

ISSN 2076-1333 (Print)
ISSN 2312-1130 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 35

Заснований 2005 року

Харків
2023

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів закладів вищої освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України, *категорія «Б»*, за спеціальностями *103 Науки про Землю та 106 Географія* (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019 р.).

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, ResearchBible, ERIH PLUS, InfoBase Index, Scientific Indexing Services, OAJI*.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 22 від 11.12.2023 р.)

Редакційна колегія: *Нємець Л.М.* – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Костриков С.В.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Мезенцев К.В.* – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), *Пересадько В.А.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Руденко В.П.* – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), *Сєгіда К.Ю.* – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), *Кандиба Ю.І.* – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна редакційна рада: *Арісой Я.* – доктор філософії (цивільна інженерія), професор (Університет Докуз Ейлюл, Туреччина); *Джентіле М.* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Осло, Норвегія); *Карачоні Д.* – доктор філософії (географічні науки), науковий співробітник (Географічний інститут, Угорська академія наук, Угорщина); *Лі Вей* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет штату Аризона, США); *Михненко В.* – доктор філософії (політична економія) (Університет Оксфорд, Великобританія); *Морар Ч.* – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Орадя, Румунія); *Нетзбанд М.* – доктор наук (природничі науки), науковий співробітник (Рурський університет, Німеччина); *Нюсупова Г.* – д. геогр. н., професор (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); *Станайтіс С.* – доктор наук (соціальні науки), професор (Литовський університет освітніх наук, Литва); *Субірос Дж.В.* – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Жирони, Іспанія); *Шиманьска Д.* – доктор наук (географічні науки), професор (Університет Миколи Коперника, Польща).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38(057)707-52-74;
e-mail: chseg@karazin.ua;
офіційний веб-сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>, <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo>

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

ISSN 2076-1333 (Print)
ISSN 2312-1130 (Online)

Ministry of Education and Science of Ukraine
V.N. Karazin Kharkiv National University

Human Geography Journal

ISSUE 35

Founded in 2005

Kharkiv
2023

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The Journal has been registered by the order of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019, and included in the list of scientific specialized editions of Ukraine (*category "B", specialties 103 Geosciences, 106 Geography*).

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus, DOAJ, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, ResearchBible, ERIH PLUS, InfoBase Index, Scientific Indexing Services, OAJI*.

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V.N. Karazin Kharkiv National University (Protocols № 22 of 11.12.2023).

Members of the editorial board: *L. Niemets* – Chairman of the Editorial Board, DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *S. Kostrikov* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *K. Mezentsev* – DSc (Geography), Professor, Taras Shevchenko Kyiv National University; *V. Peresadko* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *V. Rudenko* – DSc (Geography), Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; *K. Sehida* – DSc (Geography), Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University; *Yu. Kandyba* – Technical Secretary, PhD (Geography), Associate Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University.

International members of the editorial board: *Y. Arisoy* – PhD (Civil Engineering), Professor, Dokuz Eylul University, Izmir (Turkey); *M. Gentile* – PhD (Geography), Professor, University of Oslo (Norway); *D. Karácsonyi* – PhD (Geography), Research Fellow, Hungarian Academy of Sciences (Hungary); *Wei Li* – PhD (Geography), Professor, Arizona State University (USA); *V. Mykhnenko* – PhD (Political Economy), Associate Professor, University of Oxford (United Kingdom); *C. Morar* – PhD (Geography), Assistant Professor, University of Oradea (Romania); *M. Netzband* – DSc (Natural Sciences), Research fellow, Ruhr-University Bochum (Germany); *G. Nyussupova* – DSc (Geography), Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan); *S. Stanaitis* – Doctor of Social Sciences, Professor, Vytautas Magnus University (Lithuania); *J. Vila Subirós* – PhD (Geography), Professor, University of Girona (Spain); *D. Szymanska* – DSc (Geography), Professor, Nicolaus Copernicus University (Poland).

Address of the editorial board: Department of Human Geography and Regional Studies, Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine; tel.: +38(057)707-52-74;

e-mail: chseg@karazin.ua;

website: <http://hgi.univer.kharkov.ua>, <https://periodicals.karazin.ua/socecongeo>

The authors of the published materials are fully responsible for the selection, accuracy of the facts, proper names, etc.

Articles have been reviewed internally and externally.

Certificate of registration: KB № 10768 from 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

Наталія Гусєва, Олексій Немець

Інвестиційна привабливість України в умовах війни 7

Наукові повідомлення

Faig Abdurahmanov

The Analysis of the Transformation of Forest Landscapes in the Eastern Zangezur Region of Azerbaijan Based on Satellite Imagery 20

Дар'я Венгрин

Оцінка сталості урбанізованого простору на основі аналізу стратегій міст 28

Валентина Олійник

Пропозиції щодо активізації діяльності туристичного підприємства «Поїхали з нами» ... 37

Роман Кісіль

Етнофестивалі у Чернівецькій області як показники поліетнічної ідентичності та складові потенціалу розвитку громад 43

Михайло Салій

Чортківська районна система розселення та особливості трансформації в умовах адміністративно-територіальної реформи 51

Денис Волков, Людмила Ключко

Аналіз світового досвіду створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на прикладах Німеччини та Польщі 64

Правила оформлення та подання статей 73

CONTENTS

Science Skylines

<i>Nataliia Husieva, Oleksii Niemets</i> Investment attractiveness of Ukraine during the war	7
---	---

Research Reports

<i>Faig Abdurahmanov</i> The Analysis of the Transformation of Forest Landscapes in the Eastern Zangezur Region of Azerbaijan Based on Satellite Imagery	20
<i>Daria Venhryn</i> Assessing the sustainability of urban spaces based on city strategy analysis	28
<i>Valentina Oliinyk</i> Suggestions for activating the activities of the tourist enterprise «Let's go with us»	37
<i>Roman Kisil</i> Ethnofestivals in Chernivtsi Region as Indicators of Polyethnic Identity and Components of Community Development Potential	43
<i>Mykhailo Sali</i> Chortkiv district resettlement system and features of transformation in the conditions of administrative and territorial reform	51
<i>Denys Volkov, Liudmyla Kliuchko</i> Analysis of world experience in the creation and functioning of special (free) economic zones on the examples of Germany and Poland	64
Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	73

<https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-01>
УДК 330.322.5:338(477)"364"

Надійшла 15 вересня 2023 р.
Прийнята 27 жовтня 2023 р.

Наталія Гусєва

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: nataliya.guseva@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3620-1213>

Олексій Немець

аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: oleksii.niemets@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0009-0000-5026-4926>

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна, що триває на території України з початку 2014 року, а особливо повномасштабне російське вторгнення з 24 лютого 2022 року призвели до руйнувань колосальних масштабів. За оцінками Світового банку, на післявоєнне відновлення України буде потрібно щонайменше 486 млрд. доларів. Таку суму неможливо залучити без приватних інвестицій, коштів філантропів і різних фондів. ЄС прагне залучати інвестиції в Україну вже зараз, не чекаючи на закінчення війни. Отже, формування сприятливого інвестиційного клімату та, відповідно, підвищення інвестиційної привабливості України – надзвичайно актуальні завдання, без вирішення яких відновлення держави практично неможливе. Метою статті є аналіз інвестиційної привабливості України в умовах довготривалої війни (2014-2023 роки). В статті проведено аналіз динаміки індексу інвестиційної привабливості й оцінки інвестиційного клімату України міжнародними та вітчизняними інвесторами протягом усіх років російсько-української війни (2014-2023 роки); визначено позитивні і негативні фактори, що впливали і продовжують впливати на інвестиційний клімат держави весь цей час; виявлено динамічні тенденції обсягів прямих іноземних та капітальних інвестицій, вкладених в економіку держави протягом останнього десятиліття.

Виявлено, що протягом 2014-2023 років індекс інвестиційної привабливості України жодного разу не досягнув позитивної зони – вище 4 балів, постійно перебуваючи в негативній зоні – нижче 3 балів. Тільки в 2017-2018 роках індекс інвестиційної привабливості України досягнув нейтральної зони, трохи перевищивши 3 бали. В цілому можна говорити про переважання негативних факторів формування інвестиційного клімату в Україні протягом 2014-2023 років, що обумовило несприятливу його оцінку міжнародними й вітчизняними інвесторами. Головними перешкодами для інвесторів є війна, що триває на території України з 2014 року, та пов'язані з нею ризики, високий рівень корупції, тіньової економіки, тіньової зайнятості та нелегального бізнесу, високий рівень олігархізації влади та бюрократизації бізнес-процесів, слабкість судової системи, фінансова нестабільність, високий податковий та адміністративний тиск на бізнес, низька купівельна спроможність населення, політична нестабільність, повільність та низька ефективність реформ, відсутність дієвого законодавства, яке б підтримувало і захищало інвестиції, тощо.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиційний клімат, індекс інвестиційної привабливості, прями іноземні інвестиції, капітальні інвестиції, російсько-українська війна, позитивні і негативні фактори інвестиційного клімату.

Як цитувати: Гусєва, Н., Немець, О. (2023). Інвестиційна привабливість України в умовах війни. *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 7-19. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-01>

In cites: Husieva, N., Niemets, O. (2023). Investment attractiveness of Ukraine during the war. *Human Geography Journal*, 35, 7-19 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-01>

Постановка проблеми. Війна, що триває на території України з початку 2014 року, а особливо повномасштабне російське вторгнення з 24 лютого 2022 року призвели до руйнувань колосальних масштабів. Сума прямих збитків, нанесених інфраструктурі України в ході війни, станом на січень 2024 року сягнула майже 155 млрд. доларів [1]. Ще 2,2 трлн. грн. збитків нанесено докільню [2]. Європейська Комісія на своєму офіційному сайті зазначає, що поки триває російська агресія в Україні, загальний збиток від війни виміряти неможливо [19]. За

оцінками Світового банку, на післявоєнне відновлення України буде потрібно щонайменше 486 млрд. доларів. Очікується, що реальні потреби будуть ще більшими, оскільки війна триває [4; 6]. Голова Європейського інвестиційного банку Вернер Хоєр заявляє, що Україні може знадобитися до 1 трлн. євро (1,1 трлн. дол.) зовнішньої допомоги для відновлення збитків, завданих вторгненням Росії [20]. Такі суми неможливо компенсувати тільки за рахунок бюджетних коштів країн, що підтримують Україну у відбитті повномасштабної російської агресії.

Потрібні приватні інвестиції, а також кошти філантропів і різних фондів [4; 6].

За підрахунками українського уряду, щоб повернутись на довоєнний рівень розвитку економіки інвестиції мають складати 70-80 млрд. доларів щорічно протягом мінімум п'яти років після закінчення війни. А далі, за словами міністра економіки України Юлії Свириденко, потрібно здійснити економічний стрибок, умовно кажучи здійснити «українське економічне диво» [26]. Натомість, ЄС прагне залучати інвестиції в Україну вже зараз, не чекаючи на закінчення війни [4].

Отже, проблеми залучення іноземних і вітчизняних інвестицій в економіку України слід вирішувати вже зараз, а не відкладати на післявоєнний час. Формування сприятливого інвестиційного клімату та, відповідно, підвищення інвестиційної привабливості України – надзвичайно актуальні завдання, без вирішення яких відновлення держави практично неможливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за темою дослідження. Проблеми інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату постійно висвітлюються в науковій літературі. Їх досліджували і продовжують досліджувати багато науковців, зокрема Т. Венгуренко [3], І. Винниченко, С. Войтко, А. Гура, М. Жук, С. Коваленко, Н. Крихівська [11], О. Лопатовська [14], К. Малько, С. Мочерний,

Ю. Нікольчук [14], Л. Тарангул, І. Сазонець, М. Усов [16], В. Федорова, Г. Фролова, Н. Чапляк [18], Ю. Швець та ін. В той же час, незважаючи на велику кількість праць, присвячених інвестиційній привабливості та інвестиційному клімату, через швидкі темпи розвитку світової економіки, зміну геополітичної ситуації як в Україні, так і світі, постійні виклики, які ставить перед державою війна, ця проблема потребує подальших досліджень [3].

Метою статті є аналіз інвестиційної привабливості України в умовах довготривалої війни (2014-2023 роки). Реалізація зазначеної мети зводиться до виконання наступних **дослідницьких завдань**: аналіз динаміки індексу інвестиційної привабливості й оцінки інвестиційного клімату України міжнародними та вітчизняними інвесторами протягом усіх років російсько-української війни (2014-2023 роки); визначення позитивних і негативних факторів, що впливали на інвестиційний клімат держави весь цей час; виявлення динамічних тенденцій обсягів прямих іноземних та капітальних інвестицій, вкладених в економіку держави протягом останнього десятиліття.

Виклад основного матеріалу дослідження. На рішення інвестора щодо вкладення інвестицій впливає багато факторів, у тому числі інвестиційний потенціал країни, її інвестиційний клімат та інвестиційна привабливість (рис. 1).

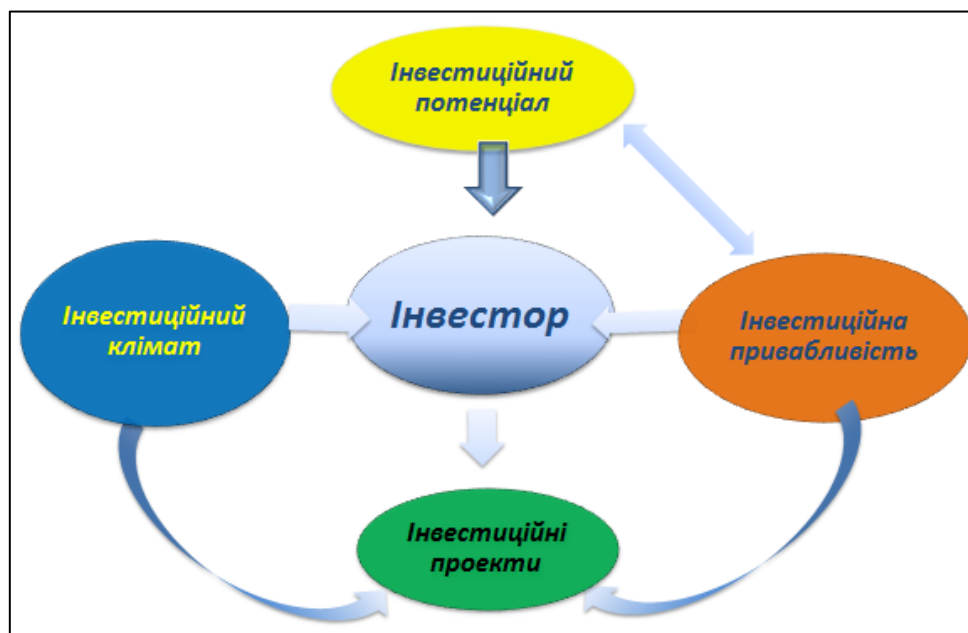

Рис. 1. Фактори впливу на рішення інвестора щодо вкладення інвестицій [17]

Fig. 1. Factors influencing an investor's decision

У сучасній науковій літературі можна зустріти цілий ряд визначень понять «інвестиційний клімат» та «інвестиційна привабливість» з позицій різних наук, підходів, рівнів дослідження. Сильно не поглиблюючись у сутність і співвідношення цих понять, будемо вважати їх у цілому подібними [9]. На рівні країни *інвестиційний клімат* розглядаємо як складне комплексне поняття, яке характеризує су-

купність політичних, економічних, юридичних, соціальних та інших факторів, що визначають ступінь ризику капіталовкладень і можливість їх ефективного використання [12]. Під *інвестиційною привабливістю* розуміємо сукупність об'єктивних і суб'єктивних характеристик країни, що характеризують доцільність інвестування коштів у неї. До

об'єктивних чинників інвестиційної привабливості можна віднести:

- соціально-економічні особливості країни (рівень економічного розвитку країни, зокрема обсяги ВВП, ВНП, національного доходу та їх динаміку; галузеву і територіальну структуру господарства, його рівень і динаміку, виробничий потенціал, конкурентоспроможність виробленої продукції; рівень корупції; рівень і добросесність конкуренції; розвиненість інфраструктури; трудовий потенціал та положення на ринку праці; рівень доходів населення та його купівельну спроможність; рівень розвитку інноваційної діяльності; фінансову стійкість, зокрема стабільність національної валюти, рівень інфляції; особливості грошово-кредитної, фінансової, податкової, валютної систем тощо);

- суспільно-географічні особливості території країни (економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, екологічний стан, геодемографічний потенціал тощо).

Суб'єктивні чинники – це дії державної влади, спрямовані на створення сприятливого інвестиційного клімату, зокрема державна інвестиційна політика. Сюди можна віднести ступінь державної підтримки і захисту іноземних інвестицій, політичну стабільність і послідовність дій політичної влади, стійкість державних інститутів та ефективність їх діяльності, ступінь державного втручання в економіку, особливості нормативно-правової бази інвестиційної діяльності, податковий, валютний та митний режими, рівень бюрократизму тощо) [9; 16].

З кінця 2008 року Європейською Бізнес Асоціацією (European Business Association), яка є найбільш впливовим та найчисельнішим об'єднанням міжнародного й українського бізнесу в державі, в партнерстві з рядом дослідницьких компаній («Factum Group», «InMind», «Gemius», «Gradus Research» тощо) проводяться експертні дослідження

інвестиційної привабливості України. Учасниками експертних досліджень виступають керівники найбільших міжнародних та українських компаній, які є найголовнішими інвесторами України [22].

За методологією дослідження, індекс інвестиційної привабливості розраховується як середнє арифметичне оцінок п'яти питань:

1. Як Ви оцінюєте інвестиційний клімат в Україні?

2. Як Ви оцінюєте поточний інвестиційний клімат для Вашої компанії у порівнянні з попереднім періодом?

3. Які Ваші очікування щодо інвестиційного клімату в Україні на наступний період?

4. Чи прибутковим, на Ваш погляд, буде для нових інвесторів вкладати кошти в Україну протягом наступного періоду?

5. Які Ваші очікування щодо бізнес-середовища у Вашій основній галузі діяльності на наступний період?

Відповідь на кожне питання оцінюється по п'ятибальній шкалі Лайкерта [22].

Протягом російсько-української війни було проведено 23 таких дослідження (в 2014-2015 роках – за кварталами, в 2016-2022 роках – за півріччями, в 2023 році – за весь рік). Для можливості коректного порівняння всі результати досліджень інвестиційної привабливості України в 2014-2015 роках усереднено та представлено за півріччями.

Протягом 2014-2023 років індекс інвестиційної привабливості України коливався від 2,17 балів у I півріччі 2022 року до 3,15 балів у I півріччі 2017 року (рис. 2). Жодного разу за період російсько-української війни індекс не досягнув позитивної зони – вище 4 балів, постійно перебуваючи в негативній зоні – нижче 3 балів. Тільки в 2017-2018 роках індекс інвестиційної привабливості України досягнув нейтральної зони, трохи перевищивши 3 бали.

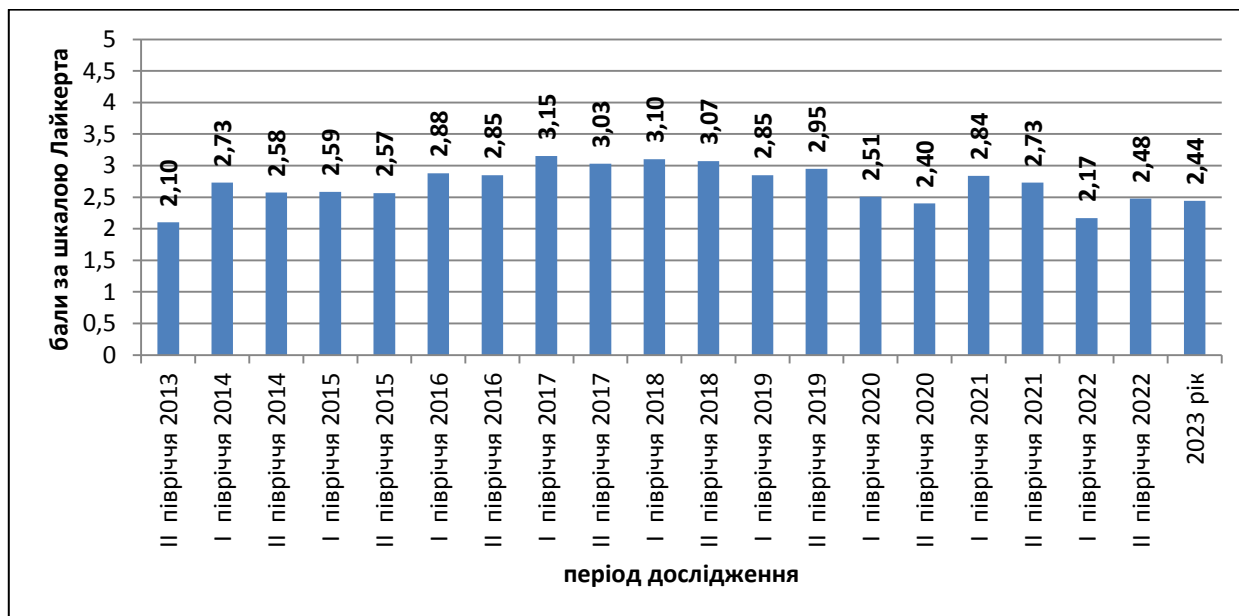

Рис. 2. Динаміка індексу інвестиційної привабливості України в 2013-2023 роках (побудовано авторами за [8])

Fig. 1. EBA Investment attractiveness index of Ukraine in 2013-2023

Для розуміння інвестиційного клімату України напередодні російсько-української війни, на рис. 2 представлено індекс інвестиційної привабливості держави в другій половині 2013 року. Бачимо, що привабливість України для міжнародних та українських інвесторів в 2013 році була вкрай низькою – 2,1 бали. Це можна пояснити рядом факторів, зокрема відмовою України від підписання Угоди про Асоціацію з ЄС та обумовленою цим політичною нестабільністю; економічними ризиками, в тому числі монополізацією бізнесу, очікуваннями падіння національної валюти, торгівельними війнами з Росією; негативним контекстом в умовах ведення бізнесу: сильним адміністративним та податковим тиском на бізнес, корупцією, поширенням рейдерства, відсутністю інвестицій в економіку, правовою незахищеністю бізнесу через проблеми ефективного законодавства та судової системи тощо [8].

Події, що відбувалися в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014 років (в першу чергу Революція гідності), суттєво покращили інвестиційний клімат у державі. Позитивна динаміка в 2014 році була пов'язана з:

- політичною стабілізацією у зв'язку з обранням нового Президента України, Парламенту та формуванням Кабінету Міністрів, оновленням керівництва ключових державних установ;
- підписанням Угоди про Асоціацію з ЄС та в цілому з розширенням українсько-європейського співробітництва, затвердженням проєвропейського вектору розвитку держави;
- початком антикорупційних процесів у владі та суспільстві (зокрема, прийняттям антикорупційного та люстраційного законодавства);
- пропозиціями фінансової допомоги з боку ЄС та МВФ, що обумовило деяку стабілізацію гривні;
- активними діями нового Уряду щодо реформування влади;
- укріпленням репутації України в світі;
- початком відкритого діалогу і більшою прозорістю у відношеннях між владою і суспільством,

владою і бізнесом;

- деякими кроками з дерегуляції бізнесу, зокрема зменшенням адміністративного та фіскального навантаження на бізнес;

- перемир'ям, зниженням напруги на Сході тощо [8].

В той же час, незважаючи на ряд позитивних тенденцій, низка факторів негативно впливали на формування інвестиційного клімату в країні, зокрема:

- нестабільність як обов'язковий наслідок революційних змін;
- геополітичний конфлікт з Росією, анексія Криму, війна на Донбасі;
- відсутність реальних позитивних змін, у тому числі антикорупційних, та реальних реформ, зокрема щодо умов ведення бізнесу, непрофесійні та непрозорі дії нового Уряду;
- нестабільність фінансового ринку, коливання валютного курсу, дефляція, проблеми банківської системи, нововведення НБУ щодо валютного регулювання, в цілому непрозора політика НБУ;
- падіння купівельної спроможності населення;
- неповернення ПДВ, секвестр бюджету, зміна ставок оподаткування;
- відтік російських інвестицій, розрив економічних зв'язків з Росією;
- зростання корупції та адміністративного тиску;
- правова нестабільність [8].

Постійні коливання інвестиційного клімату в Україні протягом останнього десятиліття пояснюються надзвичайною чутливістю інвестиційної діяльності та швидким реагуванням інвесторів на будь-які політичні чи економічні зміни в країні (рис. 3, табл. 1). Не говорячи вже про те, що всі ці роки на території держави йде війна, яка суттєво знизила інвестиційну привабливість України як для іноземних, так і для вітчизняних інвесторів.

Таблиця 1

Фактори, що впливали на інвестиційний клімат України протягом 2015-2021 років

(складено авторами за [8])

Factors of the investment climate of Ukraine in 2015-2021

Позитивні фактори	Негативні фактори
2015-2016 роки – період позитивних тенденцій	
<ul style="list-style-type: none"> - кредитування МВФ, прийняття програми Механізму розширеного фінансування (EFF) як фактор економічної стабілізації та часткового економічного відновлення України (стабілізація фінансового сектору, зокрема курсу гривні, зменшення темпів інфляції, стабільність фондового ринку, зростання ВВП, що підвищило рейтинги України, тощо), вихід із кризової зони; - формування нового Уряду, незначне збільшення прозорості його політичних дій; - початок дерегуляційних процесів; 	<ul style="list-style-type: none"> - невизначеність – найбільший бар'єр для інвесторів; - відсутність реальних позитивних змін, незрозуміла та неефективна стратегія Уряду, непрозорість у прийнятті рішень та законотворчості, повільний прогрес та відсутність системності у реформах, зокрема податковій, митній, судовій, земельній, антикорупційній, правоохоронній, банківській, реформі державного управління тощо; - захист більшістю чиновників своїх особистих та бізнес-інтересів, їх неспроможність впроваджувати структурні реформи, дефіцит політичної волі;

<ul style="list-style-type: none"> - деякі кроки в боротьбі з корупцією; - перспектива економічного зростання України через Угоду про Асоціацію з ЄС; - уніфікація цін на природний газ; - поодинокі спроби залучення інвесторів, що обумовило певну позитивну динаміку іноземних інвестицій в економіку України; - «очищення» банківської системи, зроблена НБУ 	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень корупції і бюрократії, жодних позитивних змін у боротьбі з ними, що спричинило суттєву втрату довіри з боку бізнесу; - відсутність прогресу з відшкодуванням ПДВ; - звільнення з посад найбільш прогресивних членів-реформаторів Уряду, брак професіоналів на середньому рівні владної ієрархії, їх неефективність; - повільність впровадження децентралізації та електронного декларування; - відсутність прогресу в зоні проведення антитерористичної операції; - нестабільність валютного ринку, слабе валютне регулювання, високі валютні ризики, непослідовна політика НБУ; - податкові регуляція та тиск на бізнес, новий проект Податкового кодексу, що викликав неоднозначну реакцію; - складність митних процедур, введення додаткових імпорتنих мит; - депресивність економіки, що руйнує малий і середній бізнес, робить бізнес-середовище непередбачуваним, відлякує інвесторів; - відсутність підтримки ідей бізнесу та інвесторів, згорання бізнесу в Україні багатьма іноземними компаніями, що загрожує «ефектом доміно»; - непрозорість тендерного процесу; - відсутність умов для збільшення експорту; - невдала приватизація
2017-2018 роки – період найвищої інвестиційної привабливості	
<ul style="list-style-type: none"> - збільшення прогнозованості бізнес-середовища для інвесторів, які пристосувалися до ситуації та активізували свою діяльність; - прийняття законів про валюту, товариства з обмеженою відповідальністю, антикорупційний суд; - фінансова стабілізація та сприятливе валютне регулювання, зокрема стабілізація гривні та інфляції, лібералізація валютного ринку, послаблення валютного контролю; - повільна, але постійна адаптація до стандартів ЄС; - підписання угоди про безвізовий режим між Україною та ЄС; - проведення Євробачення в Києві, що показало Україну у вигідному світлі для всього світу як сучасного, безпечного та недорогого туристичного напрямку; - відкритість державних даних/реєстрів; - поступова дерегуляція і демонополізація; - помітний розвиток електронних сервісів і діджиталізації економіки (зокрема, електронної системи відшкодування ПДВ, збільшення можливостей для здійснення електронних платежів), кроки в бік збільшення електронного документообігу, введення цифрових інструментів економічного розвитку; - спрощення процедури отримання дозвільних документів на будівництво; - мораторій на перевірки; - неонов'язковість печатки на документах; - підписання закону «маски-шоу стоп» про захист бізнесу від влади; - автоматичне відшкодування ПДВ; 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність суттєвих змін у реформах або повільний їх хід, зокрема судової та земельної реформ, реформи ринку праці; - відсутність вагомих змін у бізнес-середовищі; - повільність процесу децентралізації; - недостатня ефективність заходів та відсутність значного прогресу в боротьбі з корупцією, дефіцит політичної волі здолати її, відсутність прогресу в створенні антикорупційного суду, доволі відкрита «протидія» антикорупційним інститутам, як результат – зростання рівня корупції; - складність процедур ведення бізнесу, високі кредитні ставки в банках; - сильний державний контроль за бізнесом посилення тиску контролюючих органів на нього; - відсутність реального прогресу в запровадженні верховенства права та захисту прав інтелектуальної власності, недосконалість і непрозорість законодавства щодо захисту прав інвесторів; - недосконалість інформаційної політики з боку Уряду щодо формування позитивного іміджу України серед інвесторів, зокрема недостатність популяризації позитивних змін і кейсів в Україні; - повільність модернізації інфраструктури, в тому числі інноваційної; - політичні чинники (політична нестабільність, «війни» між силовими відомствами, початок президентських перегонів, передвиборчий популізм тощо); - економічні проблеми (нестабільність валюти, девальвація, інфляція, обтяжливі податкові процедури тощо); - низький рівень довіри бізнесу й громадян до українських судів; - непрозорість процесу приватизації; - загострення конфлікту на Донбасі, введення воєнного

<ul style="list-style-type: none"> - послаблення податкового тиску; - початок судової реформи; - прийняття Верховною Радою України Концепції реформи системи охорони здоров'я, початок реформи; - запровадження інституту приватних виконавців; - прийняття закону про squeeze-out; - поява в Україні нових іноземних інвесторів, зокрема, в сфері роздрібною торгівлі; - ефективність боротьби з рейдерством; - постійний діалог влади з бізнесом; - спрощення митних процедур та впровадження механізму роботи єдиного вікна; - збільшення уваги влади до розвитку інновацій, IT-сектору та креативної економіки, певні кроки в розбудові виробничих потужностей, відкриття нових науково-дослідницьких центрів і терміналів, розширення та укрупнення торговельних мереж, запуск авіа-рейсів лоукостерів тощо 	<ul style="list-style-type: none"> стану; - збільшення відтоку кваліфікованих спеціалістів за кордон; - високий рівень «тіньової економіки», недостатній рівень боротьби з нею та нелегальним імпортом («контрабандою»); - надмірна «роздутість» державного апарату, бюрократія; - технічні бар'єри в торгівлі; - невизначеність щодо програми МВФ
2019-2021 роки – період негативних тенденцій	
<ul style="list-style-type: none"> - продовження співпраці з МВФ та фінансова стабільність (валютна лібералізація, спрощення валютних операцій, зниження облікової ставки НБУ, стабільність гривні, контрольованість інфляції тощо); - проведення демократичних президентських виборів та поступова стабілізація політичної ситуації; - проведення земельної реформи, запуск земельного ринку; - проведення реформи Податкової та Митної служб; - проведення реформи містобудування; - запуск механізму концесії; - початок діяльності Вищого антикорупційного суду; - скасування лімітів на репатріацію дивідендів; - зростання купівельної спроможності громадян; - відносно швидке економічне відновлення після значного спаду, обумовленого карантинном через COVID-19, адаптація бізнесу до пандемії, перехід на віддалену/дистанційну роботу; - діджиталізація державних послуг, впровадження державних е-сервісів; - зміни суспільного договору з олігархами; - підтримка значних інвестиційних проектів; - курс держави на збільшення правової культури і свідомості громадян, що має обумовити зменшення попиту на незаконні практики та зростання запиту на справедливість; - постійний діалог влади з бізнесом 	<ul style="list-style-type: none"> - недосконалість державного управління, постійні ротації в складі Уряду, як наслідок – політична та економічна турбулентність, що ставить бізнес в умови невизначеності, погіршує бізнес-імідж України; - високий податковий та адміністративний тиск на бізнес, негативні зміни податкового законодавства, його непрозорість, складність податкової системи, ускладнення взаємодії з Податковою та Митною службами; - високий рівень корупції та неефективність боротьби з нею, відсутність зрушень у розбудові ефективної та незалежної антикорупційної інфраструктури; - глибока криза судової системи, надзвичайно високий рівень недовіри та незадоволеності нею серед населення, бізнесу та інвесторів, відсутність позитивних зрушень у судовій реформі, її непов'язаність з реформою правоохоронних органів та адвокатури, несприятлива ситуація навколо Конституційного Суду України; - відтік кваліфікованих спеціалістів та капіталу за кордон; - високий рівень «тіньової економіки», недостатній рівень боротьби з нею та нелегальним імпортом («контрабандою»); - повільність дебіюкратації та деолігархізації бізнесу; - повільність модернізації інфраструктури; - несвоечасність відшкодування ПДВ; - непередбачуваність та непрозорість умов для роботи бізнесу, відсутність реального захисту інвестицій, дієвого законодавства, яке б підтримувало інвестиції; - несприятлива ситуація навколо НБУ, тиск на нього; - стагнація необхідних для співпраці з МВФ реформ, потенційний зрив співробітництва з МВФ; - турбо-режим роботи нової влади та популізм; - впровадження обмежувальних заходів через COVID-19, негативні економічні наслідки пандемії (зниження доходів та купівельної спроможності населення, тимчасова непрацездатність працівників, дефіцит персоналу та психологічна втома, негативний вплив на підприємців і партнерів), низькі темпи вакцинації населення (вакцинація від COVID-19 стає новим фактором впливу на інвестклімат); - низька правова свідомість громадян, правовий нігілізм

	населення; - нестабільність відносин України з закордонними партнерами; - напруженість геополітичної ситуації; - енергетична криза
--	---

З початком повномасштабної російської агресії інвестиційна привабливість України суттєво знизилась. Серед негативних факторів формування інвестиційного клімату в 2022-2023 роках слід відзначити:

- повномасштабну військову агресію Росії проти України;
- високий рівень корупції;
- слабкість судової системи;
- зниження купівельної спроможності населення;
- пошкодженість виробничих потужностей, основного фонду бізнесу, інфраструктури, особливо енергетичної, в результаті російських ракетних атак;
- логістичні труднощі;
- зростання трудової еміграції;
- високий рівень «тіньової економіки»;
- незрозумілість процедури мобілізації;
- проблеми з валютними обмеженнями, цінами на енергоносії;
- неефективність системи оподаткування;
- часті зміни в законодавстві тощо [8].

Проте, навіть в умовах повномасштабної війни, потік іноземних і вітчизняних інвестицій в Україну не зупинився. Інвестиційна привабливість держави для інвесторів у 2022-2023 роках обумовлена:

- наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС;
- скасуванням мит і квот на український експорт

- країнами ЄС та деякими іншими країнами;
- введенням транспортного безвізового режиму з ЄС;
- відстроченням сплати податкових та митних платежів, а також подачі звітності;
- включенням української енергосистеми до об'єднаної енергосистеми Європи;
- досить високим рівнем гнучкості та адаптивності українського бізнесу, а також стійкості та лояльності держави;
- дерегуляційними ініціативами;
- діджиталізацією державних послуг [8].

Аналіз факторів формування інвестиційного клімату в Україні протягом 2014-2023 років дозволяє зробити висновок, що в цілому в цей період переважали негативні фактори, що обумовило несприятливу оцінку інвестиційного клімату міжнародними й вітчизняними інвесторами (рис. 3). Так, найбільш негативно інвестиційний клімат України був оцінений напередодні війни (у другій половині 2013 року 89,5 % інвесторів вважали, що інвестиційний клімат України несприятливий та вкрай несприятливий) та з початком повномасштабного російського вторгнення (84-87 %). Найбільш позитивні оцінки інвестиційного клімату України характерні для 2018 року, коли 25-28 % інвесторів оцінили його як сприятливий і скоріш сприятливий.

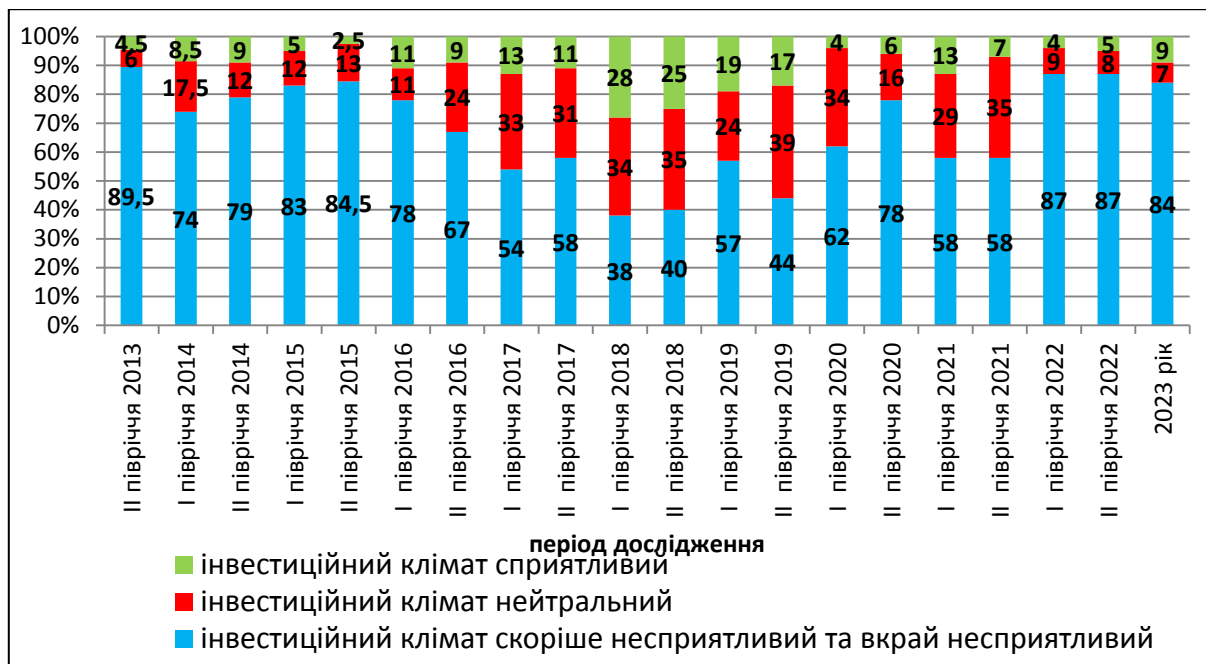
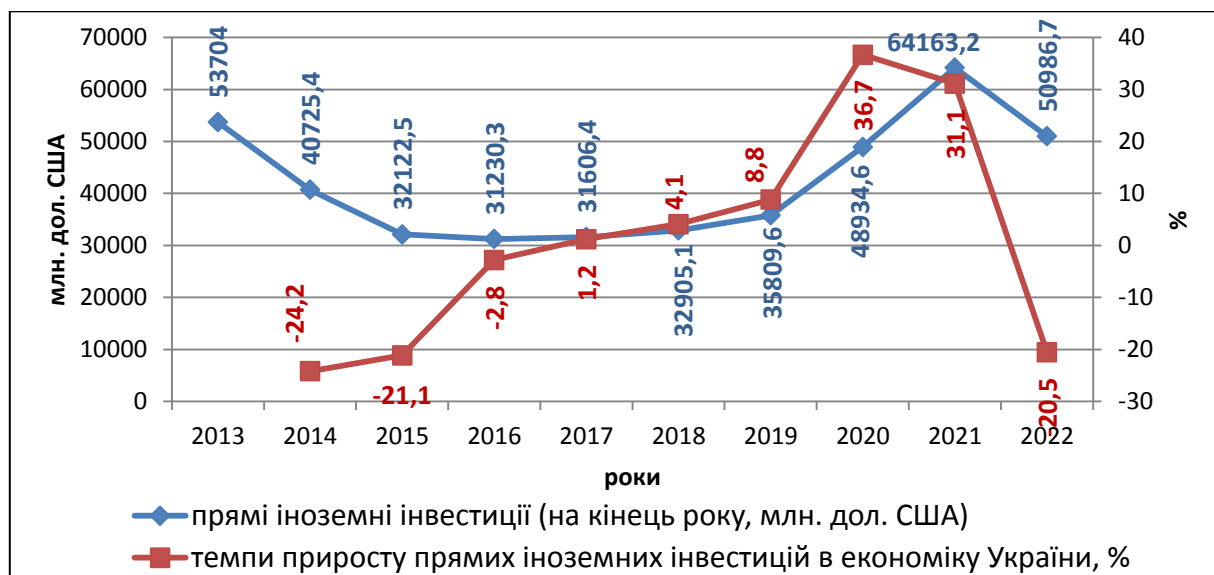

Рис. 3. Динаміка оцінки інвестиційного клімату України міжнародними та вітчизняними інвесторами (%) у 2013-2024 роках (побудовано авторами за [8])

Fig. 3. Assessment of the investment climate in Ukraine by foreign and Ukrainian investors (%) in 2013-2024

Окрім суб'єктивних оцінок інвестиційного клімату України керівниками міжнародних та українських компаній, доречним є аналіз об'єктивних показників інвестиційної привабливості,

зокрема обсягу інвестицій, вкладених в економіку держави вітчизняними та іноземними інвесторами (рис. 4).

A

Рис. 4. Обсяг інвестицій в економіку України протягом 2013-2022 років:
 А – прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США;

Б – капітальних інвестицій, млн. грн. (побудовано авторами за [5; 7; 13])

Fig. 4. Investments in the Ukrainian economy during 2013-2022:

A – foreign investments, million USD; B – capital investments, million UAH

На рис. 4 бачимо, що в динаміці прямих іноземних та капітальних інвестицій в економіку України практично немає спільних тенденцій. Це підтверджує й кореляційний аналіз (коефіцієнт кореляції між прямими іноземними інвестиціями в економіку України та обсягами освоєних капітальних інвестицій складає всього 0,21 (рис. 5), що говорить про слабку кореляційну залежність). Це можна пояснити

різними причинами, зокрема, високою часткою офшорних зон у структурі іноземних інвестицій в Україну, що свідчить про приховане українське походження цих інвестицій. Такі інвестиції часто осідають на банківських рахунках, не працюючи в реальній економіці. Іншою причиною є переважання в структурі іноземного інвестування фінансових інвестицій, які вкладаються в фінансові активи –

цінні папери, акції, облігації тощо, а не в виробничі засоби, як це буває при капітальному інвестуванні. Лише 2-3 % капітальних інвестицій підприємств в Україні сформовані за рахунок коштів іноземних

інвесторів, що обумовлено низькою привабливістю довготривалих проектів з оновлення основних виробничих засобів для іноземного капіталу [15].

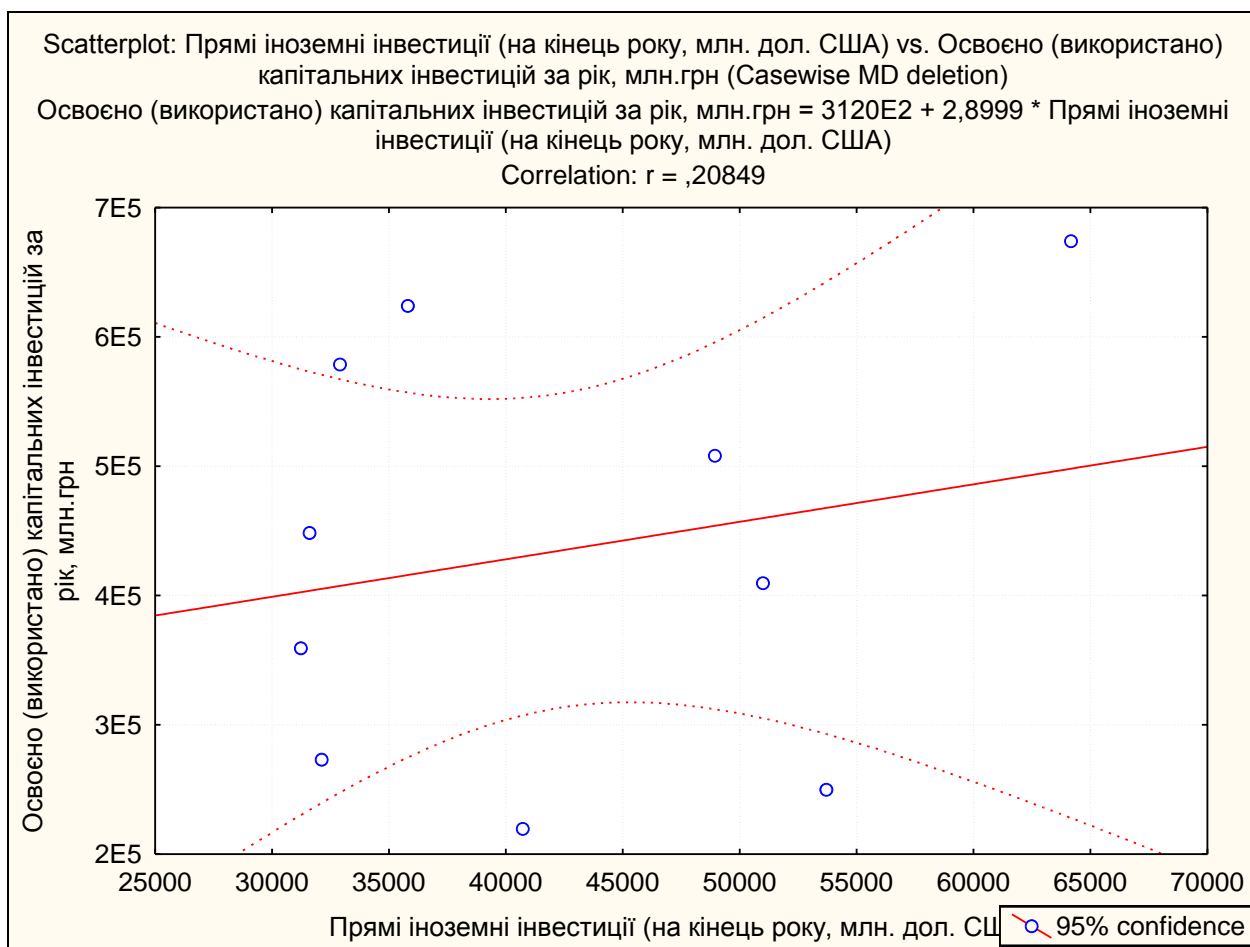

Рис. 5. Діаграма розсіювання для показників прямих іноземних та капітальних інвестицій в економіку України в 2013-2022 роках

(побудовано авторами за результатами кореляційного аналізу в програмі Statistica)

Fig. 5. Scatterplot for foreign and capital investment in the Ukrainian economy in 2013-2022

Стосовно інвестиційної привабливості України в міжнародних рейтингах слід зазначити, що спеціальних досліджень інвестиційного клімату чи інвестиційної привабливості всіх або більшості країн світу наразі не ведеться. Є індекс інвестиційної привабливості (Investment Attractiveness Index), який рейтингує країни за інвестиціями в гірничодобувну промисловість. В цьому рейтингу приймає участь обмежена кількість країн (в 2020 році 40 країн), не включаючи Україну [25].

Важливим фактором для потенційних інвесторів є рейтинг країни за Індексом легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business), який оцінює наскільки нормативно-правове середовище країни сприяє веденню бізнесу та захисту прав власності. Протягом 2014-2020 років (після 2020 року дослідження Світовим Банком не проводилися) Індекс легкості ведення бізнесу України постійно покращувався (рис. 6).

З 2016 року італійською консалтинговою компанією The European House – Ambrosetti (ТЕНА) підраховується Глобальний індекс привабливості

(Global Attractiveness Index, GAI). Індекс GAI порівнює країни світу в чотирьох макросферах привабливості (відкритість, інновації, ендаумент та ефективність). Чотири додаткові індекси (динамізм, стійкість, очікування зростання і вразливість до конфліктів) додані в 2022 році. Індекс GAI пропонує репрезентативний профіль привабливості та конкурентоспроможності країн і, як наслідок, надає надійну інформацію, необхідну для прийняття загальносистемних рішень щодо зростання й оптимізації сприятливого бізнес-середовища. Індекс GAI аналізує привабливість країн з подвійної точки зору: внутрішню – здатність країни утримувати ресурси, які вже є; зовнішню – здатність залучати нові ресурси ззовні [23]. Рейтинг України за Глобальним індексом привабливості в 2016-2022 роках (в 2023 році дві воюючі країни – Україна та Росія – не включені до рейтингу) представлений у табл. 2. Протягом всього періоду дослідження рівень привабливості України оцінювався як нижче середнього (medium-low), в 2022 році – як низький (low).

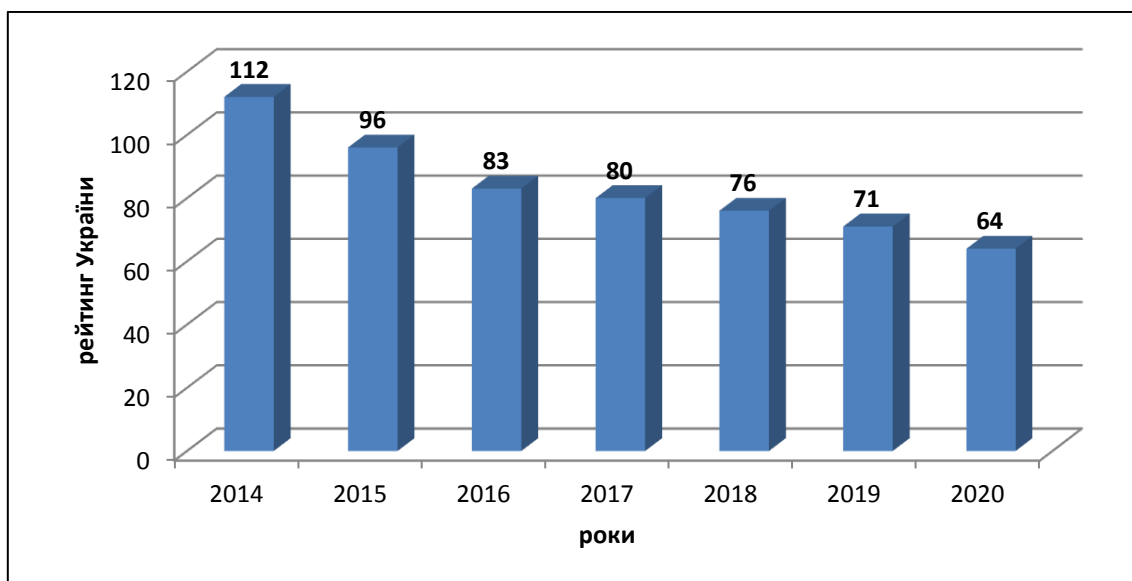

Рис. 6. Динаміка рейтингу України серед країн світу за Індексом легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index) протягом 2014-2020 років (побудовано авторами за [21])

Fig. 6. Ukraine's ranking in the world according to the Ease of Doing Business Index in 2014-2020

Таблиця 2

*Рейтинг України за Глобальним індексом привабливості в 2016-2022 роках (складено авторами за [23])
Global Attractiveness Index of Ukraine in 2016-2022*

	роки						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
рейтинг	75	65	62	71	75	71	71
індекс	30,1	33,4	33,2	30,35	25,94	32,33	26,5
кількість країн	144	144	144	144	144	148	148

Висновки. Отже, формування сприятливого інвестиційного клімату та, відповідно, підвищення інвестиційної привабливості України – надзвичайно актуальні завдання, без вирішення яких відновлення держави практично неможливе. На думку інвесторів, для поліпшення інвестиційного клімату слід активно впроваджувати реальну судову реформу та в цілому підвищувати темпи й ефективність процесів реформування України, значно посилити боротьбу з корупцією, нелегальним імпортом, «тіньовою економікою» та «тіньовою зайнятістю», запроваджувати передбачувані та прозорі умови для роботи бізнесу, спростити режим оподаткування та зменшити бюрократію, досягти стабілізації законодавства та прийняти дієві закони, які б підтримували і захищали інвестиції, відновити приватизацію, поглибити дерегуляцію бізнес-процесів тощо [8]. Але головна умова інвестування в економіку України під час повномасштабної російської агресії – це страхування військо-

вих ризиків. Світова спільнота на сьогоднішній день напрацювала вже декілька шляхів страхування інвестицій від військових ризиків. Перший шлях – страхування ризиків з боку міжнародних організацій, що вже мають таку практику. На цьому шляху Україна має певний прогрес – домовленості з Багатосторонньою агенцією з гарантій інвестицій (Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) та Міжнародною фінансовою корпорацією (International Finance Corporation, IFC) про те, що вони будуть покривати військові ризики на 90 % від суми реалізації проекту [26]. На це підуть і сім мільярдів євро з фонду ЄС, створеного для допомоги Україні [6]. Другий шлях – це гарантії держав-партнерів своєму бізнесу, який інвестуватиме в Україну. Цей шлях є найбільш прийнятним, оскільки усуває практично всі побоювання і застереження. Гарантії, особливо країн G7, стануть потужним сигналом для всього світового бізнесу [10].

Список використаної літератури:

1. Боярчук Т. Росія завдала збитків інфраструктурі України на майже 155 мільярдів доларів [Електронний ресурс] / Т. Боярчук // LB.ua. Дорослий погляд на світ. – 12 лютого 2024. – Режим доступу: https://lb.ua/society/2024/02/12/598044_rosiya_zavdala_zbitkiv.html
2. Боярчук Т. Шмигаль: через російські злочини доквітлю завдано збитків на 2,2 трлн грн. [Електронний ресурс] / Т. Боярчук // LB.ua. Дорослий погляд на світ. – 31 січня 2024. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2024/01/31/596289_shmigal_cherez_rosiyski_zlochini.html

3. Венгуренко Т.Г. Аналіз інвестиційної привабливості України [Електронний ресурс] / Венгуренко Т.Г., Плахотнюк В.В. // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2020. – № 4 (507). – С. 103-111. – Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/Analyzing_the_Investment_Attractiveness_of_Ukraine.pdf
4. Гофманн Ф. Як відбудувати Україну під час війни? [Електронний ресурс] / Ф. Гофманн // DW. – 11 квітня 2024. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/ak-vidbudovuvati-ukrainu-pid-cas-vijni/a-68789422>
5. Державна служба статистики України: офіційний вебсайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Жолквер М. У Німеччині схвалили план для відбудови України [Електронний ресурс] / М. Жолквер // DW. – 11 квітня 2024. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/u-nimeccini-shvalili-plan-dla-vidbudovi-ukraini/a-68792281>
7. Інвестиційна діяльність в Україні за 2022 рік [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України. – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b6d0940d-2443-41c4-82ec-86e6d2e56973&title=InvestitsiinaDiiialnistVUkrainiZa2022-Rik#:~:text=3a%20даними%20Національного%20банку%20України,США>
8. Індекс інвестиційної привабливості України, 2013-2023 роки [Електронний ресурс] // European Business Association. – Режим доступу: <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analilyka/>
9. Інноваційно-інвестиційний потенціал як основа конкурентоспроможності регіону (на прикладі Харківської області) [колективна монографія] / за загальною редакцією Л.М. Немець, К.Ю. Сегіди. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – 524 с.
10. Країна можливостей: чому інвестор прийде в Україну [Електронний ресурс] // Українська правда. – 29 вересня 2022. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/>
11. Крихівська Н.О. Інвестиційна привабливість України: основні проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / Н.О. Крихівська, Г.М. Чернишова // Економіка і суспільство. – 2017. – Вип. 9. – С. 260-264. – Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/45.pdf
12. Музиченко А.С. Інвестиційна діяльність в Україні : навчальний посібник / А.С. Музиченко. – К.: Кондор, 2000. – 406 с.
13. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5>
14. Нікольчук Ю. Інвестиційна привабливість України: основні тенденції, проблеми та ключові вектори вирішення [Електронний ресурс] / Ю. Нікольчук, О. Лопатовська // Innovation and Sustainability. – 2022. – Вип. 1. – С. 164-175. – Режим доступу: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/158/159>
15. Пашкевич М.С. Прямі іноземні інвестиції як чинник розвитку експортно-орієнтованого українського бізнесу в умовах глобалізації / М.С. Пашкевич, С.М. Шагоян // Ефективна економіка. – 2016. – № 8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6039>
16. Усов М. А. Сутність інвестиційної привабливості, як напрям залучення інвестиційних ресурсів [Електронний ресурс] / М.А. Усов // Ефективна економіка. – 2018. – № 8. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/153.pdf
17. Федюк В. Інструменти та механізми підтримки інвестиційної діяльності / В. Федюк [Електронний ресурс] // Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. – 14 червня 2013 року. – Режим доступу: <https://svitppt.com.ua/ekonomika/instrumenti-ta-mehanizmi-pidtrimki-investiciynoi-diyalnosti.html>
18. Чапляк Н. Інвестиційна привабливість України: проблеми та шляхи вирішення в сучасних реаліях [Електронний ресурс] / Н. Чапляк // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 40. – Режим доступу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1531/1472>
19. Шультен Л. Відновлення України: як залучити приватних інвесторів? [Електронний ресурс] / Л. Шультен // DW. – 21 червня 2023. – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/vidnovlenna-ukraini-ak-zaluciti-privatnih-investoriv/a-65987279>
20. Arons S. Ukraine Reconstruction May Cost \$1.1 Trillion, EIB Head Says [Електронний ресурс] / S. Arons // Bloomberg. – 22.06.2022. – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-21/ukraine-reconstruction-may-cost-1-1-trillion-eib-head-says>
21. Ease of Doing Business in Ukraine [Електронний ресурс] // Trading economics. – Режим доступу: <https://tradingeconomics.com/ukraine/ease-of-doing-business>
22. European Business Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eba.com.ua/>
23. Global Attractiveness Index [Електронний ресурс] // The European House – Ambrosetti (TEHA). – Режим доступу: <https://www.ambrosetti.eu/en/global-attractiveness-index/#:~:text=%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF.and%20Conflict%20Exposure%2C%20added%20in>
24. Innovation and investment potential of region as a factor of its «smart transformation»: Kharkiv region case study (Ukraine) / L.M. Niemets, K.V. Mezentsev, K.Yu. Sehida, S. Morar, N.V. Husieva, V.A. Peresadko, Ie.Yu. Tebienieva // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія-Географія-Екологія: збірник наукових праць / Гол. ред. колегії К.А. Немець. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – Вип. 49. – С. 137-159.

25. Investment Attractiveness Index [Електронний ресурс] // European Commission. – Режим доступу: <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/iai/investment-attractiveness-index>
26. Military tech – нова галузь у фокусі розвитку нашої держави [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України. – 21.10.2022 р. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=8eeef46c-0e38-44d6-8b1e-6bf3477e0c74&title=MilitaryTech>

Nataliia Husieva

PhD (Geography), Associate Professor, K. Niemets Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: nataliya.guseva@karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3620-1213>

Oleksii Niemets

PhD Student, K. Niemets Department of Human Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: oleksii.niemets@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0009-0000-5026-4926>

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINE DURING THE WAR

The war ongoing in Ukraine since early 2014, and especially the full-scale Russian invasion from February 24, 2022, has led to destruction on a colossal scale. According to the World Bank, post-war reconstruction in Ukraine will require at least 486 billion USD. Attracting such an amount is impossible without private investments, philanthropic funds, and various foundations. The EU is striving to attract investments to Ukraine now, without waiting for the end of the war. Thus, creating a favorable investment climate and, accordingly, enhancing Ukraine's investment attractiveness are exceptionally urgent tasks. Without addressing these, the country's recovery is nearly impossible. This article aims to analyze the investment attractiveness of Ukraine under the conditions of a prolonged war (2014-2023). It examines the dynamics of the investment attractiveness index and the evaluation of Ukraine's investment climate by both international and domestic investors throughout the years of the Russian-Ukrainian war (2014-2023); it identifies positive and negative factors that have influenced and continue to influence the investment climate throughout this period; and it reveals the dynamic trends in the volumes of direct foreign and capital investments injected into the state's economy over the last decade.

It was found that during the years 2014-2023, Ukraine's investment attractiveness index never reached a positive zone – above 4 points, constantly remaining in the negative zone – below 3 points. Only in the years 2017-2018 did the index reach a neutral zone, slightly exceeding 3 points. Overall, it can be said that negative factors predominated in shaping the investment climate in Ukraine during 2014-2023, resulting in its unfavorable assessment by both international and domestic investors. The main obstacles for investors have been the ongoing war since 2014 and associated risks, high levels of corruption, the shadow economy, shadow employment, and illegal business activities, a high level of oligarchization of power and bureaucratization of business processes, a weak judicial system, financial instability, high tax and administrative pressure on businesses, low purchasing power of the population, political instability, slowness and low effectiveness of reforms, and the absence of effective legislation to support and protect investments.

Keywords: investment attractiveness, investment climate, investment attractiveness index, direct foreign investments, capital investments, Russian-Ukrainian war, positive and negative factors of the investment climate.

References:

1. Boiarchuk, T. (2024). Rosiia zavdala zbytkiv infrastrukturi Ukrainy na maizhe 155 miliardiv dolariv [Russia has inflicted \$155 bln in damages on Ukraine's infrastructure]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/society/2024/02/12/598044_rosiya_zavdala_zbitkiv.html [in Ukrainian].
2. Boiarchuk, T. (2024). Shmyhal: cherez rosiiski zlochyny dovkilliu zavdano zbytkiv na 2,2 trln hrn. [Shmyhal: UAH 2.2 trillion of environmental damage in Ukraine due to Russian crimes]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/news/2024/01/31/596289_shmigal_cherez_rosiyski_zlochiny.html [in Ukrainian].
3. Venhurenko, T.H., & Plakhotniuk, V.V. (2020). Analiz investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy [Analyzing the Investment Attractiveness of Ukraine]. *Biznesinform – Business Inform*, 4 (507), 103-111. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/Analyzing_the_Investment_Attractiveness_of_Ukraine.pdf [in Ukrainian].
4. Hofmann, F. (2024). Yak vidbudovuvaty Ukrainu pid chas viiny? [How to reconstruct Ukraine in the war?]. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/ak-vidbudovuvati-ukrainu-pid-cas-vijni/a-68789422> [in Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni vebсайт [The official website of State Statistics Service of Ukraine]. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Zholkver, M. (2024) U Nimechchyni skhvalyly plan dlia vidbudovy Ukrainy [Germany has approved the Plan for restoration of Ukraine]. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/u-nimeccini-shvalili-plan-dla-vidbudovi-ukraini/a-68792281> [in Ukrainian].
7. Investytsiina diialnist v Ukraini za 2022 rik [Investment activity in Ukraine (2022)]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy – Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b6d0940d-2443-41c4-82ec-86e6d2e56973&title=InvestitsiinaDiialnistVUkrainiZa2022-Rik#:~:text=3a%20данними%20Національного%20банку%20України,США> [in Ukrainian].
8. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy, 2013-2023 roky [Investment Index of Ukraine in 2013-2023]. *European Business Association*. Retrieved from <https://eba.com.ua/research/doslidzhennya-ta-analityka/> [in Ukrainian].

9. Niemets, L.M., & Sehida, K.Yu. (Eds.) (2017). *Innovatsiino-investytsiyni potentsial yak osnova konkurentospromozhnosti rehionu (na prykladi Kharkivskoi oblasti)* [The innovative-investment potential as the regional competitiveness base (a case study of Kharkiv region)]. Kharkiv, Ukraine : KhNU imeni VN. Karazina [in Ukrainian].
10. Kraina mozhlyvosti: chomu investor pryde v Ukrainu [Ukraine is a country of great opportunities: why do foreigners invest in Ukraine] (2022). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/29/691997/> [in Ukrainian].
11. Krykhivska, N.O., & Chernyshova, H.M. (2017). Investytsiina pryvablyvist Ukrainy: osnovni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Investment attractiveness of Ukraine: the main problems and the ways of their solutions]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 9, 260-264. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/45.pdf [in Ukrainian].
12. Muzychenko, A.S. (2000). *Investytsiina diialnist v Ukraini* [Investment activity in Ukraine]. Kyiv, Ukraina: Kondor [in Ukrainian].
13. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. <https://bank.gov.ua>. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#5> [in Ukrainian].
14. Nikolchuk, Yu., & Lopatovska, O. (2022). Investytsiina pryvablyvist Ukrainy: osnovni tendentsii, problemy ta kluchovi vektory vyrishennia [Investment attractiveness of Ukraine: trends, problems and solution key vectors]. *Innovation and Sustainability*, 1, 164-175. Retrieved from <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/158/159> [in Ukrainian].
15. Pashkevych, M.S., & Shahoian, S.M. (2016). Priami inozemni investytsii yak chynnyk rozvytku eksportno-orientovanoho ukrainskoho biznesu v umovakh hlobalizatsii [Direct foreign investment as a factor of development of export-oriented ukrainian business in globalization conditions]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 8. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6039> [in Ukrainian].
16. Usov, M.A. (2018). Sutnist investytsiinoi pryvablyvosti, yak napriam zaluchennia investytsiinykh resursiv [The essence of investment attractiveness, as a way of attracting investment resources]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 8. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2018/153.pdf [in Ukrainian].
17. Fediuk, V. (2013). Instrumenty ta mekhanizmy pidtrymky investytsiinoi diialnosti [Tools and mechanisms to support investment activity]. *Derzhavne ahentstvo z investytsii ta upravlinnia natsionalnymi proektamy Ukrainy – State Agency for Investment and National Projects of Ukraine*. Retrieved from <https://svitppt.com.ua/ekonomika/instrumenti-ta-mehanizmi-pidtrimki-investytsiinoi-diialnosti.html> [in Ukrainian].
18. Chapliak, N. (2022). Investytsiina pryvablyvist Ukrainy: problemy ta shliakhy vyrishennia v suchasnykh realiiakh [Investment attractiveness of Ukraine: problems and solutions in modern realities]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 40. – Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1531/1472> [in Ukrainian].
19. Shulten, L. (2023). Vidnovlennia Ukrainy: yak zaluchyty pryvatnykh investoriv? [Ukraine Recovery: how to attract private investors?]. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/vidnovlennia-ukraini-ak-zaluciti-pryvatnih-investoriv/a-65987279>
20. Arons, S. (2022). Ukraine Reconstruction May Cost \$1.1 Trillion, EIB Head Says. *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-21/ukraine-reconstruction-may-cost-1-1-trillion-eib-head-says>
21. Ease of Doing Business in Ukraine. *Trading economics*. Retrieved from <https://tradingeconomics.com/ukraine/ease-of-doing-business>
22. European Business Association. <https://eba.com.ua>. Retrieved from <https://eba.com.ua/>
23. Global Attractiveness Index. *The European House – Ambrosetti (TEHA)*. Retrieved from <https://www.ambrosetti.eu/en/global-attractiveness-index/#:~:text=%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF%EF%BB%BF, and%20Conflict%20Exposure%2C%20added%20in>
24. Niemets, L.M., & Mezentsev, K.V., & Sehida, K.Yu., & Morar, C., & Husieva, N.V., & Peresadko, V.A. et al. (2018). Innovation and investment potential of region as a factor of its «smart transformation»: Kharkiv region case study (Ukraine). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina: Heolohiia-Heohrafiia-Ekologhiia – Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, 49, 137-150.
25. Investment Attractiveness Index. *European Commission*. Retrieved from <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/iai/investment-attractiveness-index>
26. Military tech – nova haluz u fokusi rozvytku nashoi derzhavy [Military tech – a new industry in the focus of state development] (2022). *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy – Ministry of Economy of Ukraine*. Retrieved from <https://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=8eeef46c-0e38-44d6-8b1e-6bf3477e0c74&title=MilitaryTech> [in Ukrainian].

Received 15 September 2023

Accepted 27 October 2023

<https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-02>
UDC 911.3:796.5 (477.52)Received 15 October 2023
Accepted 07 December 2023**Faig Abdurahmanov***Geography Department, Baku State University, Baku, Azerbaijan*
e-mail: faig.abdurahmanov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1447-0778>**THE ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF FOREST LANDSCAPES
IN THE EASTERN ZANGEZUR REGION OF AZERBAIJAN BASED ON SATELLITE
IMAGERY**

Forested areas, which are considered as the most valuable national natural assets of Azerbaijan, encompass the interconnectedness of soil, water, trees, shrubs, herbaceous plants, wildlife, and microorganisms in their biological development. For this reason, the protection and research of the forests are considered one of the important studies. In this article, we have studied the forests of the Eastern Zangezur region where formed based on the decree of the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, on July 7, 2021, which united the districts of Kalbajar, Lachin, Gubadli, Zengilan, and Jabrayil. The Eastern Zangezur region has a rich forest area which approximately a quarter of the region is covered with forests. However, unfortunately, the forest areas within the district have been strongly degraded and destroyed over the past 30 occupation years. The main causes of this destruction are attributed to illegal logging, deliberate forest fires, wars and other factors.

The information obtained from various official sources (written articles, statistics of the Ministry of Ecology and Natural Resources, various maps etc.) shows that the forests of our study area were substantially degraded during the occupation period.

In the article, the forest areas in the Eastern Zangezur region have been thoroughly investigated, and the transformation of forests over the years has been assessed based on the analysis of satellite imagery. For study, we have used images get from LANDSAT and AzerSky satellites. The level of degradation of the forest area in the region was calculated with the help of GIS and Mathematical methods. As a result of this assessment, maps and diagrams have been prepared.

This information will play a major role in the evaluation of the forest area of the Eastern Zangezur region, the proper conduct of forest restoration and construction works, as well as the placement of agriculture. It will also show the environmental damages caused by wars.

Keywords: *The Eastern Zangezur region, Forest, Landscape, The south and south-eastern slope of the Lesser Caucasus, Geographic Information Systems (GIS).*

In cites: Abdurahmanov, F. (2023). The Analysis of the Transformation of Forest Landscapes in the Eastern Zangezur Region of Azerbaijan Based on Satellite Imagery. *Human Geography Journal*, 35, 20-27. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-02>

Introduction. The global forest cover extends over an area of 4 billion hectares. Out of this, 809 million hectares belong to the Russian Federation, 478 million hectares to Brazil, 310 million hectares to Canada, and 303 million hectares to the United States. Europe is considered the most forest-rich region. According to the

Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations' data for the year 2020, the total forest area on this continent exceeds 1 billion hectares, positioning Europe ahead of other regions in terms of forested land (Table 1).

Table 1

Forest area by world regions (in thousand hectares)¹

Region	Forest area (thousand hectares)
Europe (including Russia)	1 017 461
South America	844 186
North and Central America	752 710
Africa	636 639
Asia	622 687
Australia and Oceania	185 248
Total	4 058 931

© Abdurahmanov F., 2023

This work is licensed under a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>¹ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_forest_area

Forests play a role as moisture collectors and regulate the distribution of water, maintaining a relatively balanced state. Additionally, forests prevent soil erosion and mitigate the occurrence of landslides in mountainous areas. Furthermore, forests possess phytosanitary characteristics and eliminate harmful microorganisms. They protect plants, soil, water basins, roads, residential areas, monuments, and natural elements from detrimental effects, modify microclimate, reduce the impact of dry, hot, and strong winds. Forests stabilize valleys, dunes, and shifting sands, allowing for even distribution and gradual melting of snow cover, reducing desertification and lowering groundwater levels. Moreover, the most significant role of forests in nature is their ability to absorb 10-20 tons of carbon dioxide (CO₂) per hectare annually and release oxygen (O₂) in return. One hectare of forest emits 8 kg of carbon dioxide per hour, which is equivalent to the volume of carbon dioxide released into the air by 200 individuals' breaths in one hour.

Forests also play a crucial role in the purification of polluted air. According to the World Health Organization (WHO), every year, 7 million people worldwide die prematurely due to dirty air. Based on research conducted in the United States, trees have the capacity to purify 17.4 million cubic meters of polluted air per year, which translates to saving an average of 850 lives annually.

The rich natural resources, biodiversity, picturesque nature, favorable climate and agro-climatic conditions, diverse geological formations and various relief forms have attracted the attention of travellers and researchers to the selected areas of the Eastern Zangezur region since ancient times, leading to the exploration of the region. The region is situated on the south-eastern slopes of the Lesser Caucasus Mountains and has witnessed numerous historical events. These areas were among the first territories in Azerbaijan to be freed from the waters of the Caspian Sea regression and transformed into dry land as a result of orogenic processes. Even in ancient times, the parts of these areas with tourism significance and the Karabakh Volcanic Plateau were described and studied and extensive research began later. Examples of such early travellers and researchers include Herodotus in the 5th century BC, Strabo in the 1st century AD, Ptolemy in the 2nd century AD, and others. In the Middle Ages, the territory attracted the attention of Arab travellers and researchers, who noted rich information about the climate, relief, flora and fauna, inhabitants, nature, and economy of the south-eastern slopes of the Lesser Caucasus. However, the information from that period is mainly descriptive and factual, carrying historical importance due to its non-scientific nature. Nevertheless, these accounts should not be considered insignificant, as they have increased the interest of various researchers and travelers in the region (Museyibov M.A. (1998), Khalilov Sh. (2006)).

The study of the territorial landscapes from a geographical perspective began in the early 19th century. During this period, known for its industrial development and increasing demand for natural resources, especially mineral resources in mountainous areas, the scope and

objectives of research expanded significantly. From 1920, when Azerbaijan and 14 other republics united under the name of the Soviet Union, until 1991, when the former Soviet countries gained independence, extensive and comprehensive research was conducted in all territories, including the Lesser Caucasus Mountains of Azerbaijan, by Russia. In these studies, it is important to mention the significant contribution of B.A. Budagov, who played a major role in landscape science. He also established the Laboratory of Aerospace Methods at the Geographical Institute named after H. Aliyev of the Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), utilizing aerospace materials extensively. B.A. Budagov provided valuable information on the territory of the Lesser Caucasus in his works such as "Newly Discovered Upper Sarmatian Sediments in the Shahdagh Zone and Related Tectonic Movements," "Erosion and Accumulative Relief Forms of Ancient Glaciers in the Shahdagh Massif (Azerbaijan SSR)," "Natural Landscapes of the Azerbaijan SSR and Their Conservation," and "Shahdagh Differentiation of the Landscape of the Azerbaijan SSR". In addition, S.I. Mirzayev defended his candidate dissertation on "Pale and Dark Forests in the Upper Part of the Hekerichay Basin: Soil Formation and Forestry Characteristics" and provided detailed research on the genetic-geographical and agroforestry characteristics of the developing mountainous-forest soils in the south-eastern slope of the Lesser Caucasus. During his scientific activities, he extensively studied the biological cycle of ash elements in forest types under stationary conditions, as well as the afforestation characteristics, bonitet assessment, and efficient utilization of forest soils, offering scientific-practical recommendations for increasing soil fertility, forest restoration and more.

Until 1991, the territories included in the Eastern Zangezur region of Azerbaijan were studied through field research. However, starting from that year, due to the occupation of the lands, practical research was no longer possible, and theoretical studies began. During this period, many scholars and researchers analyzed the landscapes of the south-eastern slopes of the Lesser Caucasus and produced valuable works. K.S. Allahverdiyev defended his doctoral dissertation on the topic "Quality Assessment of Mountain-Steppe Landscapes in the South-eastern slope of the Lesser Caucasus for their Rational Use." He also wrote scientific papers such as "Quality Assessment of Mountain-Steppe Landscapes in the South-eastern slope of the Lesser Caucasus," "Main Criteria for Assessing Mountain-Steppe Landscapes in the South-eastern slope of the Lesser Caucasus," "Comparative Analysis of Mountain-Steppe Landscapes in the South-eastern slope of the Lesser Caucasus" and others. Finally, after the liberation of the territories in 2020, monitoring work started in the area, and the study and evaluation of landscapes continued for the establishment of agricultural areas. During this period, several interesting scientific works related to landscape research were written. A.H. Valiyev's article "Evaluation of the Potential of Agricultural Soils in the Occupied Territories" analyzed the territory's soil for agricultural

establishment and management purposes, evaluating the potential of these soils using the bonitic scale. The article also included tables with indicators of agricultural activities in the area. In another article, "Soil and climatic factors of agricultural development in the liberated territories" A.H.Valiyev provided information about the composition, usability, and quality characteristics of the occupied lands, as well as the climatic features of the area (Valiyev A.H. (2020)). F.F.Fikratzade and S.I.Hajiyeva's article "Directions and Production Indicators for the Restoration of Agricultural Areas in the Liberated Territories" discussed the damages caused by conflicts and wars to the agricultural sector, the restoration and development of agriculture in post-conflict zones based on global experiences, issues and directions of agricultural restoration in the liberated territories, possible options for soil improvement, and issues related to agricultural areas and their forecasting (Fikratzade, Hajiyeva (2020)). This article extensively analyzed the data provided by the Agricultural Research Center and the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan.

Within the Eastern Zangezur region, the slopes of the Lesser Caucasus Mountains extend from approximately 1,200 to 1,800 metres, reaching heights of 2,000 to 2,200 metres in some areas². This area mainly consists of broad-leaved forests and forest-steppe landscapes beyond the forest zone. These landscapes are composed of Jurassic and Cretaceous limestones, sandstones, shale, and volcanic-collapse breccias. The terrain is severely fragmented, characterized by denudation structures. Mountain peaks and landslides are widely spread, while valleys primarily serve as transit routes. Steep and narrow ravines are common features. The climate is cold and temperate, with temperatures ranging from -6°C to -2°C in January, 13-19°C in July, and an annual rainfall of 600-1,300 mm. Mountain-forest and karstic mountain-forest soils are prevalent in the area (Jafarov M.I. (2005), Mammadov Q.Sh. (2002, 2007), Mammadov R.M. (2009), Khalilov, Jafarova (2022), Mammadova, Abdurahmanov (2022)). In many parts of the forests, particularly at elevations of 1,400-1,600 metres, Caucasian oak (*Quercus macranthera*) dominates, while Oriental beech, and in some areas, oak and silver birch trees form the canopy at higher elevations. Further up, the forest transitions to subalpine meadows. The upper part of the forest landscape is characterized by moisture-loving tree species, while the lower part is more arid. The uneven distribution of atmospheric precipitation throughout the seasons has led to the diverse development and extent of forests in the region. Intensive deforestation has resulted in the replacement of forests with various herbaceous plants, particularly in the forest-steppe transition zones. This landscape is rich in fauna, including ungulates, rodents, reptiles, and various bird species. Red deer, wild goat, leopard, brown bear, and other species are widespread. Many tree species are valuable for timber and wood processing industries. Wild fruits are also collected in this area.

As we ascend from the forest landscapes to higher elevations ranging from 2,000-2,200 metres up to 3,000 metres, we encounter the high mountain, subalpine, and alpine-tundra landscapes of the high mountains, such as the Shahdagh, Murovdagh, and Zangezur ranges, and the Karabakh Plateau. These landscapes are mainly composed of Jurassic and Cretaceous carbonate-terrigenous, volcanic, and tuffaceous deposits. The terrain is severely fragmented and characterized by denudation structures. Strong torrents occur frequently, primarily in rocky and mountainous areas. River valleys begin to take shape within this landscape. The climate is cold, with temperatures ranging from -12°C to -7°C in January and 8-17°C in July. Annual precipitation can reach up to 900 mm. The predominant soils are grassy mountain-steppe soils. Species such as bezoar goat, chamois, Caucasian vipers, Caucasian tetra, Caucasian agama, and rock lizard inhabit this area. The high mountain, subalpine, and alpine-tundra subtypes can be distinguished. Alpine-tundra landscapes occur at elevations above 2,400-2,500 metres. The vegetation in these areas is characterized by short stature and low species diversity. Below the alpine-tundra, from 2,000-2,200 metres to 2,400-2,500 metres, subalpine meadows extend. Subalpine meadows are characterized by tall vegetation, predominantly consisting of grasses, including many forage plants. The subalpine and alpine-tundra landscapes of the Lesser Caucasus differ slightly in terms of xerophytic adaptations compared to those of the Greater Caucasus. The alpine-tundra serves as a pastureland, while both pastureland and fodder are utilized in the subalpine meadows. The alpine-tundra subtype is also suitable for apiculture development (Mammadov Q.Sh. (2007), Valiyev A.H. (2020)).

The goal of the above-mentioned information is to get the right results in doing study. For that reason, that play an important role for analysis of the transformation of forest landscapes in the Eastern Zangezur region.

Materials and methods. Unfortunately, over the past 200 years, the forest area worldwide has decreased by more than half. In the 18th and 19th centuries, the current territory of Azerbaijan was covered with forests, accounting for 35% of its land area. Currently, the total forest area in Azerbaijan is 1,021,000 hectares, representing 11.8% of the country's territory. In comparison, forests make up 44% of the territory in the Russian Federation, 41% in Latvia, and 39% in Georgia. Within Azerbaijan, 49% of the forest reserves are located in the Greater Caucasus region, 34% in the Lesser Caucasus region, 15% in the Talysh zone, and 2% in the Aran zone (including the Nakhchivan Autonomous Republic). The main causes of deforestation are attributed to wars, forest fires, illegal logging, and other factors.

During the research on the transformation of forest landscapes in the Eastern Zangezur region, we have used various literary and archival materials, as well as the analysis of maps prepared for the territory in different periods and the analysis of satellite images obtained from LANDSAT-8, LANDSAT-9 and AzerSky satellites which provided data up to 1.5 m spatial resolution panchromatic and multispectral. The other instrument details of AzerSky satellite are given below (Figure 1).

² <https://gsaz.az/articles/view/94>

The vegetation instrument was carried on its board. This instrument could cover almost all of the Earth's surface in a day because of its swath size of 2250 km. It captured reflected light in four spectral bands (blue, red, near-infrared, and middle-infrared).

When obtaining satellite images, preference was given to images with cloud cover levels of 0-1% and taken during the same period. We selected the end of July and the first week of August which is the most suitable time for this research for all obtained images from LANDSAT and AzerSky. And we calculated the degree of transformation of forest landscapes within the

region by comparing the satellite images and conducting a statistical analysis by using GIS technologies. First of all, we compared the satellite images of the Eastern Zangezur region, taken on the same date in different years (2000-2021). Additionally, comparative images reflecting the real appearance of forest areas in the Eastern Zangezur region in 2018, 2020 and 2022 were prepared through the use of Geographic Information Systems (GIS). Because forest areas in the region suffered the most damage between those years. Therefore, analysis, comparison, GIS, and statistical methods were employed in the study by us.

Type	High-resolution optical pushbroom imager	
Ground Sample Distance	Panchromatic: 1.5 m at nadir Multispectral: 6 m at nadir	
Swath Width	60 km	
Field of Regard	±30° (spacecraft tilting capability about nadir for event monitoring)	
Bands	PAN	0.45-0.75 μm
	Blue	0.45-0.52 μm
	Green	0.53-0.59 μm
	Red	0.62-0.69 μm
	NIR (Near Infrared)	0.76-0.89 μm

Fig. 1. Details of Optical Modular Instrument of AzerSky

During our study, we calibrated images and compared them by using Intersect tools, then calculated the quantity of the deforestation in the region by using Calculate Geometry. The compatibility of our research results with the reports of the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Azerbaijan proved the accuracy of the results in the article.

Result and discussion. In general, the total forest area in the district amounts to 178,100 hectares, with the majority being attributed to Lachin (63,300 hectares) and Kalbajar (62,800 hectares). The remaining districts, namely Gubadli, Zengilan, and Jabrayil, account for 18,400 hectares, 19,600 hectares and 14,000 hectares respectively (Figure 2) (Narimanoglu H. (2022)).

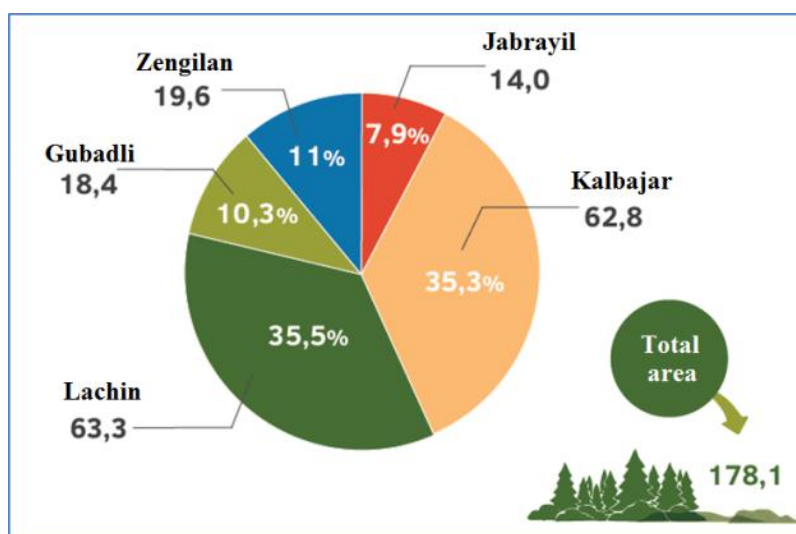

Fig. 2. Forest reserves of the Eastern Zangezur region (thousand hectares)³

³ The Republic of Azerbaijan Economic Reforms Analysis and Communication Center, "Economic Regions of Karabakh and the Eastern Zangezur in Azerbaijan", Baku-2021, 29 pages

The analysis of the satellite imagery obtained from LANDSAT-8 confirms this fact (Figure 3 and Figure 4). It is evident from the processed images that forest landscapes dominate in the territories of Kalbajar and Lachin. These primarily encompass the north-eastern and south-western slopes of the region.

As seen in Figure 3 and 4, the northern and south-western parts of the region are covered with green areas, including cultivated fields, grasslands, and forests. Thus, approximately 60% of the area is covered with vegetation. However, in the southeastern part where an

arid climate prevails, vegetation is sparse or absent.

According to official sources, a total of 54,328 hectares of our occupied territories have been devastated, which accounts for approximately one-third of the current forest area. The destruction of forested areas by the enemy dates back to the Soviet imperial era. Starting from the cutting of Azerbaijan's ancient Topkhana Forests in 1988 to the Armenians setting fire to the forests upon leaving the Lachin region on August 15, 2022, our forests have suffered significant damage over the years.

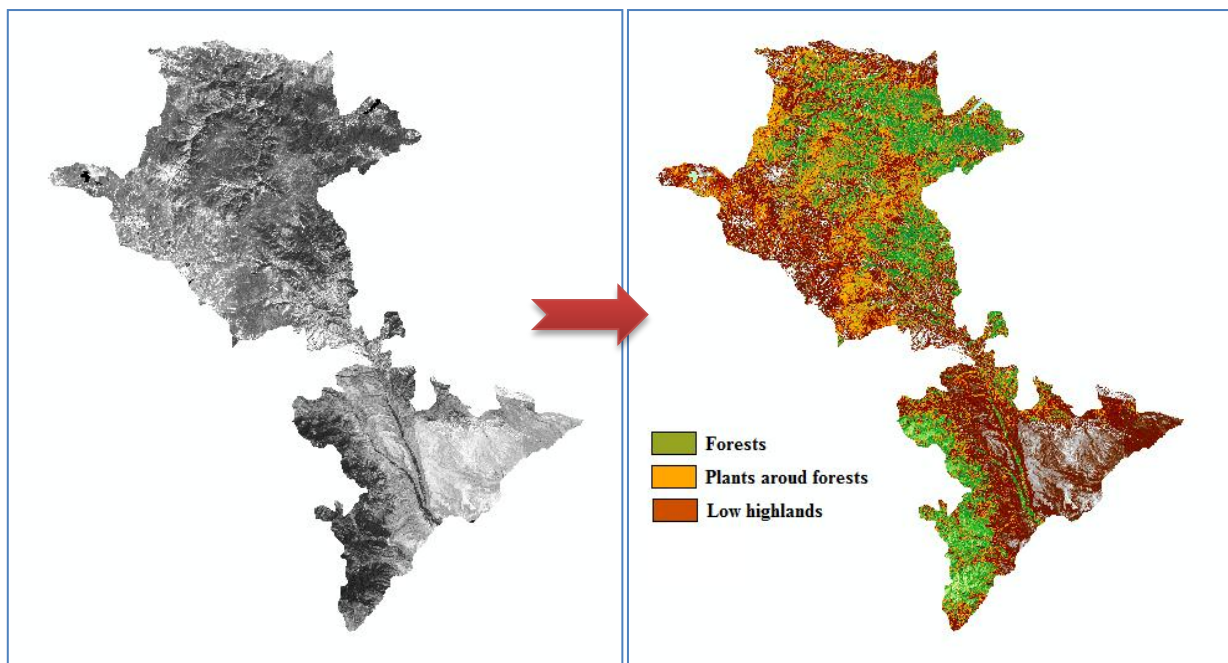

Figure 3. Satellite image of the Eastern Zangezur region obtained from LANDSAT-8 satellite (combination of bands for august 2021)

Figure 4. The visual appearance of the processed satellite image obtained from LANDSAT-8 satellite (NDVI analysis to determine the vegetation cover of Figure 3)

In accordance with the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 29, 2020, titled “On the Organization of Temporary Special Administration in the Liberated Territories of the Republic of Azerbaijan” the employees of the Ministry of Ecology and Natural Resources (MENR) represented in the Operational Headquarters have initiated monitoring activities in the territories of Gubadli, Zengilan, Jabrayil, Fuzuli, and Khojavend regions for the purpose of environmental protection, sustainable use of natural resources, and their initial assessment⁴. The conducted monitoring and observations in the field have revealed deliberate fires in forests and green massifs, resulting in the destruction of vegetation, fertile soil layers, and other living organisms. One of the observed facts is the deliberate cutting of ancient small-sized trees,

which were included in the list of unique natural monuments under special protection status since the Soviet era, leading to the gradual disappearance of the rich natural heritage. During the monitoring conducted over several days, it has been determined that the ancient Oriental Plane trees, aged 1600, 900, and 500 years, were destroyed in the territories of Gubadli, Fuzuli, and Jabrayil regions, respectively. The presence of stumps measuring up to 2 metres in height in the place of these trees confirms that these ancient plane trees were cut down several years ago⁵.

During the conflict, the Armenians used banned phosphorus bombs, which caused extensive devastation in the areas where they were dropped.

⁴ Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 29, 2020, on the Establishment of Temporary Special Administration in the Liberated Territories of the Republic of Azerbaijan

<https://e-qanun.az/framework/46229>

<https://president.az/az/articles/view/48874>

⁵ <https://eco.gov.az/az/fealiyyet-istiqaametleri/mesheler>

According to the information of Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Azerbaijan, as a result of intentionally set fires in the occupied territories of Azerbaijan, approximately 110,000 hectares of land have been affected. Armenia inflicted irreparable damage to the forests of Shusha by deliberately using toxic, non-extinguishable, and prohibited white phosphorus bombs. Currently, efforts have been undertaken to address the environmental catastrophe in the liberated territories. In the recently freed regions of Fuzuli, Zengilan, and Aghdam, various tree species, including the Oriental Plane trees, have been planted, totaling up to 2,000 trees. Additionally, more than 100 kilograms of seeds of various forest trees, including oriental spruce, have been sown. Tree planting campaigns continue in Gubadli and Jabrayil⁶.

Based on the analysis of satellite imagery obtained from AzerSky, LANDSAT-8, and LANDSAT-9 satellites for various periods, it has been determined that prior to the outbreak of the conflict in 2018, the forest area of the Eastern Zangezur region was approximately 164,600 hectares. However, during the years of conflict, this figure decreased by as much as 124,600 hectares, primarily due to deliberate forest fires and the use of white phosphorus bombs by the Armenian side, resulting in the ecological imbalance. This means that during the war, approximately 40,000 hectares of our research area were destroyed. After the liberation of the occupied territories, Azerbaijan initiated restoration and rehabilitation efforts with the aim of restoring the ecological balance in these areas. As a result, the forest area has been increased to approximately 178,100 hectares, emphasizing Azerbaijan's commitment to preserving valuable forests, which are considered the lungs of the planet. Currently, reforestation activities are ongoing (Figure 5).

CONCLUSION. In conclusion, taking into account the aforementioned, it is possible to note the following results regarding the transformation of forest landscapes in the Eastern Zangezur region;

1. Within the Eastern Zangezur region, the slopes of the Lesser Caucasus Mountains encompass a range of approximately 1200 to 1800 metres, with some areas reaching heights of 2000-2200 metres, forming the landscape of the middle mountainous region. These areas constitute a significant portion of the mountainous landscape zones within the country. They are predominantly characterized by deciduous forest, rocky-carbonate forest, typical forest, and wetland forest soils. In many parts of these forests, particularly at elevations of 1400-1600 metres, birch and maple prevail, while at higher elevations, Oriental beech and Caucasian oak (*Quercus macranthera*) trees dominate. Further up, the forests transition into subalpine meadows landscape. In

the upper parts of the forest landscape, moisture-loving tree species are prevalent, while in the lower parts, drought-resistant tree species are distributed.

2. Currently, the total area of forests within the Eastern Zangezur region amounts to 178.1 thousand hectares. This includes 63.3 thousand hectares in Lachin, 62.8 thousand hectares in Kalbajar, 19.6 thousand hectares in Zengilan, 18.4 thousand hectares in Gubadli, and 14 thousand hectares in Jabrayil. In general, forests constitute 35.5% of the territory in Lachin, 35.3% in Kalbajar, 11% in Zengilan, 10.3% in Gubadli, and 7.9% in Jabrayil, respectively, in terms of their land cover.

3. During the occupation period, the forests in the Eastern Zangezur region were destroyed through intentional burning, illegal logging, and other activities. According to official sources, a total of 54,328 hectares of our forest areas have been devastated in the occupied territories.

4. The monitoring and observations conducted by the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Azerbaijan across the territories have revealed that intentional fires in forests and green massifs have resulted in the destruction of vegetation cover, fertile soil layers, and other living organisms. One of the notable facts is the deliberate cutting of ancient, small-sized trees that were included in the list of specially protected natural monuments since the Soviet era, leading to the gradual erasure of the rich natural history. It has been determined that Oriental Plane trees, with ages of 1600, 900, and 500 years, have been destroyed in the territories of Gubadli, Fuzuli, and Jabrayil. The presence of seedlings up to 2 metres in height in place of these ancient plane trees confirms that they were cut down several years ago.

5. Based on the analysis of the photographs obtained from AzerSky, LANDSAT-8, and LANDSAT-9 satellites for various periods, it has been determined that in 2018, the forest area of the Eastern Zangezur region accounted for 164.6 thousand hectares, but by 2020, this figure had decreased to 124.6 thousand hectares. This indicates that during the war, as a result of intentional burning of our forests by the Armenians and the use of white phosphorus bombs, 40 thousand hectares of forest area in our research zone were destroyed, leading to the disruption of ecological balance. However, after the liberation of the occupied territories, Azerbaijan has initiated establishment and restoration works since 2022 with the aim of restoring ecological balance in these areas. As a result, the forest area has been increased to 178.1 thousand hectares, reflecting Azerbaijan's significant emphasis on valuable forests, which are considered the lungs of the world.

The paper also covers various aspects such as the history, geography, and environmental impact of the region, as well as the efforts being made for restoration. Many researchers can get several key messages from this research paper on the transformation of forest landscapes in the Eastern Zangezur region and also other regions as this. They are noted below;

⁶ <http://kelbecer-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
<http://www.lachin-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
<http://www.qubadli-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
<http://www.zengilan-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
<http://www.cabrail-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
<https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/45/qarabag-tebieti>

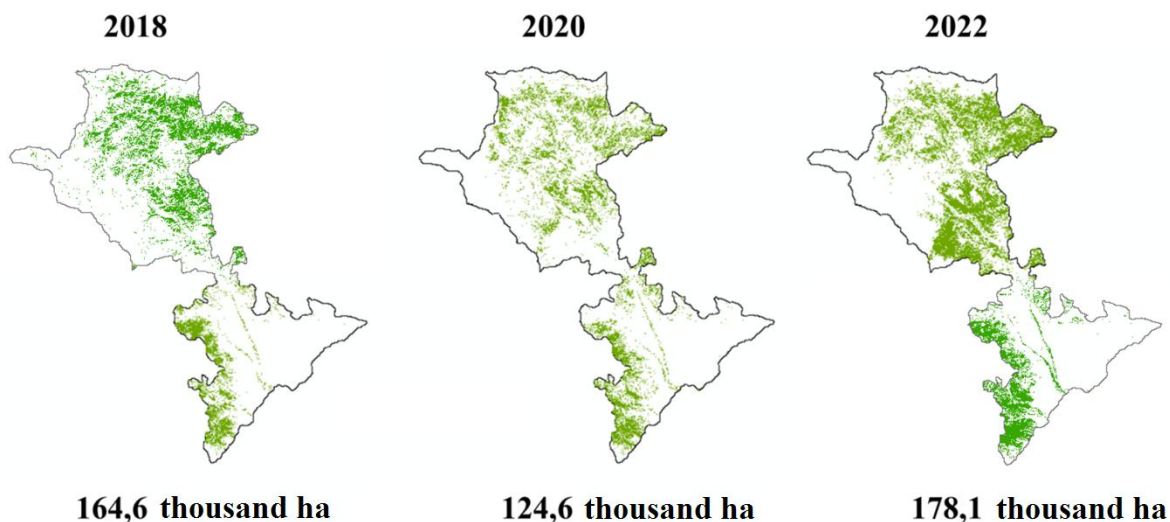

Fig. 5. The ecological condition of the forests in the Eastern Zangezur region (2018-2022)

1. Understanding of these causes is crucial for implementing effective conservation and restoration strategies.

2. The using of satellite imagery and Geographic Information Systems (GIS) for analysis and assessment is a powerful tool for understanding the extent of degradation of the forest. This technology can aid in decision-making and resource allocation for conservation efforts.

3. The paper highlights the importance of reforestation and rehabilitation efforts in the liberated territories. Land use managers and nature conservationists should prioritize and support initiatives

aimed at restoring the ecological balance and preserving valuable forests.

4. The destruction of ancient and unique tree species in the region underscores the need to protect and conserve natural heritage.

In summary, this research paper provides valuable insights for land use managers and nature conservationists, highlighting the urgency of addressing forest degradation, the importance of using technology for analysis, and the need for concerted efforts to restore and preserve valuable natural resources in the Eastern Zangezur region.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated October 29, 2020, on the Establishment of Temporary Special Administration in the Liberated Territories of the Republic of Azerbaijan.
2. Fikratzade, F.F., & Hajiyeva, S.I. (2020) Directions for the recovery and forecasting of production indicators of agriculture in liberated territories. *Agricultural Economics*, 4 (34), 23-37.
3. Jafarov, M.I. (2005). Soil Science. "Elm" Publishing, 460 pages.
4. Khalilov, I., & Jafarova, F. (2022). The Prospects for Sustainable and Innovative Development of Livestock Farming in the Economic Regions of Karabakh and Eastern Zangazur in the Republic of Azerbaijan. Assessment of the Sectoral Potential of Karabakh and Eastern Zangazur's Economy. *Proceedings of the International Scientific Conference on Economics and Management Research (ISCEMR)*, p. 86-108.
5. Khalilov, Sh. (2006). Ecogeographical Issues of Azerbaijan (textbook), Baku, 160 pages.
6. Museyibov, M.A. (1998). Physical Geography of Azerbaijan (general section). Maarif Publishing, Baku, 400 pages.
7. Mammadov, Q.Sh. (2007). Socio-economic and Ecological Foundations of Sustainable Use of Soil Resources in Azerbaijan. Baku, "Elm" Publishing, 856 pages.
8. Mammadov, Q.Sh. (2002). Soil Resources of Azerbaijan Baku, "Elm" Publishing, 132 pages.
9. Mammadov, Q.Sh. (2007). Soil Science and Fundamentals of Soil Geography (textbook for higher education institutions). Baku-"Elm" Publishing, 660 pages.
10. Mammadov, Q.Sh. (editor) (2007). Atlas of Soil Resources of the Republic of Azerbaijan. Baku, 127 pages.
11. Mammadov, R.M. (2009). Landscape planning in Azerbaijan (experience and application). Baku, 150 pages.
12. Mammadova, Sh.I., & Abdurahmanov, F.T. (2022). Analysis of the Natural Terrain Complexes of the Eastern Zangezur Region. *Triumph of the Turks: From Chanakkale to Karabakh XXXII International Scientific Symposium*, Turkey, page 455-458.
13. Narimanoghlu, H. (2022) The Eastern Zangezur. Baku, 220 pages.
14. The Republic of Azerbaijan Economic Reforms Analysis and Communication Center (2021). *Economic Regions of Karabakh and the Eastern Zangezur in Azerbaijan*. Baku, 29 pages.
15. Valiyev, A.H. (2020). Evaluation of the potential of agricultural soils in the occupied territories. *Agricultural Economics*, 3 (33), 60-70.

16. Valiyev, A.H. (2020). Soil and climatic factors of agricultural development in the liberated territories. *Agricultural Economics*, 4 (34), 38-44.
17. <http://kelbecer-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
18. <http://www.lachin-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
19. <http://www.qubadli-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
20. <http://www.zengilan-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
21. <http://www.cabrail-ih.gov.az/az/cografi-movqeyi>
22. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/26/45/qarabag-tebiet>
23. <https://gsaz.az/articles/view/94>
24. <https://e-qanun.az/framework/46229>
25. <https://president.az/az/articles/view/48874>
26. <https://eco.gov.az/az/fealiyyet-istiqametleri/mesheler>
27. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/qarabagin-meseleri-berpa-olunur-1647724800>

Фаїг Абдурахманов

Бакинський державний університет, географічний факультет, м. Баку, Азербайджан
e-mail: faig.abdurahmanov@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1447-0778>

**АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛІСОВИХ ЛАНДШАФТІВ У СХІДНОМУ ЗАНГЕЗУРСЬКОМУ РАЙОНІ
АЗЕРБАЙДЖАНУ НА ОСНОВІ СУПУТНИКОВИХ ЗНІМКІВ**

Лісисті території, які вважаються найціннішими національними природними надбаннями Азербайджану, охоплюють взаємозв'язок ґрунту, води, дерев, чагарників, трав'янистих рослин, тваринного світу та мікроорганізмів у їх біологічному розвитку. З цієї причини охорона та дослідження лісів вважаються одними з важливих досліджень. У цій статті ми досліджували ліси Східного Зангезурського району, утвореного на підставі указу Президента Азербайджанської Республіки Ільхама Алієва від 7 липня 2021 року, який об'єднав Кельбаджарський, Лачинський, Губадлінський, Зенгіланський райони і Джабраїл. Східний Зангезурський край має багату лісову територію, приблизно чверть території області покрита лісами. Але, на жаль, за останні 30 років окупації ліси в межах району сильно деградували та знищені. Основними причинами цих руйнувань називають незаконні вирубки, навмисні лісові пожежі, війни та інші фактори.

Інформація, отримана з різних офіційних джерел (письмові статті, статистика Міністерства екології та природних ресурсів, різноманітні карти тощо), показує, що ліси нашої досліджуваної території зазнали значної деградації під час окупації.

У статті детально досліджено лісові масиви Східного Зангезурського району, на основі аналізу супутникових знімків оцінено трансформацію лісів протягом багатьох років. Для дослідження ми використали зображення із супутників LANDSAT та AzerSky. За допомогою ГІС та математичних методів розраховано рівень деградації лісової площі регіону. За результатами цієї оцінки були підготовлені карти та діаграми.

Ця інформація зіграє важливу роль в оцінці лісистості Східного Зангезурського району, правильному проведенні лісовідновлювальних і будівельних робіт, а також розміщенні сільського господарства. Він також покаже шкоду навколишньому середовищу, спричинену війнами.

Ключові слова: Східний Зангезур, ліс, ландшафт, південний і південно-східний схили Малою Кавказу, геоінформаційні системи (ГІС).

Надійшла 15 жовтня 2023 р.

Прийнята 07 грудня 2023 р.

Дар'я Венгрин

аспірантка кафедри соціально-економічної географії і регіоналістики імені Костянтина Немця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: daria.venhryn@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8276-2911>

**ОЦІНКА СТАЛОСТІ УРБАНІЗОВАНОГО ПРОСТОРУ
НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СТРАТЕГІЙ МІСТ**

Щорічно чисельність міського населення зростає в глобальному масштабі. За прогнозами ООН, до 2050 року частка міського населення в світі складе 70%. Така концентрація людей у містах чинить значний тиск на інфраструктуру та екологію. Для врегулювання та контролю цього питання державні органи влади по всьому світу розробляють і впроваджують стратегії та плани розвитку міст, щоб привести процес урбанізації до бажаного показника сталого розвитку. Для розуміння успішності застосування стратегій розроблено ряд індикаторів, які показують стійкість розвитку міст. Перелік індикаторів значно різниться між собою в світових практиках, адже вони підбираються в залежності від конкретних потреб міст.

У цій статті проаналізовано сутність стратегій розвитку шести українських міст: Харкова, Дніпра, Києва, Львова, Одеси та Вінниці, а також визначених у них індикаторів. Всі індикатори, що повторюються в стратегіях розвитку, були поділені на три групи: економічні, соціальні та екологічні. Для кожного показника в цих групах визначено єдину одиницю вимірювання. Також додано показники, які не мали збігів, але використовуються в міжнародних списках індикаторів міської стійкості. Наведений набір індикаторів не є універсальним. Він може і має розширюватися або навпаки не мати деяких показників в залежності від короткострокових та довгострокових планів сталого розвитку певного міста. Це дослідження показує необхідність узгодження процесу вибору індикаторів на основі еталонних показників, отриманих із передового світового досвіду з урахуванням успішних практик. Важливість коректного вибору індикаторів для аналізу стійкості міського розвитку важко переоцінити.

Саме індикатори дозволяють оцінити ефективність втілення стратегій та вчасно коригувати їх для досягнення найкращих результатів. Успішне впровадження та моніторинг індикаторів сталого розвитку вимагають тісної співпраці між державними органами, місцевими громадами та міжнародними організаціями. Це дозволяє не лише адаптувати кращі світові практики до місцевих умов, але й забезпечити прозорість і підзвітність у процесі управління міським розвитком. Застосування інтегрованого підходу до вибору та моніторингу індикаторів сприяє формуванню ефективних стратегій, які відповідають реальним потребам міст та їх мешканців.

Ключові слова: стала урбанізація, сталість міста, стратегія розвитку, індикатори, місто.

Як цитувати: Венгрин, Д. (2023). Оцінка сталості урбанізованого простору на основі аналізу стратегій міст. *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 28-36. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-03>

In cites: Venhryn, D. (2023). Assessing the sustainability of urban spaces based on city strategy analysis. *Human Geography Journal*, 35, 28-36 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-03>

Щорічно рівень урбанізації в світі зростає. Така тенденція призводить як до позитивних, так і до негативних явищ. У відповідності до процесів урбанізації відбувається розвиток економіки, системи охорони здоров'я та освіти, з'являються нові робочі місця. Натомість зростання міст призводить до забруднення повітря та води, виснаження оброблюваних земель і т.д. Ці проблеми створюють перешкоди для досягнення стійкого розвитку країн [13]. Тому уряди держав на різних рівнях шукають оптимальні показники для визначення сталості міського середовища. З метою розуміння стану або змін в міських районах щодо поліпшення показників сталості міст, були розроблені набори індикаторів та інструменти оцінки [2]. Вони є важливими для встановлення цілей, аналізу результатів та полегшення комунікації між урядовцями, експертами та громадськістю [10]. Тому на даний момент використовується широкий спектр індикаторів сталості міст, що відрізняються залежно

від їхніх конкретних потреб та цілей [3]. Проте, практичні виклики призвели до суперечливих результатів у застосуванні індикаторів сталості в різних містах [3]. Однією з основних причин труднощів з реалізацією поставлених цілей є недостатній вибір індикаторів, які відображають процес сталої урбанізації [2]. Відсутність узгодженості щодо індикаторів сталості міст між різними практиками спричинила хаос при їхньому виборі та встановленні зв'язку з визначеними цілями, а також думками політиків та урядовців, що відповідають за їх реалізацію [11]. Інші вчені вважають, що досі не існує універсальних методів та стандартів для вибору індикаторів сталості міст [6]. Обрані індикатори допомагають відстежувати успіхи щодо досягнення сталості міст. У світовій практиці існують успішні випадки вдало підібраних індикаторів для оцінки сталості. Їх аналіз може допомогти сформуванню критеріїв для оцінки сталого розвитку міст України.

Метою статті є визначення індикаторів для оцінки стійкості розвитку міст України як ключового аспекту сталості урбанізованого середовища. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні *завдання*: проаналізувати стратегії розвитку міст, виділити індикатори, що використовуються для оцінки сталого розвитку міста, визначити спільні індикатори, привести їх до єдиних одиниць вимірювання та обґрунтувати додаткові показники за потреби для оцінки сталого розвитку міста.

Для досягнення зазначеної мети та виконання поставлених дослідницьких завдань було проведено комплексний огляд літератури. Інформація була зібрана з книг, наукових журналів, звітів урядових організацій, планів сталого міського розвитку та веб-сайтів. Комплексний перелік показників сталості урбаністичної діяльності було складено за допомогою міжнародного списку індикаторів міської стійкості Організація Об'єднаних Націй та використаних індикаторів у міських стратегіях розвитку.

У результаті високих темпів урбанізації природні екосистеми все більше змінюються. Тому міжнародні організації прикладають значні зусилля в сприянні місії сталості урбанізації [12]. Через це з'явилося багато концепцій та визначень сталості урбанізації. Значний внесок у вивчення сталості урбанізації зробили D.Drakakis-Smith і Ch.Dixon [11]. Вони розглянули цей процес з точки зору економічних, соціальних, політичних, демографічних та екологічних показників. У 2002 році UN-Habitat/DFID у своїй доповіді визначили основні виклики для досягнення стійкої урбанізації. Серед них були: потенційні конфлікти між економічним зростанням та збереженням навколишнього середовища, проблеми несправедливості, що виникали через відсутність політичної та соціальної інтеграції, обмежені можливості управління та труднощі у досягненні координації розвитку міст та сільських територій [12]. G.Pivo провів аналіз сталості урбанізації на Mainstreet Cascadia та висвітлив шість

ключових принципів міського планування, спрямованих на підтримку сталості урбанізації. Ці принципи включають компактність, завершеність, збереження, комфорт, координацію та співпрацю [10]. Останнім часом для вивчення впливу урбанізації на навколишнє середовище і аналізу можливих сценаріїв змін у землекористуванні, все більше використовують передові технології, такі як дистанційне зондування, моделі Cellular Automata, SLEUTH і System Dynamics. Ці підходи застосовуються для розробки політичних рішень, спрямованих на підтримку сталості урбанізації. Наприклад, дослідження G.Encalada і A. Caceres, D. Naase та інших присвячені цьому питанню [10,11].

З початку 1990-х років місцеві та національні уряди по всьому світу розробляли індикатори для вимірювання продуктивності урбаністичної стійкості згідно з їхніми пріоритетами [8]. Для проведення оцінки сталого розвитку міст України необхідно відібрати індикатори, які дозволять розрахувати цей показник. Ми не маємо на меті використати усі можливі показники, це має бути вибіркового аналіз, який допоможе розкрити стан розвитку міста, його комфортність для життя і т.д. Mega, Pedersen (1998) вважали, що індикатори повинні бути чіткими, простими, науково обґрунтованими, перевірними та відтворюваними [7]. Порівняльні індикатори важливі, оскільки вони дозволяють містам мати спільну мережу для обміну та застосування успішних інструментів та заходів [1]. Стратегії розвитку міст завжди містять індикатори, завдяки яким у кінцевому результаті оцінюється їхня реалізація. Для дослідження ми обрали найбільші міста України за чисельністю населення та рівнем економічного розвитку – це Харків, Київ, Львів, Одеса, Дніпро, Вінниця, та оцінили їхні стратегії розвитку за наступними характеристиками «головна ідея», «виконавче керівництво», «роки реалізації», «основні цілі» (таблиця 1). Це допомагає створити нам загальне уявлення про концепції розвитку кожного міста.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз стратегій розвитку обраних міст України

(розроблено автором за даними [15-20])

Comparative Analysis of the Development Strategies of Selected Cities in Ukraine

(developed by the author based on data the sources [15-20])

Порівняльні характеристики	Харків	Київ	Львів
Назва	Стратегією розвитку міста Харкова до 2030 року	Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року	Інтегрована концепція розвитку: Львів 2030
Головна ідея	-	Основна стратегічна мета довгострокового розвитку міста Києва – це підвищення якості життя мешканців, що визначається економічним добробутом і комфортом життя у місті з багатою історичною традицією.	Львів – відкрите для світу, дружнє для людей місто. Зберігаючи неповторну понад 750-річну європейську спадщину, Львів є твердинею українських національних та духовних цінностей. Працюючи чесно, ефективно, всі разом ми будемо екологічно чисте та комфортне для мешканців, сприятливе та безпечне для інвестора, цікаве для подоро-

			жуючого середовище.
Виконавче керівництво	Голова та Секретар робочої групи, Управління інноваційного розвитку та іміджевих проєктів-координатор	Київська міська рада та її виконавчі органи	Львівська міська рада та її виконавчі органи
Роки реалізації	2020-2030, план на 10 років	2015-2025, план на 10 років	2012-2025 до цього
Основні цілі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Цифрове та безпечне середовище 2. Креативні індустрії 3. Комфортне місто 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення рівня конкурентоспроможності економіки м. Києва 2. Підвищення комфорту життя мешканців м. Києва 3. Збереження історичної самобутності та розвиток культури у м. Київ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Місто в якому комфортно жити, навчатися, працювати. 2. Розвинута конкурентоздатна та інноваційна економіка. 3. Твердиня національних цінностей. Місто традицій, знань, культури, туризму та спорту.
	Дніпро	Одеса	Вінниця
Назва	Стратегія Дніпра 2030	Стратегії економічного та соціального розвитку м. Одеси	Вінниця 3.0
Головна ідея	Стратегічне бачення розвитку Дніпра – перспектива соціально-економічного та інноваційного розвитку міста в довгостроковому періоді з урахуванням його унікальних особливостей, використанням інтегрованого підходу та поєднанням секторальної (галузевої), територіальної (просторової) та управлінської складових місцевої політики.	Забезпечення добробуту та високої якості життя теперішніх та майбутніх поколінь в умовах розвитку інноваційної економіки на засадах збереження культурних традицій, активізації міжнародного співробітництва, залучення інвестицій в реальний сектор, забезпечення енергоефективності, стимулювання розвитку hi-tech виробництв та технологій як основи інноваційно орієнтованого сервісного сектору економіки міста.	Вінниця – місто-магніт, сучасне та комфортне місто; громада, в якій хочеться жити і працювати; простір відкритих можливостей та перспектив.
Виконавче керівництво	Дніпровська міська рада, департамент інноваційного розвитку Дніпровської міської ради	Одеська міська рада та її виконавчі органи	Вінницька міська рада та її виконавчі органи
Роки	2020-2030, план на 10 років	2013 – 2022, план на 10 років	2020-2030, план на 10 років
Основні цілі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Інноваційність 2. Комфорт 3. Ідентичність 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Прекрасна 2. Конкурентоспроможна 3. Турботлива 4. Зручна 5. Чиста 6. Розумна 7. Прозора 8. Енергоефективна 9. Освічена 10. Туристична 11. Комфортна 12. Інноваційна 13. Приваблива 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Цифровізація муніципального простору 2. Інтегрована громада: якісні та доступні муніципальні послуги для всіх 3. Муніципальні інвестиції 4. Зелена економіка та смартспеціалізація 5. Доступне, безпечне та екологічно чисте середовище 6. Пульсуюче місто

Розглянемо стратегію міста Харкова більш детально, вона містить три напрями. По-перше, цифрове та безпечне середовище; по-друге, креативні індустрії; по-третє, комфортне місто. На жаль, в порівнянні зі стратегією розвитку «Харків 2022», в новій стратегії відсутня місія міста, сценарії розвит-

ку і – головне – кількісні індикатори для оцінки. При цьому в тексті є фраза: «У рамках реалізації цієї Стратегії запроваджується проведення моніторингу досягнення цілей шляхом порівняння фактично отриманих значень індикаторів з їх прогностичними значеннями» – тобто, якісь індикатори все ж передба-

чені, але вони не представлені, що свідчить про незавершеність проєкту. Тому індикатори для оцінки сталості міста ми брали з попередньої стратегії. До її створення була успішно залучена громада та науковці міста. Спеціально створена робоча група вивчала ставлення жителів до проблем міста і проводила серію круглих столів та фокус-груп, а також опитування та онлайн-анкетування. Лише за допомогою круглих столів до обговорення було залучено 700 громадян, серед яких представники громадянського суспільства, місцева влада, бізнес-спільнота та наукова спільнота. На основі цих досліджень було визначено ключові проблеми у різних секторах та підходи до їхнього вирішення [20].

Стосовно розвитку міста Київ зазначимо наступне. На відміну від інших міст і громад країни, Київ має статус регіону, тому у держави є низка вимог до того, як має виглядати його стратегія. Ця методика має рекомендаційний характер. Під час розробки чинної Стратегії розвитку Києва були дотримані не всі рекомендації, зазначені у методиці, – наприклад, наявність гендерно-чутливих індикаторів чи прогноз впливу на різні групи населення. Стратегія має три цілі: 1) підвищення рівня конкурентоспроможності економіки, 2) підвищення комфорту життя мешканців, 3) збереження історичної самобутності та розвиток культури. Ці цілі вимірюються шістьма індикаторами. Три з шести індикаторів – це позиції у міжнародних рейтингах WB Doing Business, EIU Global Liveability Ranking, Euromonitor Top 100 City Destinations Ranking [17]. Проте міжнародні рейтинги не можуть бути джерелом «об'єктивного» чи всеохоплюючого знання про міста, оскільки мають чимало викривлень. Отже, є чимало питань з приводу стратегії розвитку столиці.

Стратегія розвитку міста Львів теж має певні особливості. Згідно неї місто Львів до 2025 року має стати містом послуг, а не виробництва. А ще – містом творчої напруги. Це цілі, які ставить перед містом комплексна стратегія розвитку до 2025 року. Розвиток інноваційних технологій та творчих індустрій – одна з головних складових візії стратегічного розвитку Львова. Індикатори для оцінки стратегії розміщені на сайті «Відкриті дані Львова» в розділі «Стратегія». Тут інформація постійно оновлюється і одразу можна побачити динаміку показників. Такий підхід до відкритості даних полегшує в майбутньому звітність про реалізацію стратегії та надає можливість мешканцям міста відслідковувати процеси змін [18].

Стратегія Дніпра визначає три основні напрями та понад десяток цілей розвитку міста, відкриває нові можливості та перспективи. Отже, за напрямом «інноваційність» Дніпро постає відкритою екосистемою інновацій, економічним, фінансовим регіональним центром, міжнародним освітнім центром, хабом нових індустрій. За напрямом «комфорт» у місті розвиватимуть людський капітал (освіту, медичний сервіс, галузь охорони здоров'я), інфраструктуру, стратегічно протидіятимуть глобальним викликам та загрозам тощо. А за напрямом ідентичності серед іншого окреслені такі стратегічні цілі, як гар-

монізація міського життя, підвищення суб'єктності дніпрян – любов до рідного міста, відчуття причетності, залученість кожного до розвитку [16].

Щодо стратегії міста Одеса зазначимо наступні аспекти. Місто для реалізації головної своєї мети має на меті аж 13 основних цілей, які на думку місцевих експертів найкраще розкривають потенціал міста. На жаль, через початок повномасштабного вторгнення місцева влада не встигла відзвітувати про результати роботи. Не дивлячись на таку велику кількість цілей, в стратегії обрано лише 21 індикатор, який має показати досягнення поставлених цілей [19].

Щодо Вінниці, то головною візією Стратегії 3.0 є те, що місто в 2030-му – вбачається як європейська комфортна міська громада, що постійно вдосконалюється і знаходить нові ефективні рішення для подолання викликів, з якими стикається у все більш конкурентному та мінливому світі. Стратегія "Вінниця 3.0" має чотири ключові принципи, які мають бути враховані під час реалізації кожного проєкту, цілі або ж заходу. Перший із них – кожен вінничанин важливий. І це означає врахування потреб та створення можливостей для всіх мешканців, незалежно від статі, віку, походження, місця проживання чи соціального статусу. Другий – прозорість та нульова терпимість до корупції. Міська влада є абсолютно відкритою та прозорою, а громадськість – якісно проінформованою про її діяльність. Третій – сталість. Цей принцип враховує баланс інтересів нинішнього та наступних поколінь та ставить за мету залишити лише позитивні економічні, екологічні та соціальні наслідки. Четвертий принцип – залученість і співпраця, коли мешканці активно використовують інструменти демократії та участі. Стратегією передбачено шість пріоритетів, кожен з яких має мету, заходи та проєкти, необхідні для реалізації [15].

Результати порівняльного аналізу обраних нами шести стратегій розвитку міст України показують, що індикатори, які використовуються, можуть бути описані або виміряні різними способами. Так, наприклад, електропостачання в різних містах оцінено по різному: використання альтернативних джерел енергії в місті – в контексті екологічного показника; обсяг енергоспоживання містом, як економічний показник, або протяжність ліній електропередач, як житлово-комунальне господарство. Для більш детального аналізу ми виписали усі індикатори зі стратегій міст, ті, що повторюються ідентично, позначили – «●», ті, що схожі між собою у інших термінах або мають інші одиниці вимірювання – «○», якщо показник не зустрічається – «-».

Проаналізувавши та оцінивши індикатори можна побачити, що вони були обрані в різний час, за різних умов, для різних цілей, але в основному для досягнення єдиної мети – сталості урбанізованого середовища. Обговоримо кожну групу індикаторів більш детально, а саме оберемо показники, які найчастіше повторюються в міських стратегіях, визначимо єдину одиницю вимірювання для них та додамо показники, які можливо не мають збігів, тому не внесені в таблицю 2, але використовуються в міжнародних списках індикаторів міської стійкості.

Порівняльна таблиця індикаторів обраних міст (розроблено автором за даними [15-20])
Indicators of Selected Cities Comparative Table (developed by the author based on data from the sources [15-20])

	Львів	Київ	Харків	Одеса	Дніпро	Вінниця
Економічні						
Бюджет міста на 1 мешканця	●	-	○	-	-	-
ВВП на душу населення	○	-	-	○	-	○
Рівень іноземних інвестицій на душу населення	●	●	●	○	-	-
Обсяг реалізованої інноваційної продукції	-	-	●	-	-	●
Соціальні						
Населення						
Чисельність населення	●	●	●	●	●	●
Тривалість життя	-	●	●	-	-	●
Рівень безробіття	●	●	-	-	-	-
Освіта						
Оцінка рівня достатності закладів освіти	○	○	○	-	-	○
Рівень ЗНО	●	●	●	-	-	-
Кількість студентів	●	-	●	-	-	-
Туризм						
Кількість туристів	●	●	-	-	-	○
Відсоток об'єктів культ. спадщини	●	○	-	-	-	-
Кількість проведених заходів	-	-	●	●	●	-
Житлово-комунальне господарство та транспорт						
Час, витрачений на отримання адміністративної послуги	-	●	●	-	-	-
Обсяг енергоспоживанням містом	○	-	○	-	-	○
Протяжність ліній комунального громадського електротранспорту	-	●	○	-	-	-
Час доїзду жителів	-	○	-	-	-	○
Частка ОБСС серед житлових будинків	●	●	●	-	○	-
Охорона здоров'я						
Відсоток людей, що займається спортом	●	○	○	-	-	-
Рівень задоволеності медичними послугами	-	●	-	-	-	●
Різне						
Кількість діючих громадських організацій	-	-	●	-	●	●
Питома вага вразливих верств населення	-	-	●	-	-	●
Рівень відчуття безпеки (к-сть злочинів у місті)	○	●	●	-	-	-
Екологічні						
Якість повітря в різних частинах території громади	-	-	●	-	●	●
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за рік, т / км2 / рік	-	●	○	○	-	○
Частка перевезень екологічно чистими транспортними засобами	○	○	-	-	-	○
Показник забрудненості води	-	●	○	-	-	●
Забезпеченість зеленими зонами загального користування	-	●	○	-	●	○

Економічні показники найчастіше демонструють реальну фінансову ситуацію, що склалася в місті. Класично в цьому розділі побачити показник валового регіонального продукту, його використовують стратегії Львова, Одеси, Вінниці. Харків та Львів також враховують бюджет міст, що абсолютно актуально з урахуванням децентралізації. Інвестиції та інновації – є пріоритетними напрямками розвитку

для багатьох провідних світових міст. Тому не дивно, що показник інноваційності врахований в Харківській та Вінницькій стратегіях. Іноземні інвестиції враховані в чотирьох стратегіях. Доцільно при розрахунку економічної сталості врахувати також індикатори діяльності підприємств, наприклад як кількісний показник чисельності промислових об'єктів.

Таблиця 3

Група індикаторів розвитку економічної ситуації в місті

(складено автором за даними таблиці 2)

Group of Indicators for Economic Development in the City

(compiled by the author based on data from Table 2)

Індикатор	Одиниця вимірювання
Валовий регіональний продукт	на одну особу, грн
Бюджет міста	тис. грн
Прямі іноземні інвестиції	на одну особу, дол. США
Обсяг реалізованої інноваційної продукції	млн. грн.
Чисельності промислових об'єктів	к-сть шт.

Соціальні передумови сталого розвитку міста – це стан та закономірності розвитку соціальної системи регіону та міста. Ця група індикаторів виявилася найбільш чисельнішою, а це свідчить про те, що стратегії розвитку міст, у першу чергу, роблять акцент на комфортність, зручність, достатність кількості послуг безпосередньо для жителів міст, що відповідає цілям сталого розвитку UN-Habitat [12]. Всі індикатори ми розбили на шість груп для по-

легшення аналізу: населення, освіта, туризм, житлово-комунальне господарство та транспорт, охорона здоров'я та інше. Варто зауважити, що велика кількість індикаторів висвітлена на підставі соціальних опитувань громадян безпосередньо в містах, наприклад, задоволення ведення бізнесу, час витрачений на отримання адміністративної послуги і т.д. Для оцінки сталого розвитку міста, були відібрані наступні показники, які представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Група індикаторів розвитку соціальної сфери

(складено автором за даними таблиці 2)

Group of Indicators for Social Development in the City

(compiled by the author based on data from Table 2)

Індикатор	Одиниця вимірювання
Чисельність наявного населення по обласних центрах України	тис. осіб
Середня тривалість життя	к-сть років
Рівень безробіття	%
Оцінка рівня достатності закладів освіти	к-сть штук
Рівень ЗНО	середній бал
Кількість студентів	тис. осіб
Кількість туристів	тис. осіб
Обсяг енергоспоживання містом	тис. кВт*год / мешканця
Частка ОБСС серед житлових будинків	%
Кількість закладів охорони здоров'я	%
Рівень відчуття безпеки	к-сть злочинів у місті

Екологічні передумови сталого розвитку міста – це стан навколишнього природного середовища та система використання природних ресурсів. Харків, Дніпро, Вінниця, Одеса враховують показник якості повітря в місті в різних частинах території громади та показник – викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за рік.

Але в цьому аспекті важливо також врахувати кількість споживання водних ресурсів в місті.

Оскільки більшість міських стратегій одним з пріоритетних напрямків роблять саме екологію, зростає попит на користування екологічно чистим транспортним засобом (електрокари, велосипеди, самокати тощо) та збільшення зелених зон у містах (особливо актуально для промислових міст). На нашу думку, важливо додати також показник утворення відходів по регіонах, він згадується також в одній з переглянутих нами стратегій.

Група індикаторів розвитку екологічної ситуації в місті
(складено автором за даними таблиці 2)
Group of Indicators for Environmental Situation in the City
(compiled by the author based on data from Table 2)

Індикатор	Одиниця вимірювання
Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за рік	т / км ² / рік
Загальне споживання води містом	м3/ мешканця
Частка пасажироперевезень екологічно чистими видами транспорту	%
Забезпеченість зеленими зонами загального користування	м2/ мешканця
Частка утилізованих відходів від загального обсягу утворення відходів	%

Наведений набір індикаторів не є універсальним. Він може і має розширюватися або навпаки не мати деяких показників в залежності від коротко-строчкових та довгострокових планів сталого розвитку певного міста. Адже постійне порівняння різних практик може призвести до розвитку стандартних процесів, які можна використовувати при розробці та керуванні конкретних планів, вибору індикаторів, цілей та стратегій для досягнення сталого розвитку міст.

Висновки. В світі дуже швидко відбувається процес урбанізації і глобалізації простору. Це вимагає зваженого, обґрунтованого підходу до їх аналізу. Країни світу намагаються діяти в аспекті вимог до стійкого розвитку, керуючись зокрема 17 цілями стійкого розвитку [12]. Важливим в цьому спрямуванні є дослідження основних параметрів (індикаторів), які лягають в основу регіональних стратегій розвитку, особливо великих міст. Саме вони відіграють головну роль в забезпеченні соціально-економічного, геополітичного розвитку територіальних громад. Дане дослідження присвячене вивченню індикаторів сталого розвитку міст та їх аналізу.

Вважається, що використання індикаторів для оцінки результативності сталого розвитку міст є важливим та дієвим методом, який використовується

в багатьох країнах світу. Не дивлячись на те, що кожне місто має свій перелік індикаторів, які значно відрізняються один від одного, загальна мета – досягнення сталого розвитку міста – залишається однаковою. Оскільки існують відмінності у практиках, вибір індикаторів має здійснюватися з чітким розумінням потреб міста та їхнього застосування. В даній роботі представлений перелік індикаторів, які повторюються та використовуються в шести стратегіях розвитку українських міст. Вони були поділені на три групи: економічні, соціальні та екологічні. Для кожного показника в цих групах визначили єдину одиницю вимірювання та додали показники, які не мали збігів, але використовуються в міжнародних списках індикаторів міської стійкості. Цей набір індикаторів не є універсальним. Він може і має розширюватися або навпаки видаляти показники в залежності від коротко-строчкових та довгострокових планів сталого розвитку міста. Адже постійне порівняння різних практик може призвести до розвитку стандартних процесів, які можна використовувати при розробці та керуванні конкретних планів, вибору індикаторів, цілей та стратегій для досягнення сталого розвитку міст. В подальших дослідженнях буде спроба об'єднати індикатори для пошуку універсального методу вирахування індексу стійкого розвитку міста.

Список використаної літератури:

1. Ambiente Italia Research Institute. (2003). European common indicators (ECI): Towards a local sustainability profile. Final Project Report. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
2. Briassoulis, H. (2001). Sustainable development and its indicators: through a (planner's) glass darkly. *Journal of Environmental Planning and Management*, 44(3), 409-427.
3. Brandon, P.S., & Lombardi, P. (2005). *Evaluating sustainable development in the built environment*. Oxford: Blackwell
4. Encalada, J.A. D., & Caceres, A.P. (2009). System dynamics urban sustainability model for Puerto Aura in Puebla, Mexico. *Systematic Practice and Action Research*, 22, 77-99.
5. Haase, D., Haase, A., Kabisch, S., et al. (2008). Guidelines for the 'perfect inner city'. *Discussing the appropriateness of monitoring approaches for reurbanization*. *European Planning Studies*, 16(8), 1075-1081.
6. Kahn, M.E. (2006). *Green Cities: Urban growth and the environment*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
7. Mega, V., & Pedersen, J. (1998). *Urban sustainability indicators*. Dublin, Ireland.
8. Parris, T.M., & Kates, R.W. (2003). Characterizing and measuring sustainable development. *Annual Review Environmental Resources*, 28(13), 559-586.
9. Roy, M. (2009). Planning for sustainable urbanization in fast growing cities: Mitigation and adaptation issues addressed in Dhaka, Bangladesh. *Habitat International*, 33(3), 276-286.
10. Shen, L.Y., Jorge Ochoa, J., Shah, M.N., & Zhang, X. (2011). The application of urban sustainability indicators-A comparison between various practice. *Habitat International*, 35(1), 17-29.
11. Shen, L., Peng, Y., Zhang, X., & Wu, Y. (2012). An alternative model for evaluating sustainable urbanization. *Cities*, 29(1), 32-39. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.008>

12. United Nations Human Settlement Programme/Department for International Development (UN-Habitat/DFID) (2002). Sustainable urbanisation: Achieving agenda 21. UN-Habitat/DFID, Nairobi.
13. Венгрин Д.В. Типизация регіональних урбанізаційних процесів в Україні. / Венгрин Д.В., Серіда К.Ю. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: Геологія – Географія – Екологія, 2017. – С.71-77.
14. Войчук М.В. Організаційно-економічні засади управління сталим розвитком міста: дисертація./ Войчук М.В. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2018. – С. 187-189.
15. Офіційний сайт міської ради Вінниці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.vmr.gov.ua>
16. Офіційний сайт міської ради Дніпра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dniprorada.gov.ua/>
17. Офіційний сайт міської ради Києва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kmr.gov.ua>
18. Офіційний сайт міської ради Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://city-adm.lviv.ua/>
19. Офіційний сайт міської ради Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://omr.gov.ua>
20. Офіційний сайт міської ради Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.city.kharkiv.ua>

Daria Venhryn

PhD Student, K. Niemets Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: daria.venhryn@student.karazin.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8276-2911>

ASSESSING THE SUSTAINABILITY OF URBAN SPACES BASED ON CITY STRATEGY ANALYSIS

The level of urbanization worldwide rises. The increase in urban population stimulates economic growth, improvements in healthcare and education systems, and the creation of new jobs. However, the concentration of urban population leads to air and water pollution, the depletion of arable land, and other challenges. These issues hinder the achievement of sustainable development in countries. To regulate and control this issue, government authorities worldwide are developing and implementing strategies and development plans for cities to steer the urbanization process towards the desired sustainable development indicators. To gauge the success of these strategies, a set of indicators has been developed to show the resilience of urban development. The list of indicators varies significantly in global practices as they are tailored to specific city needs.

This paper presents a list of indicators that are consistently applied across six strategies for the development of Ukrainian cities (Kharkiv, Kyiv, Lviv, Odesa, Dnipro, Vinnytsia). The indicators are grouped into three categories: economic, social, and environmental. For each indicator in these categories, a standardized unit of measurement was established, and additional indicators that may not be directly comparable but are included in international urban sustainability indicator lists were also incorporated. This set of indicators is not comprehensive and can be adjusted – either expanded or reduced – as needed to align with the city's short-term and long-term sustainable development plans. Through comparative analysis, measures are justified regarding the use of indicators to assess the sustainability of city development.

This study demonstrates the necessity of aligning the indicator selection process based on benchmark indicators derived from advanced global experiences, taking into account successful practices. Future research will strive to combine these indicators to establish a universal approach for calculating a city's sustainable development index. Such an index would provide a valuable tool for policymakers, urban planners, and stakeholders to monitor progress, identify areas needing improvement, and implement targeted interventions. By fostering a holistic and integrated approach to urban development, cities can achieve sustainability goals, enhance the quality of life for their residents, and contribute to global efforts in promoting sustainable urbanization.

Keywords: *sustainable urbanization, city sustainability, development strategy, indicators, city.*

References:

1. Ambiente Italia Research Institute. (2003). European common indicators (ECI): Towards a local sustainability profile. Final Project Report. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities.
2. Briassoulis, H. (2001). Sustainable development and its indicators: through a (planner's) glass darkly. *Journal of Environmental Planning and Management*, 44(3), 409-427.
3. Brandon, P.S., & Lombardi, P. (2005). Evaluating sustainable development in the built environment. Oxford: Blackwell
4. Encalada, J.A. D., & Caceres, A.P. (2009). System dynamics urban sustainability model for Puerto Aura in Puebla, Mexico. *Systematic Practice and Action Research*, 22, 77-99.
5. Haase, D., Haase, A., Kabisch, S., et al. (2008). Guidelines for the 'perfect inner city'. Discussing the appropriateness of monitoring approaches for reurbanization. *European Planning Studies*, 16(8), 1075-1081.
6. Kahn, M.E. (2006). Green Cities: Urban growth and the environment. Washington, DC: Brookings Institution Press.
7. Mega, V., & Pedersen, J. (1998). Urban sustainability indicators. Dublin, Ireland.
8. Parris, T.M., & Kates, R.W. (2003). Characterizing and measuring sustainable development. *Annual Review Environmental Resources*, 28(13), 559-586.
9. Roy, M. (2009). Planning for sustainable urbanization in fast growing cities: Mitigation and adaptation issues addressed in Dhaka, Bangladesh. *Habitat International*, 33(3), 276-286.
10. Shen, L.Y., Jorge Ochoa, J., Shah, M.N., & Zhang, X. (2011). The application of urban sustainability indicators-A comparison between various practice. *Habitat International*, 35(1), 17-29.
11. Shen, L., Peng, Y., Zhang, X., & Wu, Y. (2012). An alternative model for evaluating sustainable urbanization. *Cities*, 29(1), 32-39. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.008>
12. United Nations Human Settlement Programme/Department for International Development (UN-Habitat/DFID) (2002). Sustainable urbanisation: Achieving agenda 21. UN-Habitat/DFID, Nairobi.

13. Venhryn, D.V., & Sehida, K.Y. (2017). Typizatsiya rehional'nykh urbanizatsiynykh protsesiv v Ukraini [Typification of regional urbanization processes in Ukraine]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina: Heolohiya – Heohrafiya – Ekolohiya* [in Ukrainian].
14. Voychuk, M.V. (2018). Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady upravlinnya stalym rozvytkom mista: dysertatsiya [Organizational and economic principles of managing the sustainable development of the city: dissertation]. Lutsk: Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
15. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Vinnytsi [Official website of Vinnytsia City Council]. Retrieved from <https://www.vmr.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Dnipro [Official website of Dnipro City Council]. Retrieved from <https://dniprorada.gov.ua> [in Ukrainian].
17. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Kyiv [Official website of Kyiv City Council]. Retrieved from <https://kmr.gov.ua> [in Ukrainian].
18. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Lviv [Official website of Lviv City Council]. Retrieved from <https://city-adm.lviv.ua> [in Ukrainian].
19. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Odesa [Official website of Odesa City Council]. Retrieved from <https://omr.gov.ua> [in Ukrainian].
20. Ofitsiynyy sayt mis'koyi rady Kharkiv [Official website of Kharkiv City Council]. Retrieved from <https://www.city.kharkiv.ua> [in Ukrainian].

Received 18 September 2023

Accepted 04 November 2023

Валентина Олійник

к. геогр. н., доцент кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65000, Україна
e-mail: v.oleynik7777@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6451-556X>

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА «ПОЇХАЛИ З НАМИ»

Сфера послуг є однією з найважливіших сфер суспільного життя, яка впливає на якість життя населення. Туристична послуга є результатом діяльності туристичного підприємства, спрямована на задоволення відповідних потреб туристів. Робота турпідприємства включає організацію всієї подорожі та надання окремих послуг. Аналіз турпідприємств в умовах економічної нестабільності та практичні пропозиції щодо активізації його економічної діяльності є важливою темою для дослідження.

У роботі проаналізовані праці вітчизняних науковців з питань організації туристичної діяльності, аналізу діяльності туристичних підприємств, характеристик організаційних засад, створення та діяльності туристичного підприємства, технології проектування, розробки та збуту тур продукту. Обґрунтовано вибір об'єкта дослідження – мережа туристичних агенцій «Поїхали з нами», яка є досить конкурентоспроможною на ринку туристичних послуг, та при оптимізації послуг має можливість покращити свій рейтинг.

За результатами аналізу сформовані пропозиції щодо активізації та підвищення ефективності функціонування мережі туристичних агенцій «Поїхали з нами», які знайшли відображення в таких напрямках: розширення асортименту послуг, а саме створення нового туристичного продукту – детокс турів, впровадження інстаграм-турів, просування круїзного туризму, активний розвиток внутрішнього туризму, широкий вибір різних видів турів. Другий напрям: активізація рекламної діяльності, зокрема в соціальних мережах. Третій напрям: впровадження гнучкої системи знижок. Четвертий – стратегія співпраці. На заключному етапі в роботі виділені основні бізнес-процеси, види діяльності підприємства такі як: виробництво послуг, матеріально-технічне забезпечення, кадровий менеджмент, інноваційний менеджмент, фінансовий стан, маркетинг, інноваційний менеджмент, екологічний менеджмент, корпоративна культура, імідж, надана їй загальна характеристика, опис та визначені основні перешкоди, які можуть вплинути на реалізацію даних бізнес-процесів.

Ключові слова: туризм, туристична послуга, туристичне підприємство, тур, активізація, ефективність.

Як цитувати: Олійник, В. (2023). Пропозиції щодо активізації діяльності туристичного підприємства «Поїхали з нами». *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 37-42. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-04>

In cites: Oliinyk, V. Suggestions for activating the activities of the tourist enterprise «Let's go with us». *Human Geography Journal*, 35, 37-42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-04>

Постановка проблеми. Протягом минулого століття, спостерігалось значне зростання туризму, який став важливим сектором світової економіки і навіть способом життя для мільйонів людей. Сфера послуг є однією з найважливіших сфер суспільного життя, яка впливає на якість життя населення. Туристична послуга є результатом діяльності туристичного підприємства, спрямована на задоволення відповідних потреб туристів. Робота турпідприємства включає організацію всієї подорожі та надання окремих послуг. Аналіз турпідприємств в умовах економічної нестабільності та практичні пропозиції щодо підвищення його економічної діяльності є актуальною темою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широке теоретичне напрацювання з організації туристичної діяльності, аналізу діяльності туристичних підприємств, характеристик організаційних засад, створення та діяльності туристичного підприємства, технології проектування, розробки та збуту туристичного продукту представлені в роботах В. Кифяка [5], І. Мендела [7], І. Писаревського [8], В. Брича [9] та

© Олійник В., 2023

This work is licensed under a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

ін.

Крім того, праці науковців містять окремі питання з аналізу організації та функціонування туристичних підприємств. Так, І. Балашова пропонує власний підхід до визначення сутності терміна «туристичне підприємство», доповнюючи його та, розкриваючи специфіку туристичної галузі для економіки країни «туристичне підприємство – самостійний суб'єкт господарювання в туристичній галузі, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, чи іншими суб'єктами, як конкурентоспроможна підприємницька структура для задоволення суспільних потреб у туристичних послугах шляхом здійснення туристичної діяльності згідно з об'єктивними законами суспільного, економічного та державного розвитку та в порядку, передбаченому кодексами та законами України» [1, с. 346.].

Дослідження стану внутрішнього туризму, оцінку ефективності туристичних послуг та реалізації турів знайшли відображення в роботах Н. Василюхи, І. Костюка, А. Требуха, А. Зарубіної та ін. [2, 4, 6].

Актуальною є робота О. Графської про розвиток внутрішнього туризму в умовах пандемії COVID [3], питання впливу безпекових факторів на відновлення в'їзного та внутрішнього туризму в Україні в умовах воєнного стану розглянуто в працях В. Царука, О. Фастовець [15, 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, робіт з аналізу діяльності роботи конкретних туристичних підприємств та пропозицій щодо ефективності його функціонування – практично не має.

Постановка завдання. Метою нашої роботи є аналіз діяльності туристичного підприємства та пропозиції щодо активізації його роботи в умовах економічної нестабільності. Для дослідження нами обрана мережа туристичних агенцій «Поїхали з нами», яка за національним рейтингом 2022 р. займає проміжне 18 місце серед 50-ти туристичних компаній, є досить конкурентноспроможною на ринку туристичних послуг, та при оптимізації послуг має можливість покращити свій рейтинг [12].

Виклад основного матеріалу. «Поїхали з нами» – велика мережа туристичних агенцій, яка налічує 403 офіси в 108 містах країни та кожний рік додаються нові офіси, що дає можливість охопити нові регіони України та інших країн. 56% клієнтів мережі – постійні клієнти. Компанія фінансово стабільна, не має боргів перед державою та туристичними операторами.

Мережа туристичних агенцій «Поїхали з нами» організовує різні форми та види туризму: внутрішній туризм, міжнародний туризм, рекреаційний туризм (поїздки іноземних туристів в Іспанію, Італію, Францію, Австрію переслідують насамперед саме цю мету), пізнавальний (екскурсійний) туризм, професійно-діловий туризм, «шоп-тури» (в Туреччину, Італію, Португалію, Францію; хутра – в Грецію й Аргентину; меблів – у Польщу й Італію; телетоварів – в ОАЕ).

Велику увагу заслуговує пропозиція комплексного туристичного обслуговування для особливого сегменту (VIP), яке передбачає підвищений рівень сервісу (і підвищену ціну): проходження прикордонних і митних формальностей в аеропортах в особливому приміщенні з підвищеною комфортністю, трансфер на лімузині, урочиста зустріч у готелі, розміщення в президентському номері, організація зустрічей і церемоній [10].

«Поїхали з нами» пропонує наступний діапазон послуг:

1) надання інформації по організовуваних маршрутах, видах обслуговування, пов'язаних з цими маршрутами – консультації та рекомендації;

2) бронювання комплексу турів;

3) можливість організації туру по бажаним маршрутам;

4) візова підтримка;

5) оформлення медичної страховки;

6) бронювання готелів по всьому світу;

7) бронювання авіа, ж/д квитків.

Проаналізувавши пропозицію туристичного підприємства «Поїхали з нами» у 2022 році, нами, виділені наступні групи послуг:

I. Основні – послуги, які приносять основний прибуток підприємству, і які знаходяться в стадії зростання. В цю групу входять наступні послуги:

пляжний відпочинок – Туреччина, Єгипет, ОАЕ, Туніс, Греція, Кіпр, Іспанія, Болгарія, Чорногорія, Албанія, Хорватія;

гірськолижний відпочинок – Словаччина (Високі і Низькі Татри), Австрія, Болгарія, Польща (Закопане), Словенія, Італія, Франція;

відкриття шенгенських віз;

послуги страхування;

зелені карти;

продаж стартових пакетів Travel-Sim;

продаж авіа- та автобусних квитків.

II. Підтримуючі – послуги, що стабілізують доходи і знаходяться в стадії зрілості:

екскурсійні тури в Європу;

III. Стратегічні – послуги, покликані забезпечити майбутні прибутки підприємства:

дитячий відпочинок (літні табори/мовні курси закордоном);

тури по Україні;

екзотичні тури (Шрі-Ланка, Танзанія, Тайланд, Мальдіви, Домінікана)

оздоровчі тури: Чехія (Карлові Вари), Польща (Закопане), Словаччина (Високі і Низькі Татри).

IV. Тактичні – послуги, покликані стимулювати продаж основних і знаходяться, як правило, в стадії зростання і зрілості. До тактичної групи продуктів належить:

оформлення документів на виїзд за кордон та працевлаштування.

Отже, мережа туристичних агенцій «Поїхали з нами» має прийнятну стратегію розвитку, що виражається в групах пропонованих туристичних послуг затребуваних наразі та перспективних в майбутньому.

Для активізації та підвищення ефективності функціонування, туристичне підприємство «Поїхали з нами», має постійно пропонувати та просувати нововведення у різні сфери своєї діяльності. Беручи до уваги, власні маркетингові дослідження (анкетування, опитування), аналіз діяльності підприємства, нами пропонується кілька стратегічних напрямів.

Перший напрям новий турпродукт. Мережа туристичних агентств пропонує широкий асортимент різноманітних турів у більш ніж 30 країн світу. Одним із варіантів виділення на туристичному просторі є створення власного туру, який істотно відрізняється від пропозицій конкурентів.

Для розширення асортименту послуг, підприємству пропонується розробити такі напрямки:

1. Медичний туризм, зокрема напрямок «детокс» (детокс – це очищення організму від шлаків і токсинів). Так звані детокс-тури перетворилися в окремий, дуже модний, напрямок туристичних маршрутів. «Детокс» туризм стає все більш популярним, проте на теренах країни ще не користується масовим попитом. Програми детокс-турів, як правило, складаються із таких ключових етапів:

– допомога у питаннях харчування – сокове голодування, вживання дієтичних страв;

– догляд за тілом, обличчям та волоссям – різні косметичні процедури;
 – поліпшення загального здоров'я;
 – SPA-послуги, фізичні навантаження, заняття йогою.

Точний перелік послуг та процедур залежить від конкретного готелю чи курорту.

2. Просування круїзного туризму, зокрема співробітництво з відомою міжнародною круїзною компанією MSC Cruises, яка пропонує партнерство різним туристичним підприємствам [11]. Круїзний туризм стає все більш затребуваним серед туристів. Для постійних клієнтів туристичне підприємство може пропонувати інформацію про круїзи, знижки, особливо в низький сезон, при цьому є ймовірність створення власного сегменту, зацікавленому в круїзному туризмі. Даний вид туризму може бути цікавим бізнесменам, корпоративним клієнтам як новий варіант відпочинку. До списку партнерів, з якими співпрацює мережа туристичних агенцій «Поїхали з нами», належать: Join Up, AnexTour, TEZ tour, Coral travel, Аккорд-тур, PegasTouristik, TUI Group, TPG, ALF, Siesta, Global Travel Hub та багато інших також

варто продумати варіант співпраці з круїзними компаніями [10].

3. Інстаграм тури. Програма пов'язана з відвідуванням найпопулярніших інстаграмних локацій. У туристів буде можливість зробити фото як з картинки їхньої мрії або як у популярного блогера і їм не потрібно буде самостійно шукати це місце. Перевагою є те, що потенціал і ресурси для інстаграм-турів є практично у всіх країнах, тури, як правило короткочасні і фінансово малозатратні.

4. Активний розвиток внутрішнього туризму. Широкий вибір різних видів турів.

Другий напрям. Рекламна діяльність. Реклама – найдорожчий елемент комплексу маркетингових комунікацій. Кінцевий результат рекламної діяльності – окупність інвестицій та отримання ефекту, якого очікує туристичне підприємство, залежить від того, наскільки правильно визначена мета реклами, обрані засоби її розповсюдження, розроблені рекламні повідомлення з урахуванням цільової аудиторії та ін. Наведемо приклад пропозицій збуту запитів, найголовніші з них: Viber спільнота, запити з сайту «Поїхали з нами», запити з соціальних мереж, лендінг по країнах та VERBOX чат рис. 1.

Воронка Продаж - за 2022 год										
Источник	Интересов	Ст. рекламы	Ст. интереса	Продаж	Ст. продаж	Комиссия	Эфф. рекламы	ROI	Воронка	
Всего	811	7830.00	9.65	106	73	428659	428629	5 374.00%	7.65	
Facebook. Bot	3	120.00	40.00	0	0	-120	-100.00%	0.00		
VERBOX ПСН	68	0.00	0.00	2	0	6559	6559	0.00%	34.00	
Viber	534	40.00	0.07	51	0	220700	220660	551 650.00%	10.47	
Запрос с сайта "Поехали с нами"	28	3600.00	126.57	6	600	16151	12551	348.00%	4.67	
Запрос с сайта "Поехали с нами" (Горящие туры)	10	1500.00	150.00	1	1500	3706	2206	147.00%	10.00	
Запрос с сайта "Турне"	1	50.00	50.00	0	0	0	-50	-100.00%	0.00	
Запросы из Социальных сетей	19	620.00	32.63	1	620	1663	1043	168.00%	19.00	
Запросы с сайта Турне. Горящие	1	200.00	200.00	0	0	0	-200	-100.00%	0.00	
Звонок с сайта "Поехали с нами"	38	1400.00	36.84	2	700	5433	4033	288.00%	19.00	
Звонок с сайта "Поехали с нами" (Горящие туры)	2	0.00	0.00	0	0	0	0	0.00%	0.00	
Карта 2ГИС	3	0.00	0.00	1	0	5636	5636	0.00%	3.00	
Лендинг по странам	6	300.00	50.00	0	0	0	-300	-100.00%	0.00	
Онлайн консультант с Личного сайта	1	0.00	0.00	0	0	0	0	0.00%	0.00	
Онлайн консультант сайта "Поехали с нами"	1	0.00	0.00	0	0	0	0	0.00%	0.00	
По наружной вывеске офиса	3	0.00	0.00	2	0	7359	7359	0.00%	1.50	
По рекомендации	9	0.00	0.00	4	0	19301	19301	0.00%	2.25	
Постоянный клиент	43	0.00	0.00	25	0	101096	101096	0.00%	1.72	
Родственники. Друзья. Знакомые	4	0.00	0.00	3	0	19897	19897	0.00%	1.33	
Сайт "Отпуск"	30	0.00	0.00	5	0	12134	12134	0.00%	6.00	
Телеграмм	7	0.00	0.00	3	0	9024	9024	0.00%	2.33	

Рис. 1. Воронка продажів компанії «Поїхали з нами»

Fig. 1. Sales funnel of the «Let's go with us» company

Джерело: на основі матеріалу [10]

Аналізуючи таблицю воронки продажів, є очевидним, що реклама у вайбері користується найбільшим попитом: 534 запити, з яких 51 продаж, комісія склала 220700 грн. Значна кількість продажів (25) зафіксована від постійних клієнтів, при прояві інтересу у 43 туристів (% продажів – 58%) з комісією 101096 грн. Невелику кількість продажів приносить такий вид реклами як дзвінки з сайту «Поїхали з нами», сайту «Отпуск» та VERBOX чат. Відповідно до проведеного аналізу пропонуємо продовжувати

маркетингову діяльність у спільноті вайбера та паралельно задіяти інші види реклами.

Таргет реклама. Реклама онлайн буває різною, ту, яку використовують найчастіше – таргетована реклама в Instagram та Facebook. Таргетована реклама в соціальних мережах є показом оголошень у стрічці користувачів або на сторінці компанії (бренду) відповідно до соціально-демографічних параметрів та інтересів обраної аудиторії. За допомогою цього інструменту довкола бізнесу формується лояльна аудиторія.

Реклама у Viber та Telegramm спільноті. Зручністю є те, що менеджер підприємства самостійно засновує групу то додає актуальні пропозиції, рекламні повідомлення. Є можливість учасникам групи додавати своїх друзів, тим самим збільшуючи кількість потенційних клієнтів, також спілкуватися в групі, отримувати кваліфіковану консультацію.

Реклама на радіо, також може бути ефективною при дослідженні портрета клієнта, привильного вибору радіоканалу та часу. Наприклад «Люкс FM» за даними українського центру вивчення громадської думки «СОЦІНФОРМ» утримує позицію лідера FM-простору як в місті, так і в області. Дана радіостанція популярна серед різних соціальних прошарків населення, вік її слухачів 20-45 років (слухачі, віком до 40 років, тобто активний прошарок населення, становить понад 60% аудиторії радіостанції).

Ще одним фактором, який визначає лідерство «Люкс FM» є популярність цієї радіостанції серед населення, матеріальний стан якого визначається опитуваними як середній та високий [13].

Друковані рекламні матеріали можуть широко використовуватися при проведенні ділових зустрічей і комерційних переговорів, розповсюджуватись на виставках, ярмарках, семінарах, презентаціях, а також вручатись відвідувачам туристичного підприємства.

Реклама у TikTok. TikTok став однією з найпопулярніших соціальних мереж у всьому світі. Подорожі, одна з п'яти популярних тем у цій мережі, тому це дає чудову можливість для реклами. Програма TikTok дозволяє отримати популярність без вкладання значних коштів. Одне відео може вплинути на продаж певного туру або надання окремої послуги. TikTok дає змогу охопити молоду аудиторію. Вік 15-24 року становить 42% користувачів. Ці клієнти є цікавою аудиторією для туристичного підприємства [14].

Третій напрям. Система знижок та акцій. Наразі у агенства «Поїхали з нами» є один вид акції під назвою «ранне бронювання», вона починає діяти за 3 місяці до початку сезону і закінчується 31 березня.

Таблиця 1

Перелік основних пропозицій
List of main offers

<i>Назва показника</i>	<i>Опис, характеристика</i>	<i>Можливі перешкоди</i>
Виробництво основних послуг	Реалізація путівок, організація турів	Недостатній обсяг потенційних туристів (в т.ч. і іноземних)
Виробництво додаткових послуг	Оформлення документів з працевлаштування за кордоном	Відсутність постійної клієнтури
Матеріально-технічне забезпечення	Використання ПК та мережі Інтернет, соціальних мереж	Відсутність додаткових програм та послуг call-центру
Кадровий менеджмент	Ефективна організація праці	Скорочення персоналу
Фінансовий стан	Наявність зростання чистого доходу та фінансових показників	Нестабільність політико-економічної ситуації
Маркетинг	Використання різного виду реклами	Неефективність маркетингових заходів
Інноваційний менеджмент	Впровадження інновацій в технології, управління, організацію праці. Нові види послуг, турів	Недостатність коштів
Екологічний менеджмент	Розробка екологічних турів	Незначна кількість потенційних клієнтів, сезонність турів, відсутність таких турів для іноземних туристів
Корпоративна культура	Затверджений перелік норм і правил поведінки для співробітників; формування корпоративного стилю.	Недосвідченість персоналу, відсутність навчання, тренінгів, семінарів
Імідж	Позитивне враження про підприємство, наявність постійних клієнтів	Непрофесіоналізм, через який може формуватись негативне враження

Джерело: розробка автора

Наші пропозиції. Позасезонні знижки. Як і у всіх туристичних підприємствах так і у «Поїхали з нами» більшість роботи носить сезонний характер, в якому ціни у високий сезон іноді у 2-3 рази перевищують ціни мертвого сезону. Це означає, що в річному циклі реалізації, є періоди істотних збитків, які покриваються продажами у період пікового сезону. Для того, щоб збільшити обсяг продажів в мертвий

сезон дуже важливо використати позасезонні знижки, наприклад, від 3 до 10%, в залежності від місця і тривалості туру. Мета використання цих знижок полягатиме в тому, щоб спонукати клієнта придбати дану послугу поза високим сезоном.

Знижки, які мають тимчасовий характер. Наприклад: знижка 3% на путівки в 2024 році, які були замовлені до 30.04.2024 року. Використовуючи

дану систему знижок на практиці можна спрогнозувати кількість клієтів та збільшити рівень продажів. Пропоновані знижки сприяють розширенню стимулюючої функції, допомагають маркетинговим дослідженням.

Знижки постійним клієнтам, знижки корпоративним групам – дані види знижок використовує велика кількість підприємств.

Четвертий напрямок. Просування стратегії співпраці. Стратегія співпраці, яка передбачає встановлення партнерських відносин та співпрацю з іншими суб'єктами туристичної індустрії з метою досягнення спільних цілей та максимізації взаємного користування.

Під час військового стану значна кількість операторів припинила свою діяльність або мінімізувала її. Так, український оператор Join Up, який є одним з відомих в Україні, продовжив свою діяльність, тримаючи ринкові ціни, тому значна кількість потенційних туристів почали шукати нові туристичні підпри-

ємства з прийнятними цінами. Молдовський туроператор Тосо Tour, який пропонує вильоти з Кишеневи, що є зручно для туристів з Одеського регіону, пропонує ціни на аналогічні послуги нижчі, в порівнянні з українськими туристичними підприємствами. Саме через дану ситуацію турагенство «Поїхали з нами» обрало стратегію співпраці з туроператором Join Up про домовленість підтвердження туру по ціні конкурента. Таким чином, туристам пропонується нижча ціна на готельні послуги від Тосо Tour, а пропозиція і сервіс обслуговування залишаються на високому рівні від Join Up. Дана стратегія є вигідною як для клієнтів так і для туристичних підприємств і її необхідно активно реалізовувати

Висновки. Отже, на основі аналізу діяльності туристичного підприємства та розроблених пропозицій, нами систематизовані висновки щодо підвищення ефективності функціонування туристичного підприємства табл. 1.

Список використаної літератури:

1. Балашова Р.І. Методологічне обґрунтування ефективності туристичної діяльності / Р.І. Балашова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. - № 40. – С. 342-348.
2. Василюха Н.В. Оцінка ефективності туристичних послуг / Н.В. Василюха // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Г.І. Башнянин, В.В. Апопій, О.Д. Вовчак та ін.]. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – Вип. 31. – С. 40-44. – (Серія економічна).
3. Графська, О., Підвальна, О., & Боднарчук, Х. (2021). Перспективи розвитку внутрішнього туризму в умовах пандемії Covid-19. *Економіка та суспільство*, (25).
4. Зарубіна, А., Онойко, Ю., & Щербатюк, Н. (2023). Сучасні тенденції розвитку внутрішнього туризму. *Економіка та суспільство*, (48).
5. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
6. Костюк І.В., Тербух А.А., Щур О.М. Аналіз ефективності туристичної діяльності // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.13. – С. 92-97.
7. Мендела І.Я. Аналіз діяльності підприємств туризму: навчально-методичний посібник / Укладач: І.Я. Мендела. – Івано-Франківськ: Вид-во «Фоліант», 2014. – 192 с.
8. Організація туризму: підручник / І.М. Писаревський, С.О. Погасій, М.М. Поколюдна та ін.; за ред. І.М. Писаревського. – Х.: ХНАМГ, 2008. – 541 с.
9. Організація туризму: підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. В.Я. Брича. – Тернопіль: ТНЕУ, 2017 – 448 с.
10. Офіційний сайт «Поїхали з нами». Режим доступу: <https://www.pohalisnami.ua>
11. Офіційний сайт MSCruise/. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://mscruise.com.ua/ru/liners/msc_grandiosa.html.
12. Рейтинг турпідприємств України <https://www.elitukraine.com/nacionalnii-reiting-turisticheskikh-kompanii-ukrain/?lang=ua>.
13. Соціоформ. Статистика <https://socioinform.com/>.
14. Статистика TikTok <https://web-promo.ua/blog/statistika-tiktok-vse-cho-nuzhno-znat-o-prilozhenii-obnovlyaetsya/#>.
15. Fastovets O. (2022). Туризм в Україні в умовах воєнного стану. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*, 3(80), 87-97.
16. Царук, В.В. (2023). Туризм в Україні в умовах воєнного стану – проблеми відновлення та пошуку нових моделей управління. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*, (4), 15-24.

Olinyk Valentina

PhD (Geography), Associate Professor, Department of Management,

International Humanitarian University,

Fontanskaya road, 33, Odesa, 65000, Ukraine

e-mail: v.oleynik7777@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6451-556X>

**SUGGESTIONS FOR ACTIVATING THE ACTIVITIES OF THE TOURIST ENTERPRISE
«LET'S GO WITH US»**

The sphere of services is one of the most important spheres of public life that influences the quality of life of the population. Tourist service is the result of the activities of a tourist enterprise aimed at satisfying the corresponding needs of tourists. The work of a tourist enterprise includes organizing the entire trip and providing individual services.

The analysis of tourist enterprises in conditions of economic instability and practical proposals for increasing their economic activity are a relevant research topic. The works of domestic scientists on the organization of tourist activities, analysis of the activities of tourist enterprises, characteristics of organizational processes, creation and operation of a tourist enterprise, technology of designing, developing, and selling tourist products were analyzed in the study. The choice of the research object - the network of travel agencies "Let's Go Together", which ranks 18th out of 50 tourist companies in the national rating of 2022, is sufficiently competitive in the market of tourist services, and has the opportunity to improve its rating through activity optimization.

Based on the analysis, proposals were formulated to activate and increase the efficiency of the network of travel agencies "Let's Go Together", which found reflection in the following directions: expanding the range of services, namely creating a new tourist product - detox tours, introducing Instagram tours, promoting cruise tourism, actively developing domestic tourism; a wide selection of various types of tours. The second direction: intensification of advertising activities, including in social networks. The third direction: implementation of a flexible discount system. At the final stage of the work, the main business processes and types of enterprise activities were identified and the main obstacles that may affect the implementation of these business processes were identified.

Keywords: *tourism, tourist service, tourism enterprise, tours, activation, efficiency.*

References:

1. Balashova, R.I. (2010). Metodologichne obruntuvannya efektyvnosti turistichnoï diyal'nosti [Methodological substantiation of the effectiveness of tourist activity]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzen*, 40, 342-348 [in Ukrainian].
2. Vasilikha, N.V. (2009). Otsinka efektyvnosti turystychnykh posluh [Evaluation of the effectiveness of tourist services]. *Bulletin of the Lviv commercial Academy*. Ed. G.I. Bashnyanin, V.V. Apopiy, O.D. Vovchak and others, Lviv, The Lviv commercial Academy Publ., 31, 40-44 [in Ukrainian].
3. Grafskaya, O., Podvalnaya, O., & Bodnarchuk, Kh. (2021). Perspektivi rozvitku vnutrishn'ogo turizmu v umovah pandemii COVID-19 [Prospects for the development of domestic tourism in the context of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 25 [in Ukrainian].
4. Zarubina, A., Onoiko, Yu., & Shcherbatyuk, N. (2023). Suchasni tendencii rozvitku vnutrishn'ogo turizmu [Current trends in the development of domestic tourism]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 48 [in Ukrainian].
5. Kifyak, V.F. (2003). Organizatsiya turystichnoi diyal'nosti v Ukraini [Organization of tourist activity in Ukraine]. Chernivtsi, Zelenaya Bukovina Publ., 312 [in Ukrainian].
6. Kostyuk, I.V., Terebukh, A.A., & Shur, O.M. (2011). Analiz efektyvnosti turistichnoï diyal'nosti [Analysis of the effectiveness of tourist activity]. *Scientific bulletin of UNFU: collection of scientific and technical works*, Lviv, RVV. NLTU Publ., 21.13, 92-97 [in Ukrainian].
7. Mendela, I.Ya. (2014). Analiz diyal'nosti pidpriemstv turizmu: navchal'no-metodichnij posibnik [Analysis of the activity of tourism enterprises: an educational and methodical manual]. Compiled by I. Ya.Mendela, Ivano-Frankivsk, "Folio" Publ., 192 [in Ukrainian].
8. Pisarevsky, I.M., Pogasiy, S.O., & Pokolodnaya M.M. (2008). Orhanizatsiya turyzmu: pidruchnyk [Organization of Tourism: textbook]. Edited by I.M. Pisarevsky, Moscow, Kharkiv National Academy of Urban Economy Publ., 541 [in Ukrainian].
9. Ed. By Brich V.Ya. (2017). Organizatsiya turyzmu: pidruchnyk [Organization of Tourism: textbook]. Ternopil, West Ukrainian National University, 448 [in Ukrainian].
10. Official website of «Poihaly z namy» ["Come with us"]. Retrieved from: <https://www.poehalisnami.ua>
11. Official MSCruise website. Retrieved from: https://mscruise.com.ua/ru/liners/msc_grandiosa.html
12. Reytyng turpidpnyemstv Ukrainy [Rating of the tour of the Ukrainian Embassy]. Retrieved from: <https://www.elitukraine.com/nacionalnii-reiting-turisticheskikh-kompanii-ukrain/?lang=ua>
13. TikTok Statistics. Retrieved from: <https://web-promo.ua/blog/statistika-tiktok-vse-chto-nuzhno-znat-o-prilozhenii-obnovlyaetsya/#>
14. Fastovets, O. (2022). Turyzm v Ukraini v umovah voyennoho stanu [Tourism in Ukraine under martial law]. *Rozvytok metodiv upravlinnya ta hospodaryuvannya na transporti*, 3(80), 87-97.
15. Tsaruk, V.V. (2023). Turyzm v Ukraini v umovah voyennoho stanu – problemy vidnovlennya ta poshuku novykh modeley upravlinnya [Tourism in Ukraine under martial law – problems of restoration and search for new management models]. *Tavrchesky scientific bulletin, Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya*, 4, 15-24.

Received 12 October 2023

Accepted 06 December 2023

Роман Кісіль

аспірант кафедри географії України та регіоналістики,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
бул. Михайла Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58002, Україна
e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0006-0194-3184>

ЕТНОФЕСТИВАЛІ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ ЯК ПОКАЗНИКИ ПОЛІЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СКЛАДОВІ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ГРОМАД

У даній статті розглянуто просторово-часові (історико-географічні) особливості проведення етнофестивалів у Чернівецькій області, які є важливими індикаторами таких її рис, як поліетнічності та етноконтактності. Такі заходи не тільки популяризують культурне надбання різних етнічних спільнот, які проживають на території регіону, але й є важливими показниками етнокультурного потенціалу для розвитку окремих поселень, територіальних громад, територій та області загалом. Також варто підкреслити важливість проведення етнофестивалів у транскордонному регіоні, так як це розширює надходження інвестицій в область, а також можливість спільного проведення таких заходів між Україною, Румунією та Молдовою.

У Чернівецькій області проводиться чимало етнокультурних фестивалів поетичного, етнографічного, мистецького, духовного, гастрономічного та інших спрямувань. Найбільше етнофестивалів проводиться в обласному центрі – місті Чернівці. У зв'язку із пандемією COVID-19, яка тривала з березня 2020 року, та одразу ж початком повномасштабної війни із РФ, кількість проведених етнофестивалів дуже помітно скоротилася. Практично не проводилися в ці роки такі багаточисельні фестивалі як «Буковинська Маланка» («Маланка Фест»), етнодуховний фестиваль «Обнова-фест», «Міжнародний гучульський фестиваль», «Барви Сторожинеччини» та інші. Проте, не дивлячись на складнощі все ж таки проводяться етнофестиваль театрального мистецтва «Золоті оплески Буковини», поетичний фестиваль «Meridian Czernowitz», «Тюльпанове поле», «Гарбузове поле» та інші.

Слід відмітити, що кожен етнофестиваль, який проводиться в Чернівецькій області має перш за все на меті об'єднання різних етнічних груп населення поліетнічного регіону, а також популяризацію матеріальної та духовної культури, етноландшафтів Північної Буковини та Північної Бессарабії. Найактивнішими у проведенні етнофестивалів в регіоні є українці, румуни та молдовани, які мають в регіоні компактні місця свого розселення, що дає підставу називати область – етноконтактною.

Ключові слова: етнофестивалі, етнокультурний потенціал, етнокультурний розвиток, поліетнічний регіон, етноконтактна область, культурне надбання народу, етнічна структура населення.

Як цитувати: Кісіль, Р. (2023). Етнофестивалі у Чернівецькій області як показники поліетнічної ідентичності та складові потенціалу розвитку громад. *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 43-50. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-05>

In cites: Kisil, R. (2023). Ethnofestivals in Chernivtsi Region as Indicators of Polyethnic Identity and Components of Community Development Potential. *Human Geography Journal*, 35, 43-50 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-05>

Постановка проблеми в загальному вигляді. Децентралізаційні процеси в Україні сприяють необхідності вивчення та аналізу різних аспектів (економічних, соціальних, культурно-побутових, туристично-рекреаційних тощо) суспільного розвитку окремих територіальних громад. В Законі України «Про засади державної регіональної політики», як принцип регіонального розвитку, поняття етнокультурний розвиток регіону трактується як «відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності» (стаття 3, пункт 9). Етнокультурний потенціал поселення чи окремої громади, району та регіону є важливим показником для вивчення їх етнічної ідентичності, формування електоральної, лінгвістичної, конфесійної та ментальної свідомості, а також розвитку туризму.

Фестивалі не тільки відображають минулі та су-

часні звичаї, традиції, побут, родинно-сімейні відносини та інші елементи матеріальної та нематеріальної (духовної) культури, але й сучасний стан етнічного та культурного розвитку населення, його самобутності. Саме під час етнофестивалів пропагується як матеріальна, так і духовна культура етнічних спільнот чи характерних традицій для певної території. Кожен такий захід має інтегрований характер, тобто під час проведення наприклад ремісничого етнофестивалу буде зорганізоване відповідне харчування, що відобразатиме гастрономічні традиції того чи іншого народу, виконуватимуться народні пісні тощо. Тому даного дослідження є актуальною та перспективною для наступних досліджень, має практичне значення для застосування розвитку туризму в територіальних громадах області.

Регіон дослідження. Чернівецька область вирізняється із поміж інших областей своїм поліетнічним культурним надбанням.

За даними перепису 2001 року, а саме показниками індексів етнічної різноманітності Б. Еккеля та Е. Пясецького, Чернівецьку область віднесено до групи перехідних, що свідчить про її перехід від поліетнічного до моноетнічного складу населення [7].

Проте вважаємо, що область в цій групі буде залишатися ще достатній час, тому дослідження різних етнічних фестивалів, що тут відбуваються є досить важливим та актуальним завданням. У Чернівецькій області напевно немає такого місяця, впродовж якого не відбулося 2-3, а то й більше фестивалів. Календар фестивалів являється насиченим, а різноманітність заходів не залишить байдужим нікого. Ми розглянемо ті фестивалі, які є найчисельнішими за кількістю учасників, а також існують впродовж трьох та більше років.

Мета дослідження. Метою являється класифікація та дослідження фестивалів Чернівецької області, а саме приналежність до етносу та історію розвитку фестивалю. Стрімкий розвиток етнофестивалів області сприяє розвитку туризму, так як кожний може знайти в різноманітті фестивалів щось для себе, відвідати його та отримати позитивні емоції. Окрім розвитку туризму, фестивалі в яких переважає не український етнічний склад населення, мають змогу брати участь у грандах Європейського Союзу та розвивати свою діяльність.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукові дослідження етнофестивалів як важливих складових туристичного потенціалу того чи іншого регіону розпочалися досить давно. Слід підкреслити, що в останні роки у науковому середовищі зріс інтерес до категорії «фестивалі». Їх роль у розвитку туризму та соціально-економічному зростанні громад і територій помітно зростає. Особливої актуальності набувають етнофестивалі, які сприяють усвідомленню традицій, звичаїв та обрядів представників інших етнічних чи етнографічних груп населення. Основні науково-теоретичні, методологічні та практичні (прикладні) аспекти проведення етнофестивалів розкриті у наукових працях таких вчених, як: Бейдик О. [2], Білоцерківська Т. [3], Бучко Ж. [4,5], Грицьку-Андрієш Ю. [6], Ефрос В. [16], Зубенко Д. [8], Ки́фяк В. [9], Кібіч А. [10], Кібіч І. [10], Король О. [11], Косташук І. [12,13], Любіцева О., [14], Пуріч С. [16], Школа І. [15] та багато інших. Проте у їх працях практично не розкрито значення етнофестивалів для економічного розвитку територіальних громад.

3. Виклад основного матеріалу. Сьогодні в працях багатьох вчених зустрічаються різні підходи до класифікації етнографічних фестивалів (етнофестивалів). Проте всі вони класифікують їх за такими основними критеріями, як:

- I. Рівень (масштаби) їх проведення;
- II. Тривалість їх проведення;
- III. Періодичність проведення;
- IV. Тематика (зміст) етнофестивалів;
- V. Масовість (чисельність) фестивалю.

За рівнем (масштабами) проведення етнофестивалів їх поділяють на міжнародні (трансрегіональні,

міждержавні); національні (державні); регіональні та місцеві.

За тривалістю проведення етнофестивалі поділяються на одноденні, короткотривалі (2-3 дні), середньотривалі (4-5 днів) та довготривалі (більше 6 днів).

Періодичність їх проведення також є різною. Деякі етнофестивалі проводяться кожного тижня (наприклад на вихідні дні), інші кожного місяця, кожного сезону (квартала), півріччя чи з періодичністю в кожний рік, а деякі із більшою періодичністю (раз у 2 чи 3 і більше років).

Тематика або зміст етнофестивалів є дуже широкими і охоплюють всі сфери та напрями матеріальної та духовної культури. Для прикладу це фестивалі гончарства, лимарства, слюсарства, декоративно-прикладного мистецтва, етнічної та духовної музики, сімейно-побутової обрядовості, календарної обрядовості, фольклорно-етнографічні, гастрономічні тощо. Проте варто і виокремити етнофестивалі, де зміст їх проведення буде багатоаспектним, тобто представлений поєднанням різної тематики. Такі фестивалі користуються широкою популярністю.

Масовість або чисельність етнофестивалів розподіляє їх на такі категорії: малочисельні (до 1 000 осіб), чисельні (від 1 000 до 3 000 осіб), середньочисельні (від 3 000 до 10 000 осіб), багаточисельні (від 10 000 до 20 000 осіб) та дуже чисельні (понад 20 000 осіб).

Також етнофестивалі поділяють на три групи: 1) ті, які проводяться у вигляді заходів, із популяризації складових матеріальної та духовної культури етнічних чи етнографічних груп населення на локальному (місцевому) зрізі (наприклад «Вихід на полонину» в Путилі та багато інших); 2) історичні реконструкції автентичних традицій у матеріальній культурі та обрядовості (наприклад «Середньовічний Хотин» у м. Хотин); 3) фестивалі, які відображають певну автентичність від минулого до сучасності, або певну традиційність декількох етнічних спільнот (наприклад «Від Різдва Христового до Йордану» в Чернівцях, де представляється традиційне колядування українського, румунського та молдавського народів області).

Фестивалі за охопленням учасників поділяють на місцеві, регіональні, національні та міжнародні; за спеціалізацією: музичні, етномузичні, фольклорні, ремісничі, кінофестивалі, книжкові, гастрономічні та багато інших; за віковим спрямуванням: дитячі (учнівські), студентські, молодіжні та змішані. Також варто підкреслити, що фестивалі поділяються і за етнічними ознаками, а саме українські, румунські, молдавські, польські тощо, а також змішані чи поліетнічні фестивалі.

Чернівецька область приймає українську частину Міжнародного фольклорного фестивалю «Буковинські зустрічі». Він організовується одночасно трьома країнами – Україною, Румунією та Польщею, але в багатьох із них була співорганізатором також і Угорщина. Його відносимо до поліетнічного фестивалю, так як основна його мета відтворити традиції всіх народів, що замешкують Чернівецьку область.

Фестиваль «Червона рута», який проводить раз у два роки, започаткований у Чернівцях, але фінальна його частина проводиться в різних куточках України. Проте регіональний фестиваль «Червона рута» збирає багатьох шанувальників сучасної пісні та популярної музики. Його направленість здебільшого українська, проте на всіх фестивалях брали участь виконавці та гурти з румунських та молдовських громад краю.

«Буковинська Маланка» («Маланка Фест») – це міжнародний етнічно-фольклорний фестиваль, який проводиться у Чернівцях 15 січня із 2011 р. Проте у зв'язку із пандемією його не вдалося провести у 2021 р. У його участі беруть не тільки колективи маланкарів різних етнічних груп населення регіону, але й

Румунії, Словенії, Польщі, Білорусії, Молдови. Слід відмітити, що в окремі роки фестиваль збирав до 30 тисяч глядачів і набув наймасовішого у Чернівцях. Окремо можна виділити декілька напрямів переберії, які фіналізуються у Чернівцях на «Маланка ФЕСТ». Це Бессарабська маланка на Сокирянщині, Вашківецька переберія, маланка у Красноільську та маланка в селі Горбово. Кожна з них має свої традиції та колорит, а святкування відбувається у населених пунктах «з розмахом». Цікавим фактом маланки в селі Горбово є те, що вона відбувається не 13 січня як інші, а 1 січня. Таку особливість вона має через історичні зв'язки району з румунською православною церквою, які святкують всі свята за юліанським календарем.

Рис. 1. Красноільська маланка – вирізняється костюмами виготовленими з соломки (фото з інтернету)
Fig. 1. The Krasnoil Lightning – distinguished by costumes made of straw (photo from the Internet)

Рис. 2. Вашківецька маланка – вирізняється традиційними дерев'яними масками та костюмами ведмедів із овечої шерсті (фото з інтернету)
Fig. 2. Vashkivetska malanka - stands out with traditional wooden masks and bear costumes made of sheep's wool (photo from the Internet)

Рис. 3. Маланка с. Горбово – традиційна румунська маланка (фото з інтернету)
Fig. 3. Malanka village. Gorbovo - traditional Romanian lightning bolt (photo from the Internet)

Золоті оплески Буковини – це театральний фестиваль комедії, який проводиться в кінці жовтня із 2003 року у Чернівецькому обласному музично-драматичному театрі імені Ольги Кобилянської. Кожен рік беруть участь трупі Ясського та Сучавського театрів (Румунія), а також із Білорусії та Молдови. Впродовж 10-12 днів в театрі спостерігається цілковитий аншлаґ.

Етнодуховний фестиваль «Обнова-фест» відбувається в Чернівцях, зазвичай в музеї народної архітектури та побуту з 2008 року. Він організовується за підтримки Української греко-католицької церкви, тому представляє в основному українські музичні гурти. Фестиваль по праву можна вважати молодіжним та чисельним. В окремі роки його відвідує 10-15 тисяч учасників.

Рис. 4. Етно-духовний фестиваль «Обнова-фест», 2019 р. (фото з інтернету)
Fig. 4. Ethno-spiritual festival "Obnova-fest", 2019 (photo from the Internet)

Міжнародний поетичний фестиваль «Meridian Czernowitz» вже тринадцяте відбувся у Чернівцях. За ці роки в ньому взяли участь поети із Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великобританії, США, Данії,

Нідерландів, Люксембургу, Ліхтенштейну, Польщі, Румунії, Росії, України та інших країн.

Регіональний фольклорний фестиваль «Від Різдва Христового до Йордану» впродовж 13 років від-

бувається в Чернівцях 19 січня в музеї народної архітектури та побуту та збирає від 30 до 50 українських (в т.ч. гуцульських), румунських, молдавських, польських та російських (старообрядницьких) колективів із різних куточків області.

В Чернівцях менш чисельними, але традиційними стали і румунські фестивалі «Флоріле Дабле», який присвячений різдвяно-новорічним традиціям, «Мерцішор», що продиться 1 березня і присвячений зустрічі весни. Досить чисельними є традиційні фестивалі «Петрівський ярмарок», який щорічно відбувається в неділю перед святом Петра і Павла (12 липня), та «Різдвяний ярмарок» який триває з 19 грудня по 20 січня.

У Мамаївській ОТГ протягом року проходить п'ять різноманітних фестивалів: фестиваль тюльпанів, коні мої коні, заспівай родину, гарбузове поле та новорічна ярмарка. Найбільшої популярності набув фестиваль тюльпанів, який станом на 2022 рік проходив вже 12 раз. У програму заходу, який займає площу майже один гектар, входять виставки, презентації виробів декоративно-ужиткового мистецтва та народних промислів, а також частування та різні розваги. Подивитись більш як на 15 видів тюльпанів з'їхаються відвідувачі з декількох областей нашої держави. Також великої популярності набуває уніка-

льний фестиваль «Коні мої коні», на якому приїжджають з різних куточків західної України позмагатися на своїх улюбленцях у швидкості, силі та витривалості.

Нікого не залишить байдужим традиційне Буковинське свято «Вихід на полонину», яке проходить на Путильщині. З давніх часів вівчарі наприкінці весни збирають худобу та виходять на літування, і живуть в горах чотири місяці, де готують традиційні гуцульські сири – будз, бринза та бурда. Тому щоб літування відбулося вдало, гуцули влаштовують фестиваль. Традиційно фестиваль починається з ходи. Троїсті музики в традиційному вбранні на підводах їздять вулицями за запрошують всіх до свята. Формується міні-полонина на якій відбувається дійство, там можна скуштувати різні смаколики та придбати різноманітні цікаві товари місцевих майстрів. Також проводиться майстер клас з приготування традиційних гуцульських страв. Головною «ізіюмінкою» дійства являється обрання ватага (головного вівчаря), який запалює ватру. Згодом полум'я з цієї ватри «роздається» всім жителям, воно оберігає від звіра та злого духа. Після цього вівчарі збираються та вирушають у гори, а сам фестиваль триває до пізнього вечора.

Рис. 5. «Вихід на полонину» – традиційний гуцульський етнографічний фестиваль
Fig. 5. "Exit to Polonin" is a traditional Hutsul ethnographic festival

Цікаве дійство відбувається у місті Вижниця наприкінці літа – «Міжнародний гуцульський фестиваль», який проходить три дні та насичений різними подіями – наукові конференції, представлення нових проєктів, а також дегустація гуцульської кухні, Божественна літургія за участі всіх гуцульських священників, екскурсії, відвідування музеїв, конкурси за різними жанрами (театральний, музичний, художній, хореографічний та інші), вечора біля ватри та гала-концерт, на якому виступають різні колективи Гуцульщини.

У місті Сторожинець на центральному Майдані Незалежності проводиться регіональний фестиваль національних культур «Барви Сторожинеччини». Особливістю регіону являється поліетнічність. Окрім

корінного населення – українців та румунів, тут проживає багато поляків, німців, євреїв, ромів білорусів та представники інших етнічних груп. Гості з різних районів Чернівецької області можуть оцінити багатонаціональний колорит, відвідати виставку предметів побуду та різноманітних виробів декоративно-прикладного мистецтва, які характерні різним етнічним групам, а також виставка літератури, концерт та звичайно ж – дегустування національних страв та напоїв.

У серці герцаївського району м. Герца проходить короткочасний (до трьох годин), проте насичений та святковий Фестиваль зимових традицій. На ньому виступають усі гуртки герцаївського району, а

вулиці міста наповнюються святковими барвами та піднесеною атмосферою.

Місцевий Фестиваль народної культури у с. Рокитному Новоселицької громади не являється широко-поширеним, проте саме дійство вражає самобутністю костюмів, танців та традицій кожного народного колективу. А сам фестиваль проходить за підтримки місцевої влади та за кошти ініціативних жителів села.

У міста Заставна проходить міжрегіональний фестиваль «Дністровські Зорі», в якому беруть участь колективи з різних областей західної України. Розпочинається захід з урочистої ходи та покладання квітів до пам'ятника видатного Тараса Григоровича Шевченка. Далі урочисте відкриття, виступити творчих колективів та традиційні масові гуляння.

Фестиваль який захоплює дух та вражає – «Середньовічний Хотин», який відбувається біля однієї з семи чудес України – Хотинської фортеці. Міжнародний фестиваль на травневі свята збирає професійних реконструкторів з різних країн, а також тисячі відвідувачів які поринають у світ середньовіччя. Велика локація переносить всіх у чудову атмосферу минулих сторіч та дає змогу побачити на власні очі історичні лицарські бої (змагання), послухати музикантів, ознайомитись з ремеслами тих часів, постріляти з лука та навіть побачити змагання з джостінгу (вид змагань, коли два вершники завдають ударів мечами та списами по щитам один одного). Окрім цього всього проходить великий ярмарок, на якому можна придбати різні цікаві речі. Нажаль після початку Українсько-російської війни у 2014 році фестиваль перестали проводити.

Дводенний фестиваль «Дністер-фест» проходить на березі річки Дністер у м. Новодністровську збирає відвідувачів з усієї нашої держави. Під час проведення фестивалю можна взяти участь у різних спортивних змаганнях, зокрема на ньому вперше було проведено чемпіонат України по сапбордингу – веслування на човнах стоячи. Окрім цього на водах відбуваються видовищні змагання з веслування на байдарках, на пляжі – змагання з пляжної боротьби. Також фестиваль насичений різноманітними майстер-класами, пляжним волейболом та вечірнім концертом.

Час диктує свої умови, і з розвитком подій в нашій державі з'являються і відповідні фести. За 2022 рік було проведено два «Бавовна інста-фест». Це фактично пізнавальний майстер-клас від відомих блогерів, метою якого було зібрати кошти на дрон для Збройних Сил України. Окрім корисних порад щодо соціальних мереж та розвитку власної справи, на фесті виконували свої композиції місцеві артисти.

Етнокультурний фестиваль «Захарецький гарчик» проходить у селі Підзахаричі Усть-Путильської територіальної громади Вижицького району. Мета даного фестивалю це пропагування та сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму, знаходження шляхів ефективного використання потенціалу сільської місцевості – унікальних об'єктів історико-

культурної спадщини та природних ресурсів, збереження, розвиток то поширення національної культури, етнічних ремесел та традицій. На цьому фестивалі усі учасники можуть відвідувати майстер-класи відомих майстрів бондарства, писанкарства, гаптування, а також насолодитися прекрасними народними танцями та співом. Відчайдушним учасникам пропонують скупатись і гірській воді, а справжні професіонали дадуть поласувати традиційними стравами, які готуються у гарчику – це дерев'яна посудина з рукою.

У селищі Лужани Чернівецького району, вже традицією стало проведення регіонального міжнародного музичного етнофестивалю «Заспівай родину». Участь у цьому фестивалі прийняли сімейні та творчі колективи із різних громад області, а також із Румунії та Польщі. Фестиваль приваблює фольк-музикою, народними піснями різних етнічних та етнографічних груп населення. Фестиваль проводиться в неділю перед Днем незалежності України.

У Чернівецькій області проводиться ще багато й інших фестивалів різного спрямування, які мають регіональний рівень та є малочисельними. Проте в них є чимало перспектив для їх популяризації та виведення на всеукраїнський та міжнародний рівень.

Однією із пріоритетних галузей розвитку області, яка прописана у Стратегії розвитку Чернівецької області на період до 2027 року є «Стратегічна ціль 1. SMART Підвищення конкурентоспроможності регіону шляхом сталого розвитку сільського господарства, переробної промисловості та туризму», в якій прописаний параграф 1.3 – Розвиток туризму та рекреації [1]. Саме для завдання 1.3.3 Популяризація туристичного потенціалу Чернівецької області, підтримка проведення фестивалів в регіоні є одним важливих шляхів вирішення даного завдання. Тому всі територіальні громади повинні при розробці своїх Стратегій розвитку проаналізувати наявний туристично-рекреаційний потенціал, а також розглянути можливість фінансування та всебічної підтримки його популяризації та використання через призму проведення фестивалів та інших заходів. Вважаємо, що більшість громад Чернівецької області мають високі показники туристичної конкурентоспроможності і зможуть їх зреалізувати в цей період.

4. Висновки. За кількістю фестивалів та їх етнічною різнобарвністю можна стверджувати, що місто Чернівці та Чернівецька область в достатній мірі забезпечено їх кількістю, як складових етнокультурного потенціалу, а також вирізняється своєю поліетнічністю населення, своєрідними особливостями його матеріальної та духовної культури. Етнофестивалі класифікують за різними ознаками та критеріями. Їх проведення є не тільки популяризацією автентичності населення певного регіону, але і його промоцією. Особливо це актуально зараз для промоції новостворених територіальних громад, які в Чернівецькій області мають потужний етнокультурний потенціал для розвитку етнофестивального туризму.

Список використаної літератури:

1. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2027 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf>
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. 304 с.
3. Білоцерківська Т.М. Значення народних звичаїв та традицій для розвитку фестивального туризму в Україні // Сфера розваг – важлива складова у підвищенні ефективності туристичного бізнесу: Зб. наук. праць. Донецьк, 2006. С. 224-228.
4. Бучко Ж. Музейна культурна спадщина Чернівецької області в маршрутах етнотуризму // Історія української географії та картографії. Ч.1: Збірник мат. конф. Тернопіль, 2010. С.194-197
5. Бучко Ж. Народні звичаї та традиції населення Українських Карпат у контексті фестивального туризму // Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм. 2006. Вип.2. С.183-185.
6. Грицьку-Андрієш Ю.П., Бучко Ж.І. Фестивальний туризм у системі рекреаційно-туристської діяльності // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. 2010. Вип. 519-520. С. 56-60.
7. Джаман В.О., Косташук І.І. Національна структура населення етноконтактних зон: монографія. Чернівці: ЧНУ, 2009. 288 с.
8. Зубенко Д.В. Розвиток фестивального руху в сучасній Україні // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. 2011. № 4 (12). С. 110-114.
9. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посібник. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 312 с.
10. Кібіч А.Д., Кібіч І.В. Збереження етнокультурних традицій Гуцульщини як запорука сталого розвитку краю // Наук. записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: географія. Спец. Випуск: Стале природокористування: підходи, проблеми, перспективи. – Тернопіль: СМП «Тайп». №1 (випуск 27). 2010. С. 430-436.
11. Король, О. (2021). Концепція туристичних потоків і географія туризму // Часопис соціально-економічної географії: зб. наук. праць. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2021. Вип. 31. С. 19-36. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2021-31-02>
12. Косташук І., Гуцуляк А. Сакральні-туристичний потенціал Чернівецької області: особливості формування та використання // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Географія. Випуск 696. Чернівці: Рута. 2014. С. 108-110.
13. Косташук І.І. Методика оцінки сакральні-туристичних ресурсів регіону (на прикладі Чернівецької області) // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Географія. Випуск 519-520. Чернівці: Рута. 2010. С. 81-86.
14. Любіцева О.О. Методика розробки турів: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2003. 104 с.
15. Школа І.М. Менеджмент туристичної індустрії: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2005. 596 с.
16. Efros V., Purici S., Iavkin V., Baisanu S., Dorneanu A., Buchko Zh. Oameni si locuri in Bucovina. Suchava, 2009. 248 p.

Roman Kisil

*PhD (Geography), Department of Geography of Ukraine and Regional Studies,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Kotsiubynskoho St., 2, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: kisil.roman@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0009-0006-0194-3184>*

**ETHNOFESTIVALS IN CHERNIVTSI REGION AS INDICATORS OF POLYETHNIC IDENTITY
AND COMPONENTS OF COMMUNITY DEVELOPMENT POTENTIAL**

This article examines the spatio-temporal (historical-geographical) features of holding ethnofestivals in the Chernivtsi region, which are important indicators of its features such as polyethnicity and ethno-contact. Such events not only celebrate the cultural heritage of various ethnic communities living in the region but also serve as significant indicators of the ethno-cultural potential for the development of individual settlements, territorial communities, territories, and the region as a whole. It is also worth emphasizing the importance of holding ethnofestivals in the cross-border region, as it expands the inflow of investments into the region, as well as the possibility of jointly organizing such events between Ukraine, Romania, and Moldova.

Many ethnocultural festivals of poetic, ethnographic, artistic, spiritual, gastronomic, and other directions are held in the Chernivtsi region. The largest number of ethnofestivals is held in the regional center – the city of Chernivtsi. However, due to the COVID-19 pandemic, which has been ongoing since March 2020, and immediately after the start of a full-scale war with the Russian Federation, the number of held ethnofestivals has decreased significantly. Festivals such as "Bukovynska Malanka" ("Malanka Fest"), the ethno-spiritual festival "Onova-fest", "International Hutsul Festival", "Colors of Storozhinechchyna", and others were practically not held in those years. However, despite the difficulties, ethnofestivals like the ethno-festival of theatrical art "Golden Applause of Bukovyna", the poetry festival "Meridian Czernowitz", "Tulip Field", "Pumpkin Field", and others are still being held.

Each ethnocultural festival has its own characteristics of being held both in Ukraine in general and in the region in general, which relate not only to the venue, meaningful content, but also to the peculiarities of the terrain and weather conditions, seasonality of the climate. Another important factor is the number of festivals and the ability of the infrastructure to meet the needs of tourists.

It should be noted that each ethnofestival held in the Chernivtsi region is primarily aimed at uniting different ethnic groups of the population of the multi-ethnic region, as well as popularizing the material and spiritual culture, ethno-landscapes of Northern Bukovina, and Northern Bessarabia. Ukrainians, Romanians, and Moldovans, who have compact settlements in the region, are the most active in holding ethnofestivals, which gives reason to call the region an ethno-contact area.

Keywords: *ethno-festivals, ethno-cultural potential, ethno-cultural development, poly-ethnic region, ethno-contact area, cultural heritage of the people, ethnic structure of the population.*

References:

1. Stratehiia rozvytku Chernivetskoï oblasti na period do 2027 roku. [Development strategy of the Chernivtsi region for the period until 2027]. Retrieved from: <https://bukoda.gov.ua/storage/app/sites/23/uploaded-files/strategia-chernivetska-2027.pdf>
2. Beidyk, O.O. (2001). Rekreatsiino-turystytski resursy Ukrainy: metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia: monohrafiia [Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning]. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 304 p.
3. Bilotserkivska, T.M. (2006). Znachennia narodnykh zvychaiv ta tradytsii dlia rozvytku festyvalnoho turyzmu v Ukraini. [The importance of folk customs and traditions for the development of festival tourism in Ukraine]. *Sfera rozvah – vazhlyva skladova u pidvyshchenni efektyvnosti turystychnoho biznesu: Zb. nauk. prats.* Donetsk, 224-228.
4. Buchko, Zh. (2010). Muzeina kulturna spadshchyna Chernivetskoï oblasti v marshrutakh etnoturyzmu. [Museum cultural heritage of Chernivtsi region in ethnotourism routes]. *Istoriia ukrainskoï heohrafiï ta kartohrafiï. Ch.1: Zbirnyk mat. konf.* Ternopil. 194-197.
5. Buchko, Zh. (2006). Narodni zvychai ta tradytsii naselennia Ukrainy Karpat u konteksti festyvalnoho turyzmu [Folk customs and traditions of the population of the Ukrainian Carpathians in the context of festival tourism]. *Visnyk naukovykh doslidzhen. Seriia: Turyzm.*, 2, 183-185.
6. Hrytsku-Andriiesh, Yu.P., & Buchko Zh.I. (2010). Festyvalnyi turyzm u systemi rekreatsiino-turystytskoï diialnosti [Festival tourism in the system of recreational and tourist activities]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia*, 519-520, 56-60.
7. Dzhaman, V.O., & Kostashchuk, I.I. (2009). Natsionalna struktura naselennia etnokontaktnykh zon: monohrafiia [The national structure of the population of ethno-contact zones]. Chernivtsi: ChNU, 288.
8. Zubenko, D.V. (2011). Rozvytok festyvalnoho rukhu v suchasniï Ukraini [Development of the festival movement in modern Ukraine]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo : zb. nauk. Prats*, 4 (12), 110-114.
9. Kyfiak, V.F. (2003). Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini: navch.posibnyk [Organization of tourist activities in Ukraine]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 312.
10. Kibych, A.D., & Kibych, I.V. (2010). Zberezhennia etnokulturnykh tradytsii Hutsulshchyny yak zaporuka staloho rozvytku kraiu. [Preservation of ethno-cultural traditions of the Hutsul region as a guarantee of sustainable development of the region]. *Nauk. zapysky Ternopilskoho nats. ped. un-tu. Seriia: heohrafiia. Spets. Vypusk: Stale pryrodokorystuvannia: pidkhody, problemy, perspektyvy.* Ternopil: SMP «Taip», 1 (27), 430-436.
11. Korol, O. (2021). Kontseptsiiia turystychnykh potokiv i heohrafiia turyzmu [The concept of tourist flows and the geography of tourism]. *Chasopys sotsialnoi ta ekonomichnoi heohrafiï: zb. nauk. prats. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina*, 31, 19-36. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2021-31-02>
12. Kostashchuk, I., & Hutsuliak, A. (2014). Sakralno-turystychnyi potentsial Chernivetskoï oblasti: osoblyvosti formuvannia ta vykorystannia [Sacred and touristic potential of Chernivtsi region: peculiarities of formation and use]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Heohrafiia*, 696, 108-110.
13. Kostashchuk, I.I. (2010). Metodyka otsinky sakralno-turystychnykh resursiv rehionu (na prykladi Chernivetskoï oblasti). [Methodology for evaluating sacred and touristic resources of the region (on the example of Chernivtsi region)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Heohrafiia*, 519-520, 81-86.
14. Liubitseva, O.O. (2003). Metodyka rozrobky turiv: navch. posib. [Methodology of development of tours]. K.: Alterpres, 104.
15. Shkola, I.M. (2005). Menedzhment turystychnoi industriï: navch. posib. [Management of the tourism industry]. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 596.
16. Efros, V., Purici, S., Iavkin, V., Baisanu, S., Dorneanu, A., & Buchko, Zh. (2009). Oameni si locuri in Bucovina. Suchava. 248 p.

Received 27 September 2023

Accepted 29 November 2023

Михайло Салій

аспірант кафедри географії України та регіоналістики,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58000, Україна
e-mail: m.salii@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8414-0438>

**ЧОРТКІВСЬКА РАЙОННА СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
РЕФОРМИ**

В статті розглянуто особливості трансформації Чортківської міжрайонної системи розселення у новоутворену районну систему розселення, що утворилася на місці колишніх районів південної частини Тернопільської області внаслідок проведення адміністративно-територіальної реформи. Здійснено аналіз формування територіальних громад новоутвореного Чортківського району, що виникли на базі колишніх районів. Розглянуто склад кожної громади за кількістю рад, що об'єдналися, кількістю та типом населених пунктів, що до них увійшли, а також площею, людністю та густотою населення та здійснено порівняння за цими показниками у розрізі Чортківського району та Тернопільської області. Проаналізовано частку сільського та міського населення у кожній з громад району. Шляхом картографічного відображення та зіставлення шляхів сполучення виділено опорний каркас розселення Чортківського району та його місце в загальному опорному каркасі області, виявлено основні ядра притягання населення. Встановлено вигідність транспортної доступності між адміністративними центрами громад району, встановлено рівень транспортної доступності між сусідніми громадами району, а також вигідність транспортної доступності до міста Чортків з центрів громад.

Ключові слова: Тернопільська область, Чортківський район, система розселення, адміністративний устрій, децентралізація, територіальна громада, транспортна доступність.

Як цитувати: Салій, М. (2023). Чортківська районна система розселення та особливості трансформації в умовах адміністративно-територіальної реформи. *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 51-63.
<https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-06>

In cites: Salii, M. (2023). Chortkiv district resettlement system and features of transformation in the conditions of administrative and territorial reform. *Human Geography Journal*, 35, 51-63 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-06>

Постановка проблеми. Проблема розселення населення та перерозподілу його поміж населених пунктів різного типу завжди була та залишається актуальною. Адже саме населення, котре замешкує населений пункт і є тією рушійною силою котра забезпечуватиме розвиток поселення та, в подальшому, формування систем розселення.

До 2020 року, досліджуючи системи розселення, науковці оперуючи чітким термінологічним апаратом та обґрунтованими територіальними рамками систем розселення різного таксономічного рівня, усю свою увагу звертали до наукового пізнання до умов розвитку поселень та тісноти й характеру зв'язків між ними. Із впровадженням реформи адміністративно-територіального устрою у вивченні систем розселення з'явилося багато нових запитань які потребують детального аналізу, вивчення та вирішення. Саме теперішній період характеризується реформатуванням колишньої системи розселення через утворення нових районів що до цього збігалися з міжрайонними системами розселення та відповідно зникненнями колишніх районів що відповідали районним системам розселення.

Вже зараз можна спостерігати тенденції до виникнення певних нових диспропорцій на різних рівнях систем розселення. Саме на локальному рівні ми

фіксуємо зміни у структурі та кількості систем розселення, що в подальшому призводить до структурних змін у розвитку систем розселення субрегіонального рівня. І варто починати цей аналіз саме із початків формування систем розселення – аналізу розміщення та розселення населення. З одного боку, ми працюємо із тим же населенням, що й було до 2020 року (із врахуванням значень демографічних процесів), ті ж мешканці залишилися у тих же населених пунктах. А з іншого боку – унаслідок зміни адміністративно-територіального устрою ми отримали певний перерозподіл населення у межах низових одиниць систем розселення і саме вони є початком тих незворотних змін у системах розселення, які ми вже спостерігатимемо найближчі роки, що відкриває широкий полігон для нових досліджень у даному напрямку.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Отож, в різні періоди свого існування, внаслідок сукупного впливу ряду історичних, економічних, політичних, соціально-економічних чи інших факторів система розселення на різних її рівнях зазнавала та продовжує зазнавати певних змін та трансформацій. Внаслідок перетворень, які відбуваються з в структурі системи розселення, виникає потреба їхнього наукового вивчення та аналізу.

Вивченням теоретичних та практичних аспектів пов'язаних із розселенням та системами розселення, їхнім виникненням, розвитком, формуванням та функціонуванням займалися В. Джаман [3], А. Доценко [4], Л. Заставецька [6, 7, 8, 9], Н. Заблотовська [6], І. Костащук [11], К. Мезенцев [13], К. Немець [23], Л. Немець [24], І. Пилипенко [14], Ю. Пітюренко [18], В. Поручинський [17], С. Пугач [12], В. Яворська [21], В. Яценко [22, 23] та інші.

Основою теоретичних, практичних, методологічних та демографічних аспектів вивчення територіальних систем розселення було закладено такими провідними науковцями як Ю. Пітюренко (1974) [18], В. Джаман (2003) [3], А. Доценко (2010) [4], К. Сегіда (2013) [19], В. Поручинський (2014) [17].

Значний є внесок у вивчення формування та сучасної трансформації первинних та міжобласних систем розселення, механізмів їхнього формування та функціонування від міжрегіонального рівня до рівня територіальних громад, ще до здійснення реформи децентралізації, здійснили ряд науковців з різних регіонів України. Про те що відповідною проблематикою займаються науковці різних провідних наукових шкіл свідчить вивчення систем розселення на прикладі різних областей, зокрема, Л. Заставецька (2008, 2013) [6, 7, 8, 9] на прикладі Тернопільської області, Н. Заблотовська (2013) [6] на прикладі Хмельницької області, К. Немець та П. Вірченко, та К. Кравченко (2015, 2018) [16, 24] на прикладі Харківської області, Яворська та К. Коломієць (2015) [21] на прикладі Одеської та Миколаївської областей, В. Лажник та С. Пугач (2017) [12] на прикладі Волинської області, М. Кучайло та М. Влах (2017) [10] на прикладі Закарпатської області та інші.

Класифікацію територіальних громад за територіальними особливостями їх розвитку, а також аналіз здійснення управління розвитком локальних систем розселення в Україні, шляхом просторового аналізу займалися В. Яценко та Т. Короткова (2017, 2020) [22].

Вже під час перебігу адміністративної реформи, вивченням трансформаційних процесів в системі розселення їх принципів та динаміки в розрізі громад займалися К. Мезенцев та К. Неліпа (2018) [13]. В контексті нового адміністративно-територіального устрою дослідження регіональних систем розселення здійснювали Л. Немець, К. Сегіда, К. Кравченко, Є. Телебенева та Т. Погребський (2020) [25]. Адміністративно-територіальну систему Полтавської області в ретроспективно-перспективному моделюванні досліджував С. Шевчук (2020) [20].

Система розселення на прикладі на прикладі Херсонської області розглянулася в дослідженнях І. Пилипенка та Г. Нападовської (2018, 2019) [14, 15], І. Костащука та М. Ячнюк (2022) на прикладі Чернівецької області [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як видно з аналізу наукових праць у даній сфері, переважно вивчення системи розселення відбувається на рівнях, які охоплюють

територію країни області регіону чи області. Також варто зазначити, що значна частина досліджень проводилась ще в період до реалізації адміністративно-територіальної реформи або на початку її реалізації. Відповідно, саме аналіз локальних систем розселення, на рівні новоутворених в процесі адміністративної реформи районів а також територіальних громад, зміна та трансформація систем розселення особливо на локальному рівні відкриває широке поле для дослідження та нових наукових публікацій, щодо кожного регіону України області чи окремого району у її складі.

Формулювання мети статті. Відповідно до викладеного вище вказаного, метою дослідження постає вивчення та аналіз новоутвореної районної системи розселення на прикладі Чортківського району Тернопільської області та особливостей її трансформації, оскільки вона практично відповідає межах колишньої міжрайонної системи розселення з центром у місті Чортків.

Виклад основного матеріалу дослідження. До проведення адміністративно-територіальної реформи на території Тернопільської області діяло 17 адміністративних районів, в кожному з районів функціонувала певна кількість рад, загалом по області їх налічувалось 623.

Відповідно до попереднього адміністративного районування, в Тернопільській обласній системі розселення чітко виділялися три міжрайонні системи розселення: Кременецька на півночі області з центром у місті Кременець, Тернопільська в центрі, що охоплювала найбільшу площу, з центром у місті Тернопіль, та Чортківська, що займала південну частину області з центром у місті Чортків. Такого розподілу у своїх дослідженнях дотримувалася Л. Заставецька [9].

Щодо районних систем розселення то їх можна було виділити відповідно до кількості колишніх районів яких налічувалося 17 з центрами в містах або селищах які були адміністративними центрами цих районів.

Утворені внаслідок реформи децентралізації три нові райони Кременецький, Тернопільський та Чортківський об'єднали у своєму складі території колишніх районів, такий новий адміністративний поділ практично відповідає межах трьох колишніх міжрайонних систем розселення, які можна було виділити на території області.

Новоутворений 17 липня 2020 року Чортківський район об'єднав у своєму складі шість колишніх районів, що знаходилися в центральній та південній частині Тернопільської області, а саме: Монастирський, Буцацький, Борщівський, Гусятинський, Заліщицький та Чортківський, а також 4 сільські населені пункти двох сільських рад, що знаходяться на півдні колишнього Тернопільського району (Буданів, Папірня, Малий Говилів та Великий Говилів) (рис. 1) [1, 2].

На території колишнього Гусятинського району було утворено п'ять нових громад: Гримайлівську, Хоростківську, Васильковецьку та Гусятинську що відповідно окреслюють та формують куштові системи

розселення.

Гримайлівська селищна територіальна громада знаходиться на півночі колишнього Гусятинського району, до її складу увійшли 24 сільські населені пункти та селище Гримайлів.

До складу Хоростківської міської територіальної громади увійшло дев'ять сільських населених пунктів та місто Хоростків, з них села Малий Говилів та Великий Говилів до цього були у складі Великоговилівської сільської ради, що належала до колишнього Терехівського району.

Копичинецька міська громада об'єднала у своєму складі місто Копичинці та одинадцять сіл, що

до цього входили до Копичинецької міської ради та семи сільських рад.

До складу Васильковецької сільської територіальної громади увійшло дев'ять сільських населених пунктів, що до цього були у складі шести сільських рад колишнього Гусятинського району.

В Гусятинську селищну громаду увійшло 17 населених пунктів, а саме селище Гусятин, що до реформи децентралізації було адміністративним центром колишнього Гусятинського району, та 16 сіл. Населені пункти, що увійшли до Гусятинської громади, до цього були у складі різних районів, Гусятинського (10 сіл) та Чортківського (6 сіл).

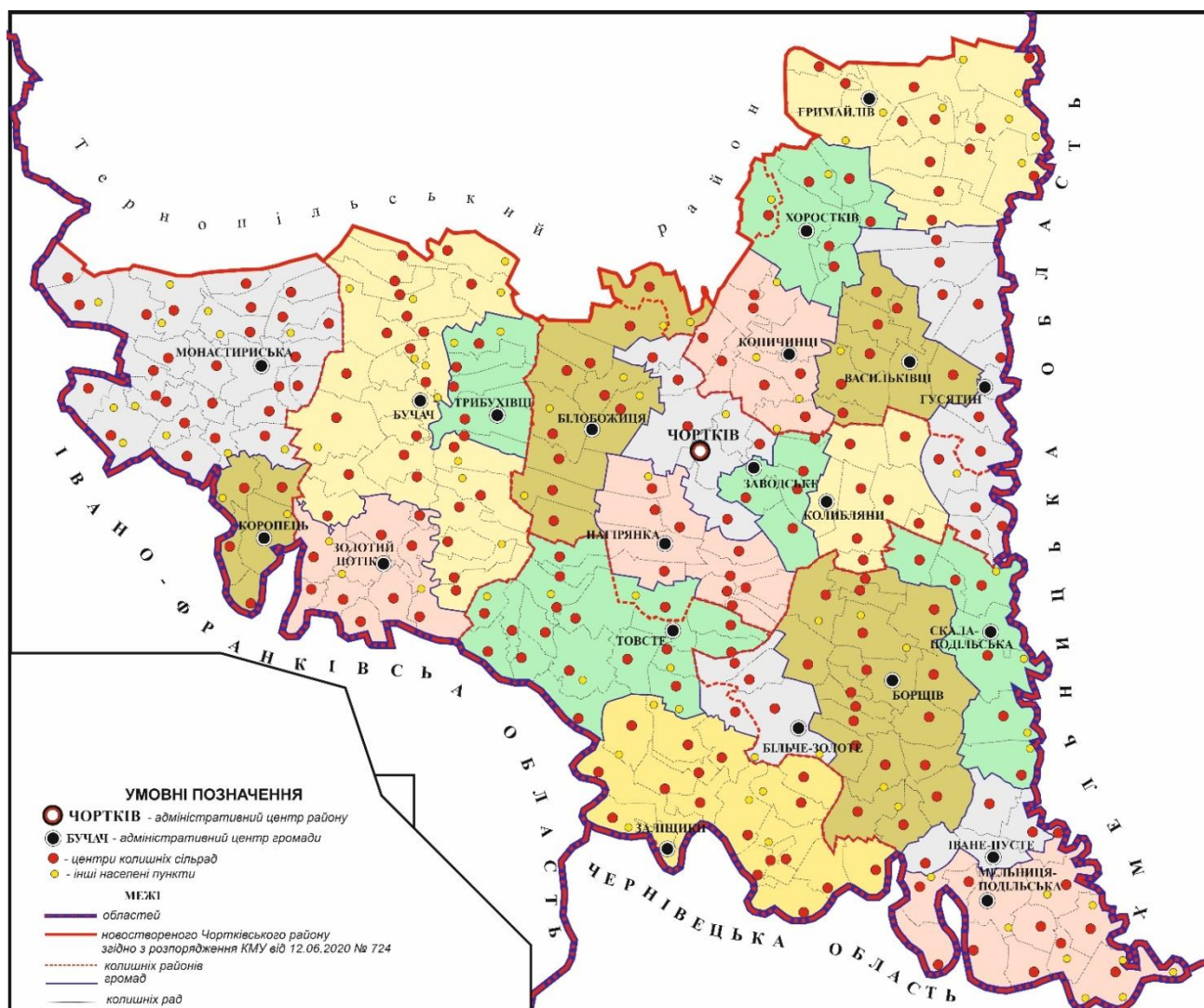

Рис. 1. Адміністративний поділ Чортківського району
Fig. 1. Administrative division of Chortkiv district

На території колишнього Чортківського району утворено п'ять громад, (Білобожницька та Колидніанська сільські громади, Нагірянська та Заводська селищні громади, Чортківська міська громада), а також шість сільських населених пунктів, що були у складі чотирьох колишніх сільрад, були приєднані до складу Гусятинської селищної громади.

В Білобожницьку сільську громаду увійшло 18 сільських населених пунктів, з них села Буданів та Папірня до цього були у складі Буданівської сільсь-

кої ради у складі колишнього Терехівлянского району.

В Нагірянську селищну громаду увійшло селище Нагірянська та одинадцять сіл, що до цього були у складі дев'яти сільських рад колишнього Чортківського району.

В Заводську селищну громаду увійшло селище Заводське та п'ять сільських населених пунктів, що належали до чотирьох сільських рад.

До складу Колидніанської сільської громади

увійшло вісім сіл, кожне з яких належало до окремої сільської ради.

Чортківська міська громада складається з міста Чортків та семи сільських населених пунктів, що належали до шести окремих сільських рад.

Територія колишнього Бучацького району була розділена на Бучацьку міську громаду, Золотопотіцьку селищну та Трибухівську сільську громади.

Бучацька міська громада є найбільшою з перелічених, адміністративним центром громади є місто Бучач, що було районним центром, а також 36 сільських населених пунктів, що належали до 23 сільських рад колишнього Бучацького району.

До складу Золотопотіцької селищної ради увійшло селище Золотий Потік та 14 сіл, що належали до семи окремих сільських рад.

Трибухівецька сільська громада, була утворена шляхом об'єднання семи сільських сільських поселень.

Територія колишнього Монастирського району була розділена на Монастирську міську та Коропецьку селищну громади.

До складу Монастирської громади увійшло 39 сільських поселень та місто Монастирська, що до адміністративної реформи було районним центром.

В Коропецьку селищну громаду увійшло сім сільських поселень та селище Коропець.

Територія колишнього Заліщицького району була розподілена на Заліщицьку міську та Товстинецьку селищну громади, село Мишків, що входило до складу колишнього району, увійшло до складу Більче-Золотецької сільської громади.

Заліщицька міська громада, традиційно для громад центром яких є колишній районний центр, є досить значною і налічує у своєму складі 30 населених пунктів (місто Заліщики та 29 сіл).

Товстинецька селищна громада також є достатньо значною і була утворена з 26 населених пунктів (селище Товсте та 25 сільських поселень).

Територія колишнього Борщівського району була розподілена між п'ятьма новоутвореними громадами, Борщівською міською, Мельнице-Подільською та Скала-Подільською селищними та Іване-Пустенською і Більче-Золотецькою сільськими.

В Борщівську міську громаду увійшло 25 сільських населених пунктів та місто Борщів як адміністративний центр громади.

Мельнице-Подільська була утворена об'єднанням десятих сільських рад та Мельнице-Подільської селищної ради колишнього Борщівського району, до її складу увійшло 22 населених пункти (1 селище та 21 село).

В Скала-Подільську селищну раду увійшло селище Скала-Подільська та 14 сільських поселень.

Більче-Золотецька сільська громада налічує сім сільських поселень, утворилася в наслідок об'єднання трьох сільських рад колишнього Борщівського району та Мишківської сільської ради, що належала до колишнього Заліщицького району.

Новоутворена Іване-Пустенська сільська грома-

да є однією з найменших як в Чортківському районі, так і в Тернопільській області загалом, та складається із чотирьох сільських населених пунктів.

Загалом, з 22 новоутворених громад у складі Чортківського району сім є міськими, вісім селищними та сім сільськими (рис. 2.) [1, 2].

Найбільшою за площею серед громад району є Бучацька міська громада (531,2 км²), за цим показником вона займає третє місце серед усіх громад Тернопільської області і поступається лише Шумській та Збарзькій міським громадам. Площа території новоутвореної Бучацької міської громади складає 66% від площі колишнього Бучацького району. На другому місці за площею території знаходиться Монастирська міська громада (471,4 км²), за цим показником вона посідає сьоме місце серед усіх громад Тернопільської області, площа громади становить майже 85% від площі колишнього Монастирського району. Наступними за розмірами території, як і дві попередні, адміністративними центрами яких є колишні районні центри, а саме, Борщівська (411,4 км²) та Заліщицька (351,9 км²) міські громади, за цим показником вони займають одинадцяте та тринадцяте місце серед громад Найменшою за площею серед міських громад району є Чортківська міська громада (151,7 км²), за цим показником вона посідає сімнадцяте місце серед двадцяти двох громад району.

Серед селищних громад найбільшою за площею території є Товстенська (338,8 км²) та Гримайлівська (330,9 км²) територіальні громади, за цим показником вони займають відповідно п'яте та шосте місця в Чортківському районі, чотирнадцяте і п'ятнадцяте місця серед усіх громад Тернопільської області та третє і четверте місця серед селищних громад області. Найменшими за площею території серед селищних громад Чортківського району є Заводська (90,4 км²) та Коропецька (87,1 км²) територіальні громади, що відповідно становить двадцяту та двадцять першу позиції серед громад Чортківського району за цим показником, а також передостанні позиції серед селищних громад області, перевищуючи за площею лише Великобірківську селищну громаду Тернопільського району що є найменшою в області.

Серед сільських громад Чортківського району найбільшою за площею є Білобожницька громада (269,8 км²), та займає за цим показником сьоме місце в районі та вісімнадцяте місце серед усіх громад Тернопільської області, а також друге місце серед усіх сільських громад області, поступаючись лише Золотниківській територіальній громаді. Найменшою за площею території серед сільських громад Чортківського району є Іване-Пустенська територіальна громада (80,4 км²), також вона посідає передостаннє місце за площею серед усіх громад Тернопільської області.

Розглянувши дані щодо кількості населених пунктів та кількості рад що були об'єднані у складі громад Чортківського району, визначаємо позиції громад за цими показниками (таблиця 1) [1, 2].

*Склад громад Чортківського району за типом та чисельністю населених пунктів
Composition of communities of Chortkiv district by type and number of settlements*

Назва громади	тип	Кількість рад, що об'єдналися	Кількість міст	Кількість селищ	Кількість сіл
Монастириська громада	міська	27	1	0	39
Бучацька громада	міська	24	1	0	36
Борщівська громада	міська	19	1	0	25
Заліщицька громада	міська	19	1	0	29
Товстенська громада	селищна	18	0	1	25
Гримайлівська громада	селищна	13	0	1	24
Гусятинська громада	селищна	12	0	1	16
Мельнице-Подільська громада	селищна	12	0	1	21
Білобожницька громада	сільська	10	0	0	18
Нагірянська громада	сільська	10	0	0	12
Золотопотіцька громада	селищна	10	0	1	14
Копичинецька громада	міська	8	1	0	11
Васильковецька громада	сільська	8	0	0	9
Коліндянська громада	сільська	8	0	0	8
Скала-Подільська громада	селищна	7	0	1	14
Хоростківська громада	міська	7	1	0	9
Чортківська громада	міська	7	1	0	7
Заводська громада	селищна	6	0	1	5
Трибухівська громада	сільська	5	0	0	7
Коропецька громада	селищна	5	0	1	7
Більче-Золотецька громада	сільська	4	0	0	7
Іване-Пустенська громада	сільська	4	0	0	4

Найвищі позиції за кількістю рад що об'єдналися, які і попередньо за площею території займають чотири міські громади, адміністративними центрами яких стали міста, що були адміністративними центрами колишніх районів. Найвищу позицію, за кількістю рад що об'єдналися, серед громад як Чортківського району так і Тернопільської області загалом займає Монастириська міська громада (27 рад), другу позицію в районі та третю в області за відповідним показником загалом, займає Бучацька міська громада (24 ради), наступні позиції займають Борщівська та Заліщицька міські громади (по 19 рад), що є 9-10 показником серед усіх громад області. Товстинецька селищна рада має у своєму складі 18 рад, що об'єдналися, це найвищий показник серед селищних рад Тернопільської області. Найменше рад увійшло до складу Іване-Пустенської та Більче-Золотецької сільських громад (по 4 ради), менше об'єднаних рад серед усіх громад Тернопільської області має лише Великобірківська селищна громада Тернопільського району (3 ради).

За кількістю населених пунктів, що увійшли до складу новоутворених громад тут відповідно також, як і за площею території та кількістю рад що об'єдналися, найвищі позиції займають Монастириська (40 населених пунктів), Бучацька (37 насе-

них пунктів), Заліщицька (30 населених пунктів) Борщівська та Товстинецька (по 26 населених пунктів). Найменше поселень увійшло до складу Іване-Пустенської сільської громади – 4, це передостанній показник серед усіх громад Тернопільської області.

Для здійснення просторового аналізу концентрації та розміщення міського та сільського населення в межах Чортківського району, а також його щільності в розрізі територіальних громад, розглянемо відповідну картосхему (рис. 2.) [1, 2].

Найбільшими за чисельністю населення в районі є Бучацька, Борщівська, Заліщицька, Монастириська громади, які відповідно посідають перше та з третього по п'яту позиції за цим показником, це зумовлено значною кількістю населених пунктів у їх складі, а також наявністю міст, що раніше виконували функції районних центрів. Другою за чисельністю населення в Чортківському районі та п'ятою в Тернопільській області, незважаючи на порівняно незначну площу та кількість населених пунктів, є Чортківська міська громада, такий показник отримано завдяки місту Чортків (більше 28 тисяч мешканців), що є другим за чисельністю населення в області після міста Тернополя.

Найменшими за чисельністю населення в районі

та одними з найменш чисельних в області є Більче-Золотецька та Іване-Пустенська сільські громади, в кожній з них проживає трохи більше чотирьох тисяч мешканців.

У співвідношенні сільського і міського населення по громадах найбільшою часткою міських жителів в загальній структурі населення характеризується Чортківська міська громада – майже 83%, це також є причиною найбільшої густоти населення серед усіх громад району (230 осіб на квадратний кілометр), за цим показником громада займає друге місце серед

усіх громад області, поступаючись лише Тернопільській міській громаді. На другому місці в районі за густотою населення знаходиться Золотопотіцька селищна громада (95 осіб на квадратний кілометр), що зумовлено досить значною заселеністю сіл громади на відносно незначній площі території. Густоту населення більше 70 мешканців на квадратний кілометр мають вісім громад району, з них п'ять міських (Заліщицька, Копичинецька, Хоростківська, Бучацька та Борщівська), Заводська та Коропецька селищні громади а також Трибухівська сільська громада.

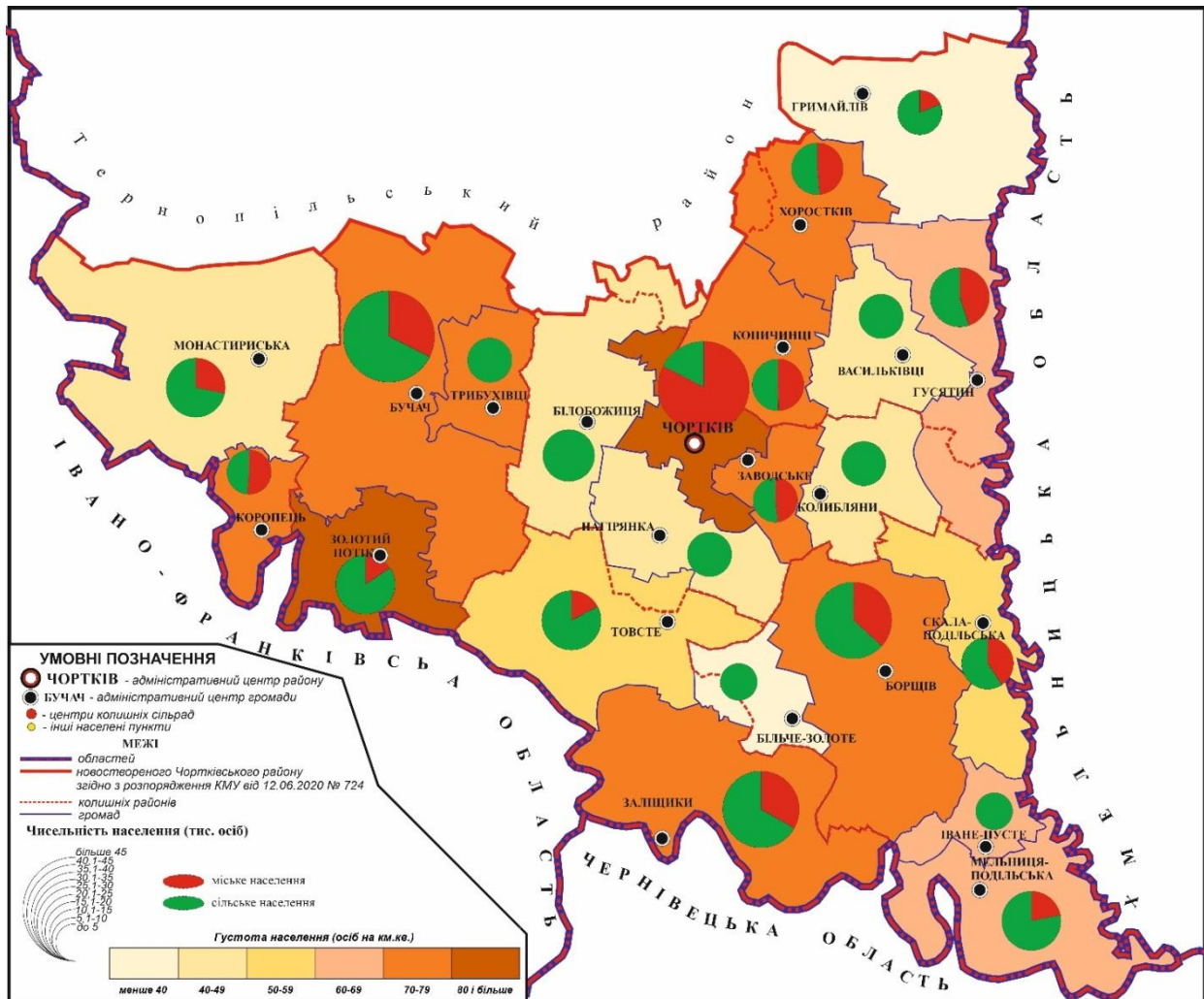

Рис. 2. Розселення населення Чортківського району в розрізі територіальних громад
Fig. 2. Settlement of the population of Chortkiv district in terms of territorial communities

Щодо співвідношення часток сільських та міських мешканців, то майже рівний розподіл між такими категоріями характерний для Коропецької, Копичинецької, Хоростківської та Заводської громад. Незначне переважання частки сільського населення характерне для Гусятинської – 55% та Скала-Подільської – 59% селищних рад, що зумовлено досить значною кількістю сільських населених пунктів у складі цих громад – 16 та 14 відповідно.

Більше 60% сільського населення характерно для Борщівської, Заліщицької та Бучацької міських громад, що зумовлено значною кількістю сіл у їх складі – 25, 29 та 36 відповідно. Найбільшу частку

сільських мешканців в загальній структурі населення, серед міських громад Чортківського району має Монастирська громада, тут цей показник перевищує 70%, що також зумовлено значною кількістю сільських населених пунктів (39 сіл), у складі громади.

В Мельнице-Подільській селищній громаді сільське населення становить близько 80%, а в Гримайлівській, Товстинецькій та Золотопотіцькій селищних громадах перевищує 80%, що також обумовлено досить значною кількістю сіл у їхньому складі а також порівняно невеликою чисельністю населення селищ, що є адміністративними центрами цих

громад.

Для того, щоб здійснити аналіз особливостей опорного каркасу розселення Чортківського району, відображаємо розміщення шляхів сполучення відносно населених пунктів району в залежності від їхнього адміністративного статусу в період до адміністративної реформи і після неї, а також щільності розміщення населення в громадах (рис. 3). Розглянувши магістральне сполучення, що проходить з напрямку на північ через міста Заліщики, Чо-

ртків та Копичинці в напрямку до обласного центру міста Тернополя, а також регіональні та місцеві шляхи сполучення, які дугоподібно окреслюють контури області в напрямку на північ, можна судити, що Чортківський район складає південну дугу радіально-кільцевого каркасу розселення Тернопільської області. Загалом Чортківський район знаходиться в південній частині радіально-кільцевого каркасу розселення Тернопільської області.

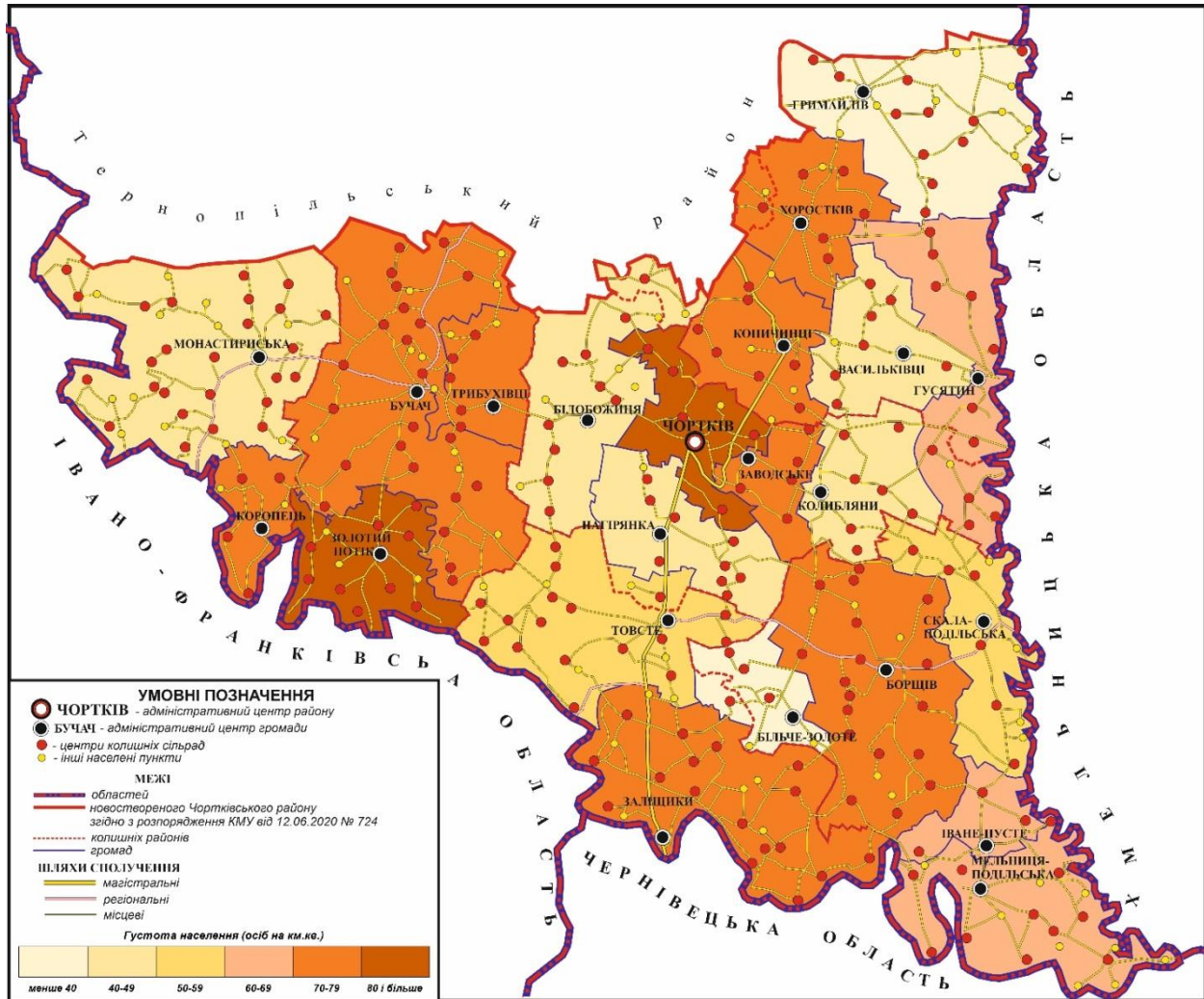

Рис. 3. Транспортна мережа Чортківського району
Fig. 3. Transport network of Chortkiv district

Розглянувши окремо опорний каркас розселення Чортківського району, можна констатувати, що більшість центрів громад, особливо ті населені пунктами, які раніше були районними центрами, знаходяться на перетині значної кількості шляхів сполучення та є транспортними вузлами районного значення. Серед населених пунктів, через які, окрім доріг місцевого значення, проходить також міжобласна магістраль з півдня на північ, це Заліщики, Товсте, Нагірянкa, Чортків та Копичинці, через які проходить магістраль в напрямку міста Тернопіль, яка сполучає Чернівецьку, Тернопільську та Рівненську області. Окрім значної кількості доріг місцевого значення, регіональні траси проходять через міста

Монастирська, Бучач, в напрямку на Івано-Франківщину та через Борщів в напрямку на Хмельниччину. Загалом, спираючись на перетини значної кількості шляхів сполучення різних рівнів в центрах територіальних громад, опорний каркас розселення в Чортківському районі можна вважати багатоядерним.

Проаналізувавши перетин та розміщення шляхів сполучення з щільністю населення територіальних громад, можна скласти чіткіше уявлення про ядра притягання населення району (рис. 3). Найбільш густонаселеними є Чортківська міська територіальна громада, в першу чергу пояснюється наявністю у її складі адміністративного центру району міста Чорт-

ків, а також проходження міжрегіональної магістралі, а також Золотопотіцька сільська громада, що має порівняно незначну площу території відносно кількості населених пунктів у її складі та густою мережею шляхів сполучення місцевого рівня. Чітко вираженими ядрами притягання населення як і за перетином транспортних шляхів, так і за густотою розміщення населення, є центри Бучацької, Борщівської та Заліщицької, що раніше були районними центрами. Також за концентрацією населення можна виділити Хоростківську, Копичинецьку та Заводську громади, що розміщені вздовж міжрегіональної траси. З сільських територіальних громад виділяються Коропецька, що знаходиться на півдні колишнього Бучацького району та має досить незначну площу відносно кількості населених пунктів, та Трибухівецька на північному сході колишнього Бучацького району, та володіє подібними характеристиками.

Середню густоту населення відносно інших громад в районі, 50-59 осіб на квадратний кілометр мають Товстинецька та Скала-Подільська громади, незважаючи на те, що їхніми адміністративними центрами є порівняно значні населені пункти та мають розгалужену транспортну мережу.

Густоту населення 40-49 осіб на квадратний кілометр мають п'ять громад району, Васильковецька, Білобожицька та Колибнянська сільські, Нагірянська селищна та Монастирська міська громади. З перелічених вище громад, Монастирська є досить значною за площею території, що зумовлює порівняно незначну густоту населення попри наявності транспортного сполучення віддаленості сіл, розміщених на заході громади від адміністративного центру.

Найменш густонаселеними в районі є Гримайлівська міська та Більче-Золотецька сільська громади. Гримайлівська міська громада має чітко виражене ядро притягання населення до міста Гримайлів, що є найбільшим населеним пунктом громади та знаходиться на перетині транспортних шляхів спрямованих від сіл, що в неї входять. Більче-Золотецька громада складається з незначних за чисельністю населення сільських населених пунктів, а адміністративний центр громади знаходиться на її південному краї та віддалений від сіл північного краю з незручним транспортним сполученням.

Важливим показником, що має значний вплив на соціально-економічний розвиток певної території, є рівень транспортної доступності між населеними пунктами громади, а також транспортна доступність до районного центру від центрів громад. Обчисливши коефіцієнт транспортної доступності між центрами громад, і відобразивши отримані дані на картосхемі (рис. 4), можна зробити висновок про вигідність їхнього географічного розташування і транспортного сполучення. Найбільш вигідну транспортну доступність мають населені пункти Нагірянська, Колибляни, Товсте та Більче Золоте, що знаходяться в центральній частині Чортківського району та мають відносно однакову віддаленість від інших центрів громад. На другому місці за вигідністю транспортної доступності знаходиться районний

центр місто Чортків, що географічно дещо зміщений на північ району, а також населені пункти Заводське, Білобожниця, Гусятин, Борщів та Іване Пусте. Відносно вигідну транспортну доступність мають населені пункти, що раніше були районними центрами, а відповідно мають розгалужену мережу прямих шляхів сполучення, незважаючи на розташування на окраїнах району, Бучач та Залішки, а також населені пункти, що знаходяться на перетині цих автошляхів – Скала-Подільська, Золотий Потік, Копичинці та Васильківці. Менш вигідну транспортну доступність відносно вище названих населених пунктів мають місто Хоростків, що розташоване на північному сході району, та село Трибухівці, що розташоване відносно недалеко до районного центру, проте не має великої кількості варіантів транспортного сполучення з центрами інших громад. Найменш вигідне транспортне сполучення мають центри громад, що розташовані на північно-східній частині району – місто Гримайлів, західній частині району – місто Монастирська та селище Коропець та південно-східній частині району – місто Мельниця Подільська.

Для того, щоб здійснити більш глибокий аналіз просторового розподілу населення, було використано показник, що відображає найближчу топографічну відстань через шляхи сполучення між адміністративними громад та їхніми найближчими сусідами.

Відповідний показник свідчить про можливість розвитку зв'язків між центрами територіальних громад, що дає подальшу можливість для співпраці між ними в соціально-економічному плані, підтримці та сприянні розвитку одна одної.

Найпогужнішого сусіда у вигляді районного центру має селище Заводське (6,9 км), що центром своєї територіальної громади, а також безпосереднім супутником Чорткова, та має з ним сталі соціально-економічні зв'язки та спільну інфраструктуру. На відстані до 15 кілометрів до Чорткова вздовж магістральної траси знаходяться місто Копичинці та селище Нагірянська, а також село Білобожниця на західному напрямку.

Серед центрів громад, які мають найменшу кількість центрів громад-сусідів, можна виділити ті, що знаходяться на окраїнах району. Місто Монастирська, що є центром Монастирської громади на заході області, межує з Бучацькою та Коропецькою громадами, відстань до міста Бучач по трасі регіонального значення становить майже 18 кілометрів, а до села Коропець шляхами місцевого значення – 31 кілометр. Подібна ситуація і з центром Гримайлівської громади, що знаходиться на північному сході району містом Гримайлів, що має лише двох безпосередніх сусідів у межах району – це Гусятинська та Хоростківська міські громади, відстань до міста Хоростків становить 17,5 кілометра, а до селища Гусятин 36,4 кілометра.

Заліщицька громада із центром у місті Залішки, що знаходиться на півдні району, має сусідство з трьома менш потужними громадами – Товстинецькою (відстань до міста Товсте – 24 км), Більче-Золотецькою (відстань до села Більче-Золоте – 30,4

км) та Іване-Пустенською (відстань до села Іване-Пусте – 53 км). Рівнозначним сусідом за площею та кількістю населення до Заліщицької громади є Борщівська громаді із центром у місті Чортків, яке також було адміністративним центром району до проведення реформи децентралізації, але відстань між містами становить більше 50 кілометрів.

Мельнице-Подільська міська територіальна громада, що знаходиться на південному сході району та області, має сусідство лише з Іване-Пустенською

сільською громадою, відстань між їхніми центрами складає трошки більше 6 кілометрів.

Загалом розглянувши картосхему (рис. 4), можна констатувати, що найбільше близьких сусідів та можливостей для співпраці мають громади, розташовані в центральній частині району – це Нагірянська, Заводська, Більче-Золотецька, центри яких мають відносно невеликі відстані до центрів більш потужних громад, які до цього були центрами районів.

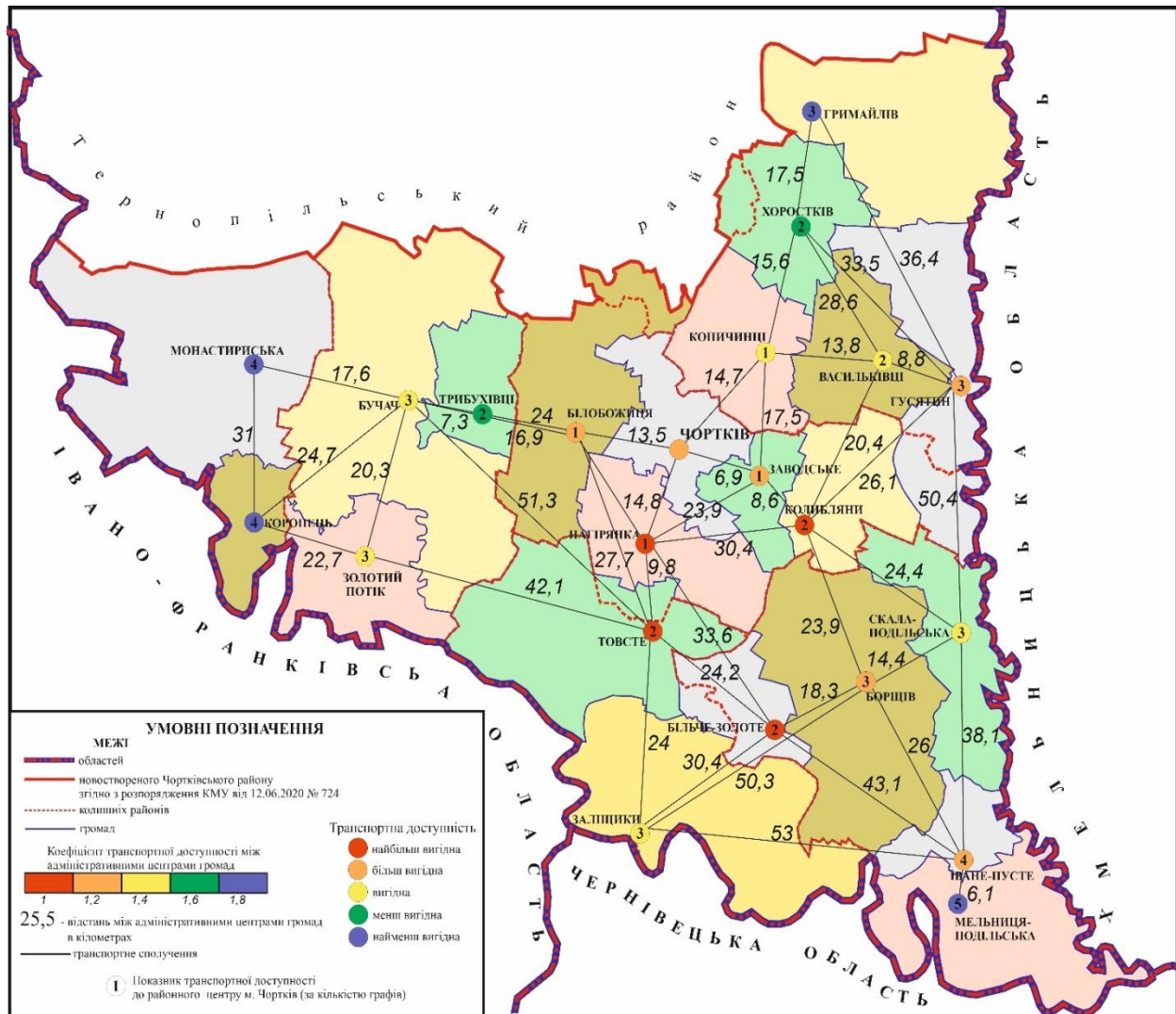

Рис. 4. Транспортна доступність
Fig. 4. Transport availability

Іншим важливим показником транспортної доступності є наближеність та вигідність шляхів сполучення з адміністративним центром району, що відповідно є основним центром надання соціальних та адміністративних послуг. Доступність до міста Чортків з інших центрів громад також проілюстровано на картосхемі (рис. 4) у вигляді цифр, що відповідають кількості графів (центрів громад, які потрібно проїхати), щоб дістатися до центру району.

Найкращий показник транспортної доступності мають центри громад, які знаходяться у безпосередній близькості до міста Чортків – це Білобожниця, Нагірянська, Заводське та Копичинці.

Другу лінію транспортної доступності займають Трибухівці, Товсте, Кобиляни, Васильківці та Хоростків, що півколом розташовані вздовж шляхів сполучення в напрямку до міста Чортків.

На третій лінії транспортної доступності до районного центру знаходяться населені пункти, що до цього були або центрами колишніх районів – це Бучач, Заліщики, Борщів та Гусятин, та сполучені Чортковом магістральними або регіональними трасами, а також інші центри громад, які до цього входили до складу інших колишніх районів - це Золотий Потік, Скала-Подільська та Гримайлів, та знаходяться на досить значній відстані від Чорткова.

Ще менш вигідну транспортну доступність до районного центру мають два центри громад, що знаходяться в західній частині області – це Монастириська та Коропець, що раніше були у складі колишнього Монастириського району. Також на четвертій лінії транспортної доступності до Чорткова знаходиться село Іване-Пусте, з якого, щоб дістатися до районного центру, треба проїхати через Борщів Кобиляни та Заводське, подолавши більше 50 кілометрів.

Найменш вигідну транспортну доступність до районного центру має селище Мельниця Подільська, що є адміністративним центром своєї громади на південному сході району та області.

Висновки з даного дослідження. В результаті проведеного дослідження встановлено:

1. Одним із наслідків адміністративно-територіальної реформи стала трансформація систем розселення міжрайонного рівня в районний, а також окреслення виражених кушових систем розселення, що на базі територіальних громад.

2. Новоутворений Чортківський район об'єднав у своєму складі шість колишніх районів, що знаходилися в центральній та південній частині Тернопільської області, а саме Монастириський, Бучацький, Борщівський, Гусятинський, Заліщицький та Чортківський, а також 4 сільські населені пункти двох сільських рад, що знаходяться на півдні колишнього Теребовлянського району.

3. В переважній більшості межі нових громад збігаються з межами колишніх районів чи їх частини, а також без розділення населених пунктів, що раніше входили до одної ради.

4. З 22 двох громад району лише 6 є сільськими – це Васильковецька, Білобожницька, Нагірянська, Трибухівська, Більче-Золотецька та Іване-Пустенська.

5. Центрами найбільших за площею територіальних громад стали населені пункти, що були центрами колишніх районів: це Монастириська, Бучацька, Заліщицька, Борщівська та Гусятинська громади.

6. Найбільшу кількість рад що об'єдналися, а також найбільшу кількість населених пунктів населених пунктів також характеризуються Монастири-

ська, Бучацька, Борщівська та Заліщицька громади.

7. Найбільша частка міського населення зосереджено в Чортківській територіальній громаді, завдяки місту Чортків (28 тисяч мешканців), відповідно зважаючи на це та порівняно незначну площу території вона є найгустонаселенішою.

8. Найбільш густонаселеними, окрім Чортківської, є Золотопотіцька, Бучацька, Коропецька, Трибухівська, Хоростківська, Копичинецька, Заводська, Борщівська та Заліщицька громади.

9. Через міста Монастириська, Бучач, Товсте, Гусятин та Гримайлів можна окреслити південну дугу радіально-кільцевого каркасу розселення Тернопільської області, південна частина якого охоплює Чортківський район

10. Опорний каркас розселення Чортківського району можна вважати багатоядерним, оскільки більшість центрів громад, особливо ті, що раніше були центрами колишніх районів та знаходяться на перетині значної кількості шляхів сполучення і слугують ядрами притягання населення.

11. Найвищий показник транспортної доступності відносно інших центрів громад мають Нагірянська, Кобиляни, Товсте та Більче-Золоте, найменш вигідну транспортну доступність мають Гримайлів, Монастириська, Коропець та мельниця Подільська, що знаходяться на окраїнах району.

12. Найкращу транспортну доступність до районного центру мають центри громад, розташовані в центральній частині району – це Копичинці, Білобожниця, Заводське, Нагірянська, Товсте, Кобиляни, Васильківці та також Більче-Золоте та Хоростків, що знаходяться дещо віддаленіше, а найменш вигідну вже вище названі населені пункти, що знаходяться на окраїнах району, відповідна ситуація і по відстані до центрів громад сусідів та їх кількості.

Відповідно наведені ці та інші результати дослідження допомагають виявити особливості перебігу процесу децентралізації на локальному рівні та дозволяють зосередити увагу на диспропорціях, що виникли внаслідок процесу децентралізації, її позитивних та негативних наслідках, та стати основою для глибшого аналізу та пошуку можливостей для вдосконалення та виправлення негативних моментів.

Список використаної літератури:

1. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2023).
2. Gromada.info — Портал об'єднаних громад України Portal URL: <https://gromada.info/> (дата звернення: 16.03.2023).
3. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти: монографія / В.О. Джаман – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
4. Доценко А.І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. Київ: РВПС України НАН України. Фенікс. 2010. 288 с.
5. Заблотовська Н.В., Левіцька І.В. Сучасні особливості формування та розвитку Хмельницької міжрайонної системи розселення. Науковий вісник Чернівецького університету. Географія, 2013. (672-673), Чернівці. С. 92-94.
6. Заставецька Л.Б. Трансформація системи розселення регіону в умовах удосконалення адміністративно-територіального устрою України (на прикладі Тернопільської області). (Doctoral dissertation, Автореф. дис. к.г.н., Чернівці. 2008. С. 21.
7. Заставецька Л.Б. Принципи формування і механізми функціонування нових територіальних громад і систем розселення у процесі реформування. Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. 2013. Вип. 672/673. Чернівці. С. 95-100.

8. Заставецька Л.Б. Територіальна організація систем розселення: основні закономірності та принципи. Географія та туризм. 2013. Вип. 24. С. 197-204.
9. Заставецька Л.Б. (2013). Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: Монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль. 2013.
10. Качайло М.М., Влах М.Р. Чинники і напрямки трансформації системи розселення регіону у сучасних умовах (на прикладі Закарпатської області). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2017. (2) С. 40-45.
11. Костащук І.І., Ячнюк М.О. Географічні особливості формування локальних систем розселення в умовах децентралізації (на прикладі Чернівецького району). *Věda a perspektivy*, (7 (14)). 2022. С. 273
12. Лажник В.Й., Пугач С.О. Просторовий аналіз особливостей розселення населення Волинської області з використанням центрографічного методу. Часопис соціально-економічної географії. Харків. 2017. 22(1) С. 111-117.
13. Мезенцев К.В., Неліпа К.Г. Пострадянські трансформації системи розселення індустріального регіону–кейс Запорізької області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. Херсон. 2018. (9). С. 69-78.
14. Нападовська Г.Ю., Пилипенко І.О. Просторовий аналіз процесу об'єднання територіальних громад. Регіон–2018: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8-9 листопада, 2019 р.).–Х.: ХНУ імені ВН Каразіна, Харків. С.181-183.
15. Нападовська Г.Ю. Особливості сільського розселення в контексті децентралізації (на прикладі Херсонської області). Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки, Херсон. 2019. С. 48-55.
16. Немець К.А., Вірченко П.А., Кравченко К.О. Особливості розселення населення у Харківській області (з позицій системного підходу). Часопис соціально-економічної географії. 18(1), Харків. 2015. С. 80-86.
17. Поручинський В.І., Теоретичні засади розселення населення. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Географічні науки. Луцьк. 2014. С. 89-94.
18. Пітюренко Ю.І. (1974). Методичні питання виділення територіальних систем міських поселень і вивчення їх мети. Економічна географія. С. 40-47.
19. Сегіда К.Ю. Методичні основи аналізу розселення населення регіону. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2013. (18). С.150-155.
20. Шевчук С.М. Адміністративно-територіальна систем Полтавської області: ретроспективно-перспективна модель. Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки. 25((36)). Одеса. 2020. С. 184-197.
21. Яворська В.В., Коломієць К.В. Формування територіальних систем розселення Миколаївської області у структурі Одеської міжобласної системи розселення. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. Тернопіль, 2015. С. 78-86.
22. Яценко В.О. Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. зб. Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. Київ: КНУБА, Вип. 65. 2017. С. 570-582.
23. Яценко В.О., Короткова Т.М. Просторове планування як інструмент управління розвитком локальних систем розселення в Україні. *Natural and Technical Sciences*. Budapest, 2020. С. 23-26.
24. Niemets K., Kravchenko K., Mazurova A., Sehida K., Lurie A. Система розселення регіону як основа формування полюсів росту (на прикладі Харківської області). Часопис соціально-економічної географії. 2018. (24). С. 39-46.
25. Niemets L., Sehida K., Kravchenko K., Telebienieva I., Pohrebskyi T. Регіональні системи розселення в Україні: особливості розвитку в умовах реформи децентралізації. Часопис соціально-економічної географії. 2020. (29). С. 6-17.

Mykhailo Saliı

*PhD (Geography), Department of Geography of Ukraine and Regional Studies,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Kotsiubynskoho St., 2, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: m.salii@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8414-0438>*

CHORTKIV DISTRICT RESETTLEMENT SYSTEM AND FEATURES OF TRANSFORMATION IN THE CONDITIONS OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL REFORM

The article examines the features of the transformation of the Chortkiv inter-district resettlement system into a newly formed district resettlement system, which was formed on the site of six former districts of the southern part of Ternopil Oblast as a result of the administrative-territorial reform. A detailed analysis of the formation of territorial communities of the newly formed Chortkiv district, which arose on the basis of former districts, was carried out. The composition of each community was considered by the number of united councils, the number and type of settlements included in them, the number of cities and villages, as well as the area, population and density of the population, and a comparison was made according to all the indicated indicators between Chortkiv district and in comparison with other communities of Ternopil region. The share of the rural and urban population in each of the

communities of the district was analyzed, and the communities where the urban population is the majority and where it is the other way around were determined. By means of cartographic display and comparison of communication routes, the supporting frame of the settlement of Chortkiv district and its place in the general supporting frame of the region were highlighted, and the main cores of population attraction were determined by comparing the places where communication routes intersect and the most densely populated cities and communities. The profitability of transport accessibility between the administrative centers of the district communities was established, the level of transport accessibility between neighboring communities of the district was determined by determining the topographical distances between their administrative centers, as well as the profitability of transport accessibility to the city of Chortkiv from the centers of all communities, and the most and least favorably located settlements were determined.

Keywords: *Ternopil region, Chortkivskiyi district, resettlement system, administrative system, decentralization, territorial community, transport accessibility.*

References:

1. Detsentralizatsiia daie mozhyvosti. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua>
2. Gromada.info – Portal obiednanykh hromad Ukrainy. Retrieved from: <https://gromada.inf>
3. Dzhaman, V.O. (2003). Rehionalni systemy rozselennia: demohrafichni aspekty [Regional settlement systems: demographic aspects]. Chernivtsi: Ruta, 2.
4. Dotsenko, A.I. (2010). Silske rozselennia v Ukraini: dynamika ta struktura [Rural resettlement in Ukraine: dynamics and structure]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy. Feniks. 288.
5. Zablotska, N.V., & Levitska, I.V. (2013). Suchasni osoblyvosti formuvannia ta rozvytku Khmelnytskoi mizhraionnoi systemy rozselennia [Modern features of the formation and development of the Khmelnytskyi interdistrict settlement system]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia*, 672-673, 92-94.
6. Zastavetska, L.B. (2008). Transformatsiia systemy rozselennia rehionu v umovakh udoskonalennia administratyvnoterytorialnoho ustroiu Ukrainy (na prykladi Ternopil'skoi oblasti) [Transformation of the regional resettlement system under the conditions of improvement of the administrative-territorial system of Ukraine (on the example of the Ternopil region)]. (Doctoral dissertation, Avtoref. dys. k. h. n., Chernivtsi, 2008, - 21 s).
7. Zastavetska, L. (2013). Pryntsypy formuvannia i mekhanizmy funktsionuvannia novykh terytorialnykh hromad i system rozselennia u protsesi reformuvannia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [Principles of formation and mechanisms of functioning of new territorial communities and settlement systems in the process of reform]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Heohrafiia*, 672-673, 95-100.
8. Zastavetska, L.B. (2013). Terytorialna orhanizatsiia system rozselennia: osnovni zakonmirnosti ta pryntsypy [Territorial organization of settlement systems: basic patterns and principles]. *Heohrafiia ta turyzm*, 24, 197-204.
9. Zastavetska, L.B. (2013). Systemy rozselennia i heoprosorovi problemy vdoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Monohrafiia. Ternopil [Settlement systems and geospatial problems of improving the administrative and territorial system of Ukraine]. TNPU im. V. Hnatiuka.
10. Kachailo, M.M., & Vlach, M.R. (2017). Chynnyky i napriamky transformatsii systemy rozselennia rehionu u suchasnykh umovakh (na prykladi Zakarpatskoi oblasti) [Factors and directions of transformation of the region's resettlement system in modern conditions (on the example of Zakarpattia Oblast)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: heohrafiia*, 2, 40-45.
11. Косташук, І., & Ячнюк, М. (2022). Географічні особливості формування локальних систем розселення в умовах дещентралізації (на прикладі Чернівецького району) [Geographic features of the formation of local settlement systems in conditions of decentralization (on the example of Chernivtsi district)]. *Věda a perspektivy*, 7 (14).
12. Lazhnik, V., & Puhach, S. (2017). Prostorovyi analiz osoblyvosti rozselennia naseleennia Volynskoi oblasti z vykorystanniam tsentrografichnoho metodu [Spatial analysis of population settlement features of the Volyn region using the centographic method]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 22, 111-117.
13. Mezentshev, K.V., & Nelipa, K.H. (2018). Postradianski transformatsii systemy rozselennia industrialnoho rehionu – keis Zaporizkoi oblasti [Post-Soviet transformations of the resettlement system of the industrial region – a case study of the Zaporizhzhia region]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Heohrafichni nauky»*, 9, 69-78.
14. Napadovska, H.Yu., & Pylypenko, I.O. (2018). Prostorovyi analiz protsesu obiednannia terytorialnykh hromad [Spatial analysis of the process of unification of territorial communities]. *Rehion-2018: stratehiia optimalnoho rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 8-9 lystopada, 2019 r.).–Kh.: KhNU imeni VN Karazina, 181-183.
15. Napadovska, H.Yu. (2019). Osoblyvosti silskoho rozselennia v konteksti detsentralizatsii (na prykladi Khersonskoi oblasti) [Peculiarities of rural resettlement in the context of decentralization (on the example of Kherson region)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: heohrafichni nauky*, 10, 48-55.
16. Niemets, K., Virchenko, P., & Kravchenko, K. (2015). Osoblyvosti rozselennia naseleennia u Kharkivskii oblasti (z pozytsii systemnoho pidkhodu) [Peculiarities of population resettlement in the Kharkiv region (from the standpoint of a systemic approach)]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 18, 80-86.
17. Poruchynskiy, V. (2014). Teoretychni zasady rozselennia naseleennia [Theoretical principles of population resettlement].
18. Pitiurenko, Yu.I. (1974). Metodichni pytannia vydilennia terytorialnykh system miskykh poselen i vyvchennia yikh mety [Methodological issues of selection of territorial systems of urban settlements and study of their purpose]. Yu.I Pytiurenko. *Ekonomichna heohrafiia*, 16, 40-47.17
19. Sehida, K.Yu. (2013). Metodichni osnovy analizu rozselennia naseleennia rehionu [Methodological bases of the analysis of population resettlement in the region], 18, 150-155.
20. Shevchuk, S.M. (2020). Administratyvno-terytorialna sistema Poltavskoi oblasti: retrospektyvno-perspektyvna model [Administrative-territorial system of Poltava region: retrospective-prospective model]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Heohrafichni ta heolohichni nauky*, 25(1 (36)), 184-197.
21. Yavorska, V., & Kolomiets, K. (2015). Formuvannia terytorialnykh system rozselennia Mykolaivskoi oblasti u strukturi Odeskoi mizhoblasnoi systemy rozselennia [The formation of territorial resettlement systems of the Mykolaiv region in the structure of the Odesa interregional resettlement system].

22. Yatsenko, V.O. (2017). Klasyfikatsiia terytorialnykh hromad yak hrupovykh system rozselennia za terytorialnymy osoblyvostiamy formuvannia ta rozvytku [Classification of territorial communities as group settlement systems according to territorial features of formation and development].
23. Yatsenko, V.O., & Korotkova, T.M. (2020). Prostorove planuvannia yak instrument upravlinnia rozvytkom lokalnykh system rozselennia v Ukraini. Natural and Technical Sciences [Spatial planning as a tool for managing the development of local settlement systems in Ukraine]. Budapest, 23-26.
24. Niemets, K., Kravchenko, K., Mazurova, A., Sehida, K., & Lurie, A. (2018). Regional settlement system as a basis for the formation of growth poles (case of Kharkiv region) [The regional settlement system as a basis for the formation of growth poles (on the example of the Kharkiv region)]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 24, 39-46.
25. Niemets, L., Sehida, K., Kravchenko, K., Telebienieva, I., & Pohrebskyi, T. (2020). Regional settlement systems in Ukraine: features of development in terms of decentralization reform [Regional resettlement systems in Ukraine: peculiarities of development in the conditions of the decentralization reform]. *Human Geography Journal*, 29, 6-17.

Received 02 October 2023

Accepted 06 December 2023

Денис Волков

аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Нємця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: denis-volkov@ukr.net

Людмила Ключко

к. геогр. н., доцент кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства імені Костянтина Нємця,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
e-mail: liudmylakliuchko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6937-3364>

АНАЛІЗ СВІТОВОГО ДОСВІДУ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ (ВІЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН НА ПРИКЛАДАХ НІМЕЧЧИНИ ТА ПОЛЬЩІ

У статті проведено аналіз світового досвіду створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) на прикладах різного підходу до цілей їхнього створення та, відповідно, різних функціонуючих типів СЕЗ у Німеччині та Польщі. Розглянуто історичний розвиток СЕЗ, їх ключові характеристики, економічні та правові основи. Особливу увагу приділено аналізу СЕЗ, зокрема їх ролі у стимулюванні регіонального розвитку, залученні інвестицій та інноваційних технологій. Досліджено механізми державної підтримки, фіскальні пільги та регуляторні умови, що сприяють ефективному функціонуванню СЕЗ. Виокремлено успішні приклади та ключові чинники, які визначають ефективність таких зон, та запропоновано рекомендації щодо можливостей адаптації досвіду цих країн для України. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, політиків та економістів, зацікавлених у розвитку СЕЗ як інструменту економічної політики.

Ключові слова: спеціальні економічні зони; вільні економічні зони, економічні зони Німеччини, спеціальні економічні зони Польщі, економічний розвиток, інвестиційна привабливість, економічна політика.

Як цитувати: Волков, Д., Ключко, Л. (2023). Аналіз світового досвіду створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на прикладах Німеччини та Польщі. *Часопис соціально-економічної географії*, 35, 64-72. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-07>

In cites: Volkov, D., Kliuchko, L. (2023). Analysis of world experience in the creation and functioning of special (free) economic zones on the examples of Germany and Poland. *Human Geography Journal*, 35, 64-72 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.26565/2076-1333-2023-35-07>

Постановка проблеми. Світова економіка зазнає постійних змін, викликаних глобалізацією, розвитком технологій, політичними та соціальними процесами. В той же час економіка України зазнає руйнівних атак внаслідок збройної агресії російської федерації – руйнуються виробничі та інфраструктурні потужності, відбувається вимушена міграція. В таких умовах особливої актуальності набувають інструменти стимулювання економічного відновлення та подальшого соціально-економічного розвитку, серед яких значне місце займають спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ). СЕЗ являють собою географічно обмежені території, в яких запроваджено особливі умови для підприємницької діяльності, зокрема пільгове оподаткування, спрощений митний режим, спрощена регуляторна база, тощо. Ці інструменти використовуються як розвинутими країнами, так і країнами, що розвиваються, для залучення іноземних інвестицій, створення робочих місць, стимулювання експорту та регіонального соціально-економічного розвитку.

В Україні створення та функціонування

спеціальних економічних зон викликає значний інтерес як у наукових колах, так і серед політиків та підприємців. Водночас, досвід застосування СЕЗ в різних країнах світу показує, що ефективність таких зон залежить від багатьох факторів: мети їх створення, інституційної бази, правового регулювання, економічної ситуації, ступеню інтеграції у світову економіку та інших. Аналіз світового досвіду створення і функціонування СЕЗ є дуже цінним для України, що стоїть перед вибором шляхів економічного відновлення і подальшого соціально-економічного розвитку.

На сьогоднішній день постає питання, чи можна оптимально інтегрувати інструменти СЕЗ в економічну політику України, враховуючи досвід інших країн, зокрема Німеччини та Польщі. Німеччина є однією з провідних економік світу і має багаторічний досвід стимулювання зовнішньої торгівлі. Польща, своєю чергою, має досвід за допомогою СЕЗ стимулювати регіональний соціально-економічний розвиток. Однак, вивчення досвіду цих країн у контексті українських реалій вимагає додаткового аналізу.

Зокрема, необхідно враховувати такі аспекти:

1. Інституційна база та правове регулювання: Які правові рамки та інституційні механізми використовуються в цих країнах для забезпечення ефективного функціонування СЕЗ?

2. Економічний вплив: Який вплив мають СЕЗ на економічний розвиток регіонів та галузей? Як вони сприяють залученню інвестицій, створенню робочих місць, стимулюванню експорту?

3. Можливості для України: Які елементи досвіду цих країн можуть бути адаптовані в українському контексті? Які ризики та виклики можуть виникнути при впровадженні подібних зон в Україні?

Метою даної статті є аналіз світового досвіду створення і функціонування спеціальних економічних зон, з окремою увагою до досвіду Німеччини та Польщі, їх порівняння та визначення можливостей і викликів для впровадження таких зон в Україні. Це включає аналіз правових, економічних та інституційних аспектів та розробку рекомендацій щодо оптимального використання цього досвіду в українських умовах.

Для досягнення поставленої мети будуть використані наступні методи дослідження:

1. Компаративний аналіз: Порівняння правових та інституційних рамок, економічних показників та результатів функціонування СЕЗ в Німеччині та Польщі.

2. Контент-аналіз: Вивчення наукових публікацій, урядових документів, аналітичних звітів та інших джерел інформації щодо функціонування СЕЗ.

Очікується, що результати дослідження, викладені у статті, зроблять внесок у теоретичне та практичне розуміння ролі спеціальних економічних зон у сучасній економічній політиці, спираючись на досвід Німеччини та Польщі, та у розуміння факторів успіху і ризику, які пов'язані зі створенням і функціонуванням СЕЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день, питання створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ) є предметом наукового аналізу в працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Різні аспекти цього феномену відображено в роботах, присвячених успіхам і викликам, які супроводжують створення та існування СЕЗ у різних країнах. У даному контексті розглянуто останні дослідження і публікації, що висвітлюють світовий досвід.

Можна відмітити значний внесок у дослідження етапів еволюції, класифікації та проблематики спеціальних (вільних) економічних зон таких іноземних вчених, як М. Фраз'є і Р. Болін (США), А. Базель (Франція), Я. Монкевич (Польща), а також вітчизняних – В.О. Дергачова, О.Є. Кузьміна, О.С. Чмира та інших.

Серед іншого можна зазначити, що наприклад, Gabriel Zucman у своїй роботі "The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens" [12] розглядає економічні наслідки функціонування офшорних фінансових центрів, що часто використовуються як СЕЗ для уникнення податків. Хоча робота зосере-

джена на офшорних зонах, вона надає цінний контекст для розуміння ризиків та викликів, з якими стикаються СЕЗ, а також пропонує політичні рекомендації для мінімізації негативних наслідків.

У свою чергу, міжнародний консорціум журналістів-розслідувачів (ICIJ) у своєму дослідженні "The Panama Papers: Exposing the Rogue Offshore Finance Industry" [13] висвітлює непрозорість і зловживання в офшорній фінансовій індустрії, що часто пов'язана зі СЕЗ. Дослідження ICIJ допомагає зрозуміти, як запровадження більш прозорих і підзвітних практик може сприяти більш ефективному функціонуванню СЕЗ.

Дослідження Douglas Zhihua Zeng "Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience" (PEDL Synthesis Paper Series) [10] надає узагальнений аналіз досвіду СЕЗ у різних країнах світу. Ця робота виділяє основні досягнення і невдачі СЕЗ, пропонує практичні рекомендації для покращення їх функціонування. Вона також акцентує увагу на важливості належного регулювання, управління та адаптації міжнародного досвіду до локальних умов для досягнення стійкого розвитку СЕЗ.

А у монографії «Території пріоритетного розвитку як інструмент вирішення соціально-економічних проблем Донецької та Луганської областей» (Устименко В.А. та інші) [9] змістовно викладені особливості функціонування СЕЗ в Україні та перспективи створення СЕЗ на території Донецької та Луганської областей станом на довоєнний час (на 2021 рік).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес науковців до теми створення і функціонування СЕЗ, проблема потребує більш глибокого та системного аналізу не лише з теоретичної, але і з практичної точки зору. Розгляд досвіду різних країн та аналіз практик, що можуть бути адаптовані для України, є критично важливими для розробки ефективних стратегій розвитку СЕЗ у глобальному контексті. Практичний аспект розв'язання цих проблем полягає у необхідності формування нових стратегій післявоєнного відновлення і розвитку окремих регіонів України, що найбільше постраждали від війни (наприклад, Харківської області) та національної економіки в цілому, які будуть орієнтовані на екологічні та гуманістичні принципи, а також на формування інноваційної, технологічно-орієнтованої економіки з потенціалом збереження ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «вільна економічна зона» був визначений у 1973 році у VII додатку до Конвенції в Кіото, а також у 1975 році у документах UNCTAD, у 1988 році Радою Спільного Ринку, у матеріалах Міжнародної організації праці, тощо, де вільну зону (зону франко) визначено як «частину території країни, на якій товари розглядаються як об'єкти, що знаходяться за межами національної митної території, завдяки чому вони не підлягають звичайному митному контролю та оподаткуванню» [2]. Значною мірою, така сутність поняття не відповідає потенційній меті створення СЕЗ на території регіонів України, які постраждали

від війни. Трактуювання поняття, яке має більше практичне застосування у цьому випадку, наводить Ю. В. Гусев, у своїй статті «Поняття спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку», де він зазначає, що «фахівці Світового банку вважають: спеціальна економічна зона – це територія з чітко визначеними межами, що, як правило, має кордони, один адміністративний центр та податкові пільги, що надаються підприємствам, які фізично розташовані на території зони» [2], а також, що «економічна література містить і таке визначення: «Вільна економічна зона – це складова частина господарського комплексу країни, спеціально визначена на даному етапі із загального економічного контексту як пріоритетна, що забезпечує розподіл і виробництво суспільного продукту, включаючи іноземний продукт, для досягнення при цьому конкретної мети в соціально-економічному розвитку держави» [2]. В Україні офіційне визначення терміну «спеціальна (вільна) економічна зона» вперше було представлено у Законі України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» № 2674-12 від 13.10.1992 р., де у ст.1 зазначається, що «Спеціальна (вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб. Метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України» [4].

Вільні економічні зони – одна з найстаріших ідей людства у сфері економічного розвитку. Вони почали розвиток ще у Стародавньому світі і

пройшли еволюцію від найпростіших форм до сучасних. На кожному етапі історії людства вони були покликані вирішувати нагальні економічні задачі. Через зміну економічних умов та цілей, змінювалася географія їх створення та типи. Почалося все з найпростіших форм вільної торгівлі, як перший портофранко на грецькому острові Делос (166 р. до н. е). У XVI-XVII ст. – це Ліворно (Італія, 1547 р.) вільні порти Лейпхорн, Венеція та Марсель; міста-порти на узбережжях Балтійського та Північного морів (Бремен, Гамбург, Кенігсберг, Копенгаген); зона вільної торгівлі в італійському місті Трієста, хорватському місті Шибеник (1740 р.); зона транзитної торгівлі у Бангкоці (1782 р.), тощо [7]. На початку XIX століття була створена митна зона в Гібралтарі, зона портофранко в Одесі.

У XX ст. розвиток зон вільної торгівлі набув чергового поштовху у США, де їх почали створювати під час «великої депресії» 30-х років. Вони створювалися на територіях аеро- і морських портів. У таких зонах експортні товари могли складуватись і оброблятися, у них надавався сервіс для здійснення експорту, зокрема юридичний, запроваджувались фіскальні стимули. Зони позначались як зони вільної торгівлі. І до цього часу вони відіграють важливу роль в економіці країни [3]. На сьогодні, США є світовим лідером за кількістю діючих вільних економічних зон – 268 зон загального призначення, які розташовані на території 50 штатів [7].

Розбудова вільних економічних зон була настільки ефективною, що у 1967 році Економічна і соціальна рада ООН (ECOSOC – англ. United Nations Economic and Social Council) ухвалила резолюцію, яка стимулювала розвиток портових, митних і торговельних зон у країнах, що розвиваються [3]. Невдовзі зони вільної торгівлі почали створюватися і в Африці.

У 2018 році за оцінкою Конференції ООН з торгівлі й розвитку діяло близько 5400 СЕЗ у 143 країнах світу. Основну частку СЕЗ засновано в Азії – 4,7 тис., зокрема близько 2,5 тис. – у Китаї. У США було близько 260 СЕЗ, в Європі – близько 100 [3]

Основними характеристиками та перевагами СЕЗ незалежно від мети їх створення та типу в цілому є такі:

<i>Митні Переваги:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ввезення товарів у ВЕЗ може здійснюватися без сплати митних зборів та ПДВ.</i> • <i>Спрощені процедури митного оформлення та контролю дозволяють значно скоротити час і витрати на логістику.</i> • <i>Можливість тимчасового зберігання товарів без сплати митних зборів до їх подальшої обробки або реекспорту.</i>
<i>Податкові Пільги:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>У деяких випадках компанії, що працюють у ВЕЗ, можуть отримати пільги з податку на прибуток.</i> • <i>Можливість звільнення від податку на майно та інших місцевих податків.</i> • <i>Спрощені податкові режими для малого та середнього бізнесу.</i>
<i>Спрощені Адміністративні Процедури:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Скорочення бюрократичних бар'єрів для реєстрації та ведення бізнесу.</i> • <i>Швидке отримання дозволів та ліцензій для початку діяльності.</i> • <i>Підтримка з боку місцевих та регіональних властей у питаннях регулювання та адміністративного супроводу.</i>
<i>Інфраструктурна Підтримка:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Сучасна транспортна інфраструктура, включаючи доступ до морських портів, аеропортів, залізничних та автомобільних шляхів.</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Високоякісні промислові та логістичні комплекси, що надають все необхідне для успішного ведення бізнесу.</i>
	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Розвинута мережа складів, офісних приміщень та виробничих площ.</i>

В якості результату взаємодії бізнесу та СЕЗ бізнес, що є резидентом СЕЗ, отримує підвищення ефективності та конкурентоздатності:

<ul style="list-style-type: none"> • <i>Завдяки податковим пільгам та спрощеним адміністративним процедурам компанії можуть значно знизити свої операційні витрати.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Спрощені митні процедури скорочують час і витрати на логістику та імпорт-експорт операцій.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Доступ до розвинутої інфраструктури та логістичних можливостей дозволяє компаніям ефективно керувати своїми операціями та покращувати конкурентоспроможність на міжнародних ринках.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Можливість використання високоякісних виробничих та складських площ.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Сприятливі умови для ведення бізнесу та податкові пільги приваблюють як місцевих, так і іноземних інвесторів.</i>
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Підтримка інновацій та високотехнологічних виробництв сприяє розвитку нових галузей і технологій.</i>

СЕЗ, як правило, також мають ряд стандартних обмежень та умов для бізнесу:

<i>Дотримання екологічних стандартів:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Компанії зобов'язані дотримуватися суворих екологічних норм і стандартів, що може вимагати додаткових інвестицій в екологічно чисті технології та процеси.</i>
<i>Інвестиційні зобов'язання:</i>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>У деяких випадках для отримання пільг компанії повинні виконати певні інвестиційні зобов'язання, такі як створення робочих місць або вкладення коштів в інфраструктуру.</i>

Структура та типи СЕЗ відображають широкий спектр економічних та галузевих потреб, історичних, політичних та географічних факторів країни. Так у Законі України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» № 2674-12 від 13.10.1992 р. (втратив чинність 27.07.2022 р) [4],[5], у ст.1 зазначається, що «Метою створення спеціальних (вільних) економічних зон є залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів

господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України», а у ст. 3, що «На території України можуть створюватись спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреативні, страхові, банківські, тощо. Окремі зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон». [4]

Найбільш поширеними типами СЕЗ у світі є наступні [7], [3], [8], [2]:

<i>Тип СЕЗ</i>	<i>Характеристики СЕЗ по типах</i>	
<i>Зони вільної торгівлі</i>	<i>Моделі:</i>	<i>Зони зовнішньої торгівлі; безмитні торгово-складські зони; вільні порти</i>
	<i>Мета створення:</i>	<i>Створюються для обслуговування світової торгівлі; стимулюють розвиток експортно-імпортних операцій; полегшують доступ імпортних товарів (в т.ч. технологічних) на внутрішній ринок</i>
	<i>Умови для резидентів:</i>	<i>Спрощені митні та адміністративні режими, пільгові режими оподаткування, інфраструктурний сервіс</i>
	<i>Країни / Регіони:</i>	<i>Найпоширеніший функціональний тип СЕЗ. Функціонує у більшості розвинутих країн і тих, що розвиваються. Німеччина.</i>
<i>Промислові (виробничі, експортно-виробничі)</i>	<i>Моделі:</i>	<i>Промислові підприємства "викруткового" типу; "зони спільного підприємництва" (Угорщина, Болгарія); "зони вільного підприємництва" (США); "підприємницькі зони" (Британія); спеціальні економічні зони (КНР); "Maquiladora" [Вуки] (Латинська Америка), тощо</i>

зони	Мета створення:	Розвиток пріоритетних галузей промисловості або стимулювання експортного промислового виробництва на території депресивних районів, залучення для цього іноземної валюти або інвестицій; створення умов для більш ефективного використання місцевої сировини, напівфабрикатів, впровадження сучасних методів управління виробництвом, підготовки кадрів відповідної кваліфікації, що, в кінцевому підсумку, сприяє швидкому соціально-економічному розвитку окремих районів і країни в цілому.
	Умови для резидентів:	Пільгові валютно-фінансові та правові режими (найчастіше у вигляді податкових "канікул"); пільгове кредитування; гарантії повернення вкладеного капіталу; звільнення від мита імпорту устаткування, сировини, інших виробничих компонентів; можливість користуватися дешевшими місцевими орендою, сировиною, трудовим ресурсом
	Країни / Регіони:	США, Великобританія, східно-європейські країни, країни Південно-Східної Азії, Бразилія, Мексика, інші країни Латинської Америки, Китай
Науково-технологічні зони	Моделі:	Технологічні парки, технополіси, наукові парки, технологічні центри, інноваційні центри, дослідницькі парки
	Мета створення:	На території таких зон поєднуються наукова та виробнича діяльності, мобілізуються ресурси для прискорення впровадження високих технологій у промисловість, забезпечуються нові робочі місця, диверсифікується виробництво
	Умови для резидентів:	Інфраструктурні переваги, співпраця з науковими та дослідницькими центрами, наявність висококваліфікованого персоналу, пільгові умови для стартапів, можливість створення додаткової вартості за рахунок виробництва високотехнологічних товарів
	Країни / Регіони:	США (в т.ч. Силіконова Долина), Франція, Великобританія (в т.ч. Кембрідж), Японія, країни Південно-Східної Азії (перш за все, Тайвань), Індія
Сервісні зони	Моделі:	Туристичні, страхові, банківські, оффшорні зони, тощо
	Мета створення:	Фінансування бюджету країн - оффшорних зон за рахунок збільшення резидентів, які платять фіксований або знижений податок; розвиток окремих бізнес-напрямків
	Умови для резидентів:	Зниження ставок податку на корпоративні доходи, спрощені процедури реєстрації та ведення бізнесу, конфіденційність бенефіціара, інші стимули
	Країни / Регіони:	окремі країни Карибського басейну, Західної Європи, Південно-Східної Азії, Західної Європи, Кіпр
Комплексні (комбіновані) зони	Моделі:	Поєднують торгові, митні, виробничі, наукові функції
	Мета створення:	Залучення інвестицій та підприємств у регіон. Сприяння комплексному соціально-економічному розвитку регіону. Регіон при цьому має більш широкі кордони, охоплює цілі адміністративно-територіальні одиниці
	Умови для резидентів:	Пільги, які притаманні іншим типам СЕЗ
	Країни / Регіони:	Бразилія, Китай, європейські країни, в т.ч. Польща

Світовий досвід створення та функціонування спеціальних економічних зон (СЕЗ) відображається в різноманітних моделях і підходах, кожен з яких має свої особливості та вплив на економічний розвиток країн. Як можна побачити із запропонованої вище типології СЕЗ, їхня мета і наповнення можуть послугувати як точковим економічним цілям (зони вільної торгівлі або сервісні зони), так і соціально-економічному розвитку цілих окремих регіонів країни (комплексні зони). Німеччина, як один із економічних лідерів світу, є яскравим прикладом успішної реалізації концепції спеціальних економічних зон у моделі freeport, саме як інструменту стимулювання зовнішньої торгівлі.

Вільні економічні зони в Німеччині представляють собою спеціальні географічні зони, в яких діють особливі економічні та правові умови.

Основні цілі створення таких зон включають розвиток регіональної економіки, стимулювання експортно-імпоротної діяльності та залучення іноземних інвестицій. У цих зонах компанії можуть скористатися різноманітними пільгами та перевагами, що робить їх привабливими для підприємців та інвесторів. Серед основних БЕЗ Німеччини, які функціонували у XX-XXI сторіччях або продовжують функціонувати станом на сьогодні можна назвати наступні: *Hamburg* (порт та складський район *Speicherstadt*), порт *Bremen* і місто *Bremerhaven*, *Wilhelmshaven*, *Emden*, *Cuxhaven*, *Deggendorf*, *Duisburg*. Всі ці міста або є великими морськими портами або розташовані в руслі найбільших річок, що протікають у Німеччині (Рейн, Везер, Ельба). Основними галузями, які обслуговують ці СЕЗ є торгівля, судноплавство,

логістика, суднобудування, автомобільна промисловість, важка промисловість, нафтова та хімічна галузі. Основні переваги німецьких СЕЗ для бізнесу:

- Звільнення від митних зборів та окремих податків (ПДВ) на імпорт товарів.
- Розвинута портова та складська інфраструктура для перевалки та зберігання великих обсягів вантажів.
- Розвинута транспортна мережа. Логістичні послуги світового класу.
- Доступ до європейського та міжнародних ринків.
- Розвинута інфраструктура.
- Окремі галузеві преференції (наприклад, для автомобільної промисловості або суднобудування, або для підприємств енергетичного та хімічного сектору).
- Взаємодія і підтримка з боку місцевих властей.

На фоні зростання економіки і промислового виробництва Німеччини в цілому, існування особливих економічних зон забезпечило їм провідну європейську і світову роль у транспортній і складській логістиці. Наприклад, площа після розширення порту *Bremerhaven* складає 4 млн квадратних кілометрів [15]. Порт Гамбурга забезпечує 45 тисяч робочих місць. Станом на 2003 рік в Гамбурзі було зареєстровано 2800 експортно-імпортних компаній. Капіталовкладення в розвиток гамбурзького порту щорічно складали близько 200 млн євро [11]. Район Гамбурга *Speicherstadt* є найбільшим у світі складським комплексом загальною площею біля 260 тисяч квадратних метрів [17]. Досить цікавою є взаємодія бізнесу з органами місцевого самоврядування Гамбургу. Згідно з Конституцією ФРН за порти відповідають федеральні землі. Річка Ельба є водною магістраллю федерального значення, тому за неї відповідає міністерство транспорту ФРН, а власником порту, розташованого на берегах Ельби, є місто Гамбург, яке має статус федеральної землі. Місто підтримує законність і порядок на території порту, забезпечує його необхідною інфраструктурою, розробляє та реалізує програми його розвитку. При цьому міська влада враховує інтереси та запити приватних фірм, які орендують причали та земельні ділянки на території порту. Місто Гамбург споруджує причали та готує майданчики для майбутнього будівництва. На такі заходи місто витрачає щороку до 100 мільйонів євро. Потім з приватними компаніями укладаються договори оренди – раніше на 30 років, тепер на 40 і більше. Отримавши в оренду термінал, фірма забезпечує все інше самостійно. Спочатку вона прокладає рейки, оскільки місто підвело залізничну колію лише до терміналу. Потім фірма за свій рахунок будує складські та офісні приміщення, придбає все необхідне технічне обладнання, встановлює комп'ютерну систему, без якої сучасний порт просто немислимий. Тож на кожен євро, який інвестує у розвиток порту місто Гамбург, припадає приблизно півтора євро, які вкладають приватні фірми [11].

Щоправда, треба зазначити, що Спеціальна еко-

номічна зона (freeport) в порту Гамбурга існувала з 1881 до 2013 року і була закрита 01 січня 2013 року під тиском Європейського Союзу. Від тих пір бізнес не може зберігати товари у митній зоні безстроково, а розмитнення відбувається безпосередньо на контейнерному терміналі. Фірми своєю чергою можуть організувати відкриті митні склади [16].

Загалом за допомогою вільних економічних зон, Німеччина зуміла створити конкурентні переваги для свого господарства, залучивши іноземні інвестиції, сприяючи технологічному розвитку та створюючи нові робочі місця. Успіх цих зон не обмежується лише економічними показниками. Вони також сприяють трансферу технологій, обміну досвідом та підвищенню інноваційного потенціалу країни.

Польща, своєю чергою, також з 90-х років минулого століття активно створювала та продовжує (існування СЕЗ у Польщі було подовжено до 31 грудня 2026 року) розвивати спеціальні економічні зони. У польському виконанні СЕЗ представляє собою комплексну модель, а головна мета її створення – стимулювання економічного розвитку того чи іншого регіону, в якому, перш за все, зафіксовано низький рівень ділової активності та високий рівень безробіття. В загальному розумінні, спеціальною економічною зоною в Польщі є окреслена, виокремлена територія, на якій виробництво або збут товарів (економічна діяльність) польськими та закордонними підприємцями здійснюється на пільгових умовах.

Станом на сьогодні, у Польщі існує чотирнадцять СЕЗ, розташованих практично у всіх воєводствах країни [14], а саме:

- Kamiennogorska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Katowicka Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Kostrzynsko-Slubicka Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Krakowska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Legnicka Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Lodzka Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Specjalna Strefa Ekonomiczna EURO-PARK MIELEC
- Pomorska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Slupska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Specjalna Strefa Ekonomiczna «Starachowice»
- Suwalska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Tarnobrzaska Specjalna Strefa Ekonomiczna “EURO-PARK WISLOSAN”
- Wa lbrzyska Specjalna Strefa Ekonomiczna
- Warmi n sko – Mazurska Specjalna Strefa Ekonomiczna.

Основними перевагами організації бізнесу на території СЕЗ є [14]:

- звільнення інвестора від податку на прибуток, отриманий від господарської діяльності, на території СЕЗ в обсязі 15-70% заведеної інвестиції;
- податкові канікули для інвестора
- податкові пільги для стартапів
- доступність земель та/або комерційних приміщень з усією необхідною для організації бізнесу інфраструктурою.

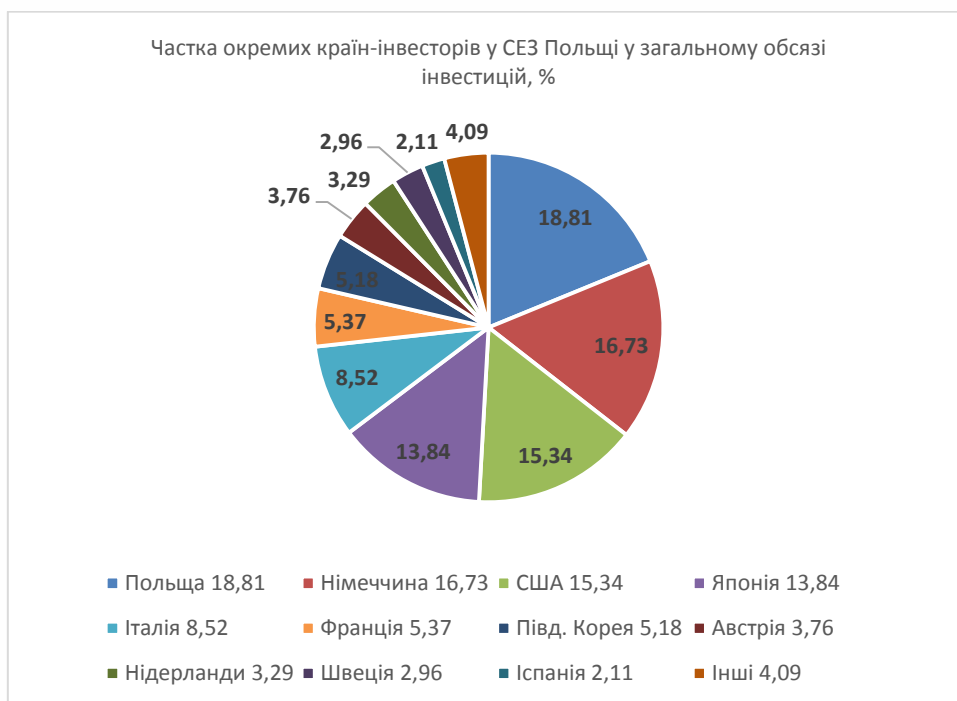
Разом з тим, польський законодавець встановлює також і певні вимоги для одержання пільг в рамках СЕЗ, серед яких [14]:

- обсяг інвестицій, що повинен становити не менше 100 000 євро, при цьому частка власного капіталу інвестора – не менше 25%;
- кошти інвестиції повинні освоюватися протягом п'яти і більше років, від дня завершення проекту інвестування в СЕЗ (три роки для малих і середніх підприємств);
- робочі місця на новостворених об'єктах підприємництва повинні підтримуватися і зберігатися протягом щонайменше п'яти років з дня найму працівників (три роки – для малих і середніх підприємств).

Згідно законодавства Республіки Польща, СЕЗ функціонують як окремі підприємства державної власності, що організовують та контролюють процес створення виробничих об'єктів в межах відведеної для цього території. Кожна СЕЗ розробляє та оприлюднює свої комерційні пропозиції для потенційного інвестора, в залежності від особливостей території, на якій вона функціонує та існуючого плану розвитку. Здебільшого, вказані пропозиції полягають у підготовці до продажу інвестору земельних ділянок та/або інших об'єктів комерційної нерухомості з метою організації там бізнесу. Якщо потенційний інвестор готовий вкласти кошти в об'єкт нерухомості на території СЕЗ та прагне скористатися передбаченими при цьому податковими пільгами, йому слід попередньо одержати відповідний дозвіл Міністерства економіки Польщі [14].

Польські СЕЗ за роки свого існування показали досить вражаючу ефективність із темпу приросту інвестицій і кількості робочих місць. Так за даними «Українського Інституту Майбутнього» за період 1995-2016 рр. функціонування спеціальних економічних зон у Польщі вдалося залучити 1 700 інвесторів із загальним обсягом інвестицій в 120,5 млрд. злотих

(\$32,2 млрд.), а також створити 239,8 тис. робочих місць. Спеціальними економічними зонами зайнято 19 837 га польських земель [18]. У Польщі відбувся стрімкий ріст інноваційного сектору. Польська економіка постійно розвивається, суттєве зростання польського ВВП не має аналогів в Європі. Протягом років польська економіка розвивалася швидше, ніж економіка ЄС в цілому. Відповідно до дослідження Deloitte «Діагностика стартап екосистеми в Польщі», потенціал для стартапів в Польщі є значним. Передбачалося, що до 2023 року додана вартість, створена стартапами, складе 2,2 млрд. злотих, а кількість створених робочих місць може досягти 50 тис. [6]. Зручні умови ведення бізнесу, висока продуктивність економіки Польщі, її стабільність та економічні перспективи, а також заходи, спрямовані на покращення ділового середовища, роблять Польщу привабливою для інвестування. Так у статті «Спеціальні економічні зони: зарубіжний досвід та перспективи в Україні» Войцеховської Ю.В. та інших (НУ Львівська Політехніка, 2016) [1] автори наводять вражаючий перелік країн-інвесторів у польські СЕЗ у період 2005 – 2015 роки, який відображено на наступній діаграмі:

Створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) у Польщі має свої коріння у початкових ініціативах,

спрямованих на стимулювання економічного зростання та привертання інвестицій у певні регіони

країни. Основними мотивами для створення таких зон були бажання зменшити регіональні розбіжності в розвитку, створити нові робочі місця, залучити іноземні інвестиції та сприяти інноваціям у високотехнологічних галузях. На сьогоднішній день система спеціальних економічних зон у Польщі продовжує активно розвиватися, виступаючи ефективним інструментом для привертання інвестицій, стимулювання економічного зростання та розвитку технологій у різних регіонах країни. Регулярні оновлення законодавства та адаптація до нових викликів глобального ринку забезпечують ефективне функціонування та конкурентоспроможність польських спеціальних економічних зон, а їхня ефективність відіграє значну роль у стимулюванні економічного розвитку та забезпеченні стійкого зростання ключових економічних показників країни.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Аналіз практики створення і функціонування СЕЗ у світі дозволяє констатувати, що СЕЗ є ефективним інструментом регіонального соціально-економічного розвитку за умови імплементації таких ключових моментів, як:

1. Стратегічно вірне визначення мети та вибір вірної моделі СЕЗ.
2. Стабільність правового середовища.

3. Гнучкість у регулюванні, що дозволяє швидко реагувати на зміни у міжнародному та внутрішньому економічному середовищі.

4. Запровадження ефективної системи підтримки для розвитку бізнесу в спеціальних економічних зонах, що включає фінансову, консультативну та інфраструктурну підтримку.

5. Співпраця між урядом, місцевим самоврядуванням, бізнесом, науковими установами для створення сприятливого інноваційного середовища.

6. Ефективний управлінський, митний, податковий контроль.

Проведений у статті аналіз дозволяє зробити висновки, що з урахуванням необхідності відновлення українських регіонів, що зазнали збитків і руйнувань під час війни, польська модель комплексних СЕЗ, на відміну від німецької, більше відповідає такій меті, а її запровадження може стати поштовхом для повоєнного відновлення і подальшого швидкого регіонального соціально-економічного розвитку регіонів, у тому числі, Харківської області.

Загалом, аналіз світового досвіду створення і функціонування спеціальних економічних зон може допомогти у вдосконаленні політики стимулювання економічного зростання та регіонального розвитку в країні. Врахування накопичених знань та практичних висновків сприятиме ефективнішому використанню ресурсів для досягнення стійкого соціально-економічного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Войцеховська Ю.В., Мавріна А.О., Войцеховська В.В. Спеціальні економічні зони: зарубіжний досвід та перспективи в Україні // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2016. 42-48. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/2742/visnyk2016-42-48.pdf>
2. Гусев Ю.В. Поняття спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку / Ю.В. Гусев // Економічна наука [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2015/13.pdf
3. Жаліло Я.А. Територіально-орієнтовані механізми інвестицій у повоєнному відновленні України. Аналітична доповідь / Жаліло Я.А., Бахур Н.В., Головка А.А., ін. // Центр внутрішньополітичних досліджень Центр економічних і соціальних досліджень. 2023 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-11/ad_invest-regioni_03112023.pdf
4. Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» № 2674-12 від 13.10.1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text>
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» № 2389-IX від 09.07.2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
6. Литвинов В. Чому в 2018 році варто розпочати інноваційний бізнес у Польщі. // Na chasi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nachasi.com/creative/2017/12/22/biznes-u-polshhi/>
7. Мумінов Н.Г. Вільні економічні зони. Навчальний посібник / Н.Г. Мумінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://scienceweb.uz/publication/4362>
8. Трігуб С.О. Особливості вільних (спеціальних) економічних зон та їх вплив на стимулювання діяльності підприємств // Academy review. 2010. № 1 (32). Світове господарство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2010/1/20.pdf>
9. Устищенко В.А., Зельдіна О.Р., Гостева О.Ю., Гришко В.В. території пріоритетного розвитку як інструмент вирішення соціально-економічних проблем Донецької та Луганської областей. Монографія // Національна академія наук України, державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України». 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/149/Teritoriya_mono_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Douglas Zhihua Zeng "Special Economic Zones: Lessons from the Global Experience" // PEDL Synthesis Paper Series. No.1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://assets.publishing.service.gov.uk/media/586f9727e5274a130700012d/PEDL_Synthesis_Paper_Piece_No_1.pdf

11. Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dw.com/>
12. Gabriel Zucman. The Hidden Wealth of Nations: The Scourge of Tax Havens // University of Chicago Press. 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://digamo.free.fr/zucman152>
13. International Consortium of Investigative Journalists. The Panama Papers. Exposing the Rogue Offshore Finance Industry // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/>
14. Lex Consulting (юридичні послуги для бізнесу). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lex-consulting.ua/uk/shho-neobhidno-znaty-pro-spetsialni-eko/>
15. Schneider-group. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://schneider-group.com/ru/insights/cross-border-business-setup/germany/>
16. **Tristan Wegner. Seezollhafen Hamburg. The dissolution of Freihafen.** // OW Rechtsanwalts GmbH [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.owlaw.com/german-customs-law/10699-seezollhafen-hamburg-the-dissolution-of-freihafen-hamburg/>
17. YB Case [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ybcase.com/company-services/companies>
18. UIFuture Нові спеціальні економічні території забезпечать 1% додаткового приросту ВВП щорічно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uifuture.org/publications/novi-specialni-ekonomichni-teritorii-zabezpecat-1-dodatkovogo-prirostu-vvp-soricno/>

Denys Volkov

*PhD Student, K. Niemets Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: denis-volkov@ukr.net*

Liudmyla Kliuchko

*PhD (Geography), Associate Professor, K. Niemets Department of Human Geography and Regional Studies,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: liudmylakliuchko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6937-3364>*

ANALYSIS OF WORLD EXPERIENCE IN THE CREATION AND FUNCTIONING OF SPECIAL (FREE) ECONOMIC ZONES ON THE EXAMPLES OF GERMANY AND POLAND

The article analyzes the global experience of creating and operating special (free) economic zones (SEZs) using examples of different approaches to their creation and various functioning types of SEZs in Germany and Poland. It examines the historical development of SEZs, their key characteristics, and economic and legal foundations. Special attention is given to analyzing SEZs, particularly their role in stimulating regional development, attracting investments, and innovative technologies. The study explores mechanisms of state support, fiscal incentives, and regulatory conditions that contribute to the effective functioning of SEZs. The authors highlight successful examples and key factors that determine the effectiveness of such zones and offer recommendations on the potential adaptation of these countries' experiences for Ukraine. The research results may be useful for scientists, policymakers, and economists interested in developing SEZs as a tool of economic policy.

Keywords: special economic zones; free economic zones, economic zones of Germany, special economic zones in Poland, economic development, investment attractiveness, economic policy.

Received 12 October 2023

Accepted 27 November 2023

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом понад 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», понад 15 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно з вимогами ДАК України оригінальна стаття у фаховому виданні має складатися з таких розділів:

- 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Згідно з вимогами, що висуваються до наукових видань міжнародного рівня, статті мають містити глибокий аналіз попередніх досліджень;
- 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;
- 4) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word. Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (у лівому верхньому куті), нижче посередині рядка ім'я та прізвище автора, під ними – його науковий ступінь, вчене звання та посада. Нижче наводяться e-mail та ORCID ID автора, відомості про установу, її поштова адреса з індексом. Після цього з нового рядка посередині великими буквами наводиться заголовок статті.

Під заголовком з абзацу наводиться **анотація статті** (не менш як 1800 знаків) та **ключові слова** (5 – 8 слів чи словосполучень) українською мовою (шрифт 10 пт). Нижче наводяться ім'я та прізвище автора, назва статті, реферат та ключові слова англійською мовою (шрифт 10 пт).

Вимоги до реферату: обсяг не менше 1800 знаків; інформативність (не містити загальних речень); оригінальність; змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень); структурованість (відповідати логіці опису результатів у статті).

Нижче наводиться **текст статті**. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. У статтях українською мовою необхідно назви рисунків і таблиць дублювати англійською мовою.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку і оформляється згідно з *ДСТУ 8302:2015*. До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Нижче подається **перелік посилань (References)** (кирилиця транслітерується в латиницю) та його переклад англійською мовою, який необхідно оформляти згідно міжнародного бібліографічного стандарту *APA (American Psychological Association)*.

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають окремим файлом **особисті дані** українською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, поштова адреса установи з індексом, контактний телефон, e-mail, ORCID ID.

Рукописи, що не оформлені належним чином, не приймаються до публікації.

Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису.

Статті перевіряються на наявність плагіату та проходять внутрішнє і зовнішнє рецензування.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Social and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Human Geography Journal» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (more than 20 pages); «Research reports» (more than 15 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

According to the requirements of HAC Ukraine original articles in professional journals should contain the following sections:

- 1) Problem definition and its connection with important scientific and practical tasks;
- 2) Analysis of recent research and publications discussing the problem the author relies on;
- 3) Pointing out unresolved part of the problem which the article concerns;
- 4) Formulation of the purpose of the article (setting a problem);
- 5) The main material of the research and explanation of the obtained scientific results;
- 6) Conclusion from the research and prospects for further development in this direction.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 1800 characters) and **key words** (5 – 8) in Ukrainian (font 10) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, **summary** (200 – 250 words) and **key words** in both English.

The summary must be: up to 1800 characters; informative (not include general sentences); original; profound (show the main content of articles and research results); structuring (meet the description logic results in the article).

The paper text is placed just below this summary. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

The list of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too. The list of references is given transferred to Latin (transliterated and translated into English if there is English version of the source) and links placed in accordance with international standards APA (American Psychological Association).

Authors should submit the following **personal information**: full name, academic degree and academic status, place of employment, position, address of the organization, contact phone number, e-mail, ORCID ID.

Manuscripts that are not designed properly, will not be accepted for publication.

Editors reserve the right to make editorial revision of the manuscript.

Наукове видання

ЧАСОПИС
соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 35

Українською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 18.12.2023 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 5,4. Обл.-вид. арк. 6,3.
Наклад 50 пр. Ціна договірна.

Видавець та виготовлювач
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.